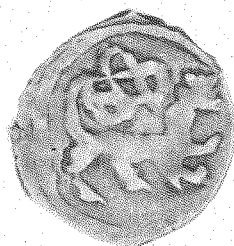
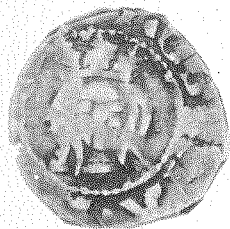

Eugenijus Ivanauskas
Mikelis Balčius

**LIETUVOS DIDŽIOSIOS
KUNIGAIKŠTYSTĖS
LYDINIAI IR MONETOS
nuo 1387 iki 1495 metų**

Eugenijus Ivanauskas
Mikelis Balčius

**LIETUVOS DIDŽIOSIOS
KUNIGAIKŠTYSTĖS
LYDINIAI IR MONETOS
nuo 1387 iki 1495 metų**

Vilnius 1994

Redaktorė
Audronė Škiudaitė

Vertėja
Dalia Merkevičienė

Fotografai
Francas Brūkštas, Vytautas Aleksiejūnas,
Ivanas Dmitrievičius Flotskis

Techninis redaktorius
Gintaras Butkus

© Eugenijus Ivanauskas, 1994

TURINYS

Pratarmė	5
Šaltiniai ir literatūra	6
Lietuviški trišoniai sidabro ir pusapvaliai aukso lydiniai	10
Jogailos portretinis grašis ir pusgrašiai	15
Jogailos 1388-1390 metų pusgrašiai	21
Kaributo grašiai	31
Vladimiro Algirdaičio grašis ir denarai	35
Vytauto pirmieji ir paskutiniai grašiai	40
Teodoro Karijotaičio denaras	47
Skirgailos denaras	49
Vytauto 1396-1399 metų grašiai	51
Vytauto pirmieji denarai, pusdenaris ir Andriaus Algirdaičio denarai	55
Vytauto paskutiniai denarai	68
Vytauto podoliški pusgrašiai	71
Kazimiero denarai	75
Monetos, kontrasignuotos stulpais	80
Išvados	85
Lentelės	89
Rezumė anglų kalba	94
Nuorodos	98

PRATARMĖ

Krašto visuomeninio gyvenimo raidai nemažą reikšmę turi pinigų, ir ypač savų pinigų, naudojimo ir gamybos pradžia. Ūkinės ir socialinės gyventojų būklės pažinimui svarbus ir vienas, ir kitas istorijos momentas.

Sąlygos, būtinos sava pinigų svorio sistemai atsirasti, Lietuvos teritorijoje ėmė klostytis IX-XII a. Su sidabro monetomis gyventojai susipažino kultūrinių mainų keliu: iš kitų prekių sidabrą ėmė išskirti kaip pinigus, įsivino jų vertinimo sistemas. Sidabro atsargos ėmė kauptis visuomenės viršūnėje. XI a., išsekus sidabro rūdynams Vidurinėje Azijoje ir žlugus Arabų kalifatui, o X a. pabaigoje sidabrą ėmus kasti Vokietijoje (Harce, Remelsburgo kasyklose), pasaulinis sidabro gavybos centras persikėlė į Vakarų Europą.

XII a. pabaigoje ir XIII a. Laterano skelbiami kryžiaus žygiai į Pabaltijį ir totorių antplūdis į Rytų Europą sutrukdė normalius kultūrinius mainus tarp Vakarų ir Rytų Europos tautų. Pastarųjų visuomeninio gyvenimo raida buvo pristabdyta. Reikėjo laiko, kad čia išaugtų miestai, padidėtų prekių gamyba ir susiformuotų vidaus rinka, kad sustiprėtų feodalinė valdymo struktūra, pagaliau, kad politiniai įvykiai subrandintų prielaidas ūkinėms reformoms. Tik tada tapo įmanoma pereiti prie pažangiausio pinigų gamybos būdo – monetų kaldinimo. Rusiai tokiu įvykiu buvo 1380 m. pergalė Kulikovo laukuose, o Lietuvai – 1385 m. unija su Lenkija.

1387 metus, kaip lietuviškų monetų kaldinimo pradžią, pirmasis nurodė lenkų numizmatas R.Kiersnovskis, paskelbęs studiją apie seniausias lietuviškas monetas.¹ Savo darbu lietuviškų monetų tyrinėjimus jis pastūmėjo į priekį, nes nustatė iš principo teisingą pagrindinių lietuviškų monetų tipų chronologinę seką. Bet nemaža lietuviškų monetų liko nežinomos ar nepatraukė dėmesio. Be to, autorius neaptarė jų metrologijos. Liko neišaiškinta svarbiausia monetos savybė – jos vertė, kurios nežinant neįmanoma tyrinėti monetų gamybos ir piniginės rinkos istorijos. Visa tai verčia grįžti prie seniausių lietuviškų monetų, iš naujo aptarti jų pradinį gamybos etapą – laikotarpį nuo jų atsiradimo 1387 m. iki 1495 m. Aleksandro Jogailaičio pinigų reformos.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) dokumentuose nėra tiesioginių žinių apie XIV-XV a. monetų kaldinimo normas, kalyklų darbą, jų valdininkus ir valdovų monetų kaldinimo bei naudojimo politiką. Netgi palyginus gausiuose Kazimiero dokumentuose nėra žinių apie lietuviškų monetų naudojimą, o juo labiau gamybą.² Lietuviškas monetas imta dažniau minėti XV a. septintojo dešimtmečio Kauno ir Hanzos pirklių santykius liečiančiuose raštuose,³ dovanojamuosiuose feodalinių viršūnių dokumentuose.⁴ Iš ankstesnio laikotarpio yra tik pavienių faktų. Antai 1400 m. rygiečiai parašė laišką savo miesto tarėjams dėl Vytauto daromų skriaudų vokiečių pirkliams Polocke.⁵ Minimas Livonijos monetų naudojimo apribojimas ir reikalavimas naudoti lietuviškas. Minėtinas 1410 m. įrašas viename Naugardo metraštyje apie lietuviškų grašių ir, galbūt, denarų apyvartos legalizavimą Naugarde.⁶

Išlikusiuose aktuose mažai liečiami prekiniai sandėriai ir lietuviškų monetų rinka. Tai rodo, kad lietuviškų monetų gamyba turėjo lokalinį charakterį ir Rytų Europos pinigineje apyvartoje tarptautinio atsiskaitymo priemone nepatapo.

Pagrindinis žinių šaltinis yra numizmatinė medžiaga. Monetos, jų radinių sudėtis ir pasiskirstymas LDK žemių platybėse neretai tampa vieninteliais istorinių žinių šaltiniais.

Tyrinėjant monetas nuolat tenka susidurti su sunkumais. Ant daugumos monetų nėra įrašų, o esantys sunkiai įskaitomi. Monetų apiforminimui naudoti vietinės kultūros ženklai mažai tyrinėti, jų prasmė menkai žinoma, ypač kai jie naudojami tik monetose. Didžioji dauguma lietuviškų monetų labai retos. Kai kurių rasta vienetai, nežinia koks buvo jų santykis rinkoje su kitomis lobiuose rastomis monetomis. Ne ką tikslesnių žinių monetų datavimui teikia ir lobiai. Juose, kartu su lietuviškomis, randamos kitų valstybių monetos, dažniausiai Čekijos grašiai, datuojami šimtmečio tikslumu. Kaip galima numanyti iš turinio ir monetų nusidėvėjimo, didžioji dauguma lobių buvo paslėpti XIV a. dešimtmė, XV a. penktame ir devintame-dešimtmė dešimtmečiuose. Lobių su lietuviškomis monetomis Lietuvoje rasta daugiau negu Ukrainoje ir Baltarusijoje kartu paėmus. Lobiai teikia žinių apie nedidelius laiko tarpus ir siauras teritorijas, todėl remiantis tik jų teikiama informacija paklaidos neišvengiamos.

Lietuviškos monetos saugomos įvairiuose, toli vienas nuo kito esančiuose muziejuose, todėl autoriams kol kas nepavyko rasti jų identifikavimo būdo bei padaryti monetų metalo sudėties analizę. Šiuos darbus teks atlikti atei-

tyje. Tyrinėjimuose remtasi skaičiavimo ir lyginimo būdu, metodologiniu pagrindu tapo monetų atributikos ir metrologijos tyrimų rezultatų lyginimas su bendra politine ir ūkine LDK situacija, žinoma iš rašytinių šaltinių bei bendrosios istorinės literatūros.⁷ Monetų chronologinė schema buvo sudaroma palaiptams, kaupiantis informacijai. Vengiant faktų kartojimosi, medžiaga išdėstoma pagal galutinius tyrinėjimų rezultatus.

Pirmosios žinios apie seniausius lietuviškus pinigus, tame tarpe monetas, pasirodė praėjusio šimtmečio pačioje pradžioje. T.Čackis, aprašydamas Vaitkuškyje iškastą lietuviškų pusapvalių lydinų lobį, užsiminė apie Jogailos ir kitų valdovų lietuviškas monetas.⁸ Tiksliai nežinoma kada, bet ne vėliau kaip 1828 metais, 157 puslapių studiją „Lietuvos numizmatika“ parašė žemaičių bajoras Leonas Uvainis.⁹ Galima spėlioti, kad šiame neišlikusiame veikle buvo kalbama ir apie seniausias lietuviškas monetas. Istorikas T.Narbutas savo devynių tomų „Lietuvių tautos istorijoje“, išleistoje Vilniuje 1835-1841 m., apie lietuviškas monetas rašė kaip apie vieną iš mitologijos šaltinių.¹⁰ Būdamas romantiškų pažiūrų, prie lietuviškų priskyrė ir kitų kraštų monetas, net numizmatines klastotes. Jo bendramžis lietuvių istorikas S.Daukantas lietuviškai parašytame veikle „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, skyriuje „Lietuvių pinigai senovėje“ paminėjo sidabro lydinius.¹¹ 1844 m. Kaune buvo rastas lobis, kurį sudarė lietuviškos monetos su stulpais averse ir vytimi reverse. Jam buvo paskirtos dvi publikacijos. Pirmąją parašė archeologas E.Tiškevičius.¹² Autorius straipsnyje paminėjo ir kitus monetų radinius. Antrąją parašė lenkų numizmatas K.Strončinskis, rastąsias monetas priskyręs Kęstučiui.¹³

XIX a. antroje pusėje lietuviškų monetų publikacijų padaugėjo, jos tapo žymiai įvairesnės. Remdamiesi ankstesnėmis publikacijomis, apibendrinamojo pobūdžio straipsnius parašė B.Kenė¹⁴, A.K.Kirkoras¹⁵. Didelį istorikų ir numizmatų susidomėjimą sužadino B.Kenės¹⁶ paskelbta žinia apie S.G.Stroganovo kolekcijoje esančią Kaributo monetą. Tas pat pasakytina apie V.B.Antonovičiaus straipsnį, liečiantį Vladimiro Algirdaičio monetą.¹⁷ Pastarosiomis vėliau domėjosi I.I.Tolstojus¹⁸, N.I.Petrovas¹⁹, K.Bolzunovskis²⁰ ir kiti. N.Kicka paskelbė stulpų ženklų kontrasignuotą totorišką monetą.²¹ Berdyčovo lobyje rastomis monetomis su stulpais ir ietigaliu, sukomponuotu su kryžiumi, domėjosi A.Teichmanas²² ir V.Vitygas²³. Pastarasis autorius domėjosi dar ir totoriškomis monetomis, kontrasignuotomis stulpais.²⁴ Apie lenkiškų ir lietuviškų monetų metrologiją, kitus dalykus rašė F.Piekosinskis.²⁵ Tyrinėjimus toje srityje tęsė V.Vitygas.²⁶ Jo rūpesčiu buvo publikuotas Raudondvario (Vilniaus raj.) lobis. Į mokslinę apyvartą buvo įvestos lietuviškos monetos su dvigubu kryžiumi averse ir vytimi reverse.

Reikšmingiausias to meto istoriografijoje buvo kolekcionieriaus J.Tiškevičiaus parengtas ir 1875 m. Varšuvoje atspausdintas lietuviškų monetų katalogas.²⁷ Jame buvo susistemintos ir aprašytos visos tuo metu žinomos monetos, kaldintos LDK. Nustatytas monetų retumo laipsnis. Nors J.Tiškevi-

čius seniausių lietuviškų monetų priklausomybės nustatyti nesistengė, jo darbas savo reikšmės neprarado ir šiandien.

Tyrinėdamas Jogailaičių laikų LDK ūkį, daug nuveikė rusų istorikas M.Dovnar-Zapolskis²⁸, bet jis visiškai nekreipė dėmesio į sukauptą numizmatinę medžiagą. Naujas sistemingų tyrinėjimų etapas siejasi su lenkų numizmato M.Gumovskio mokslinės veiklos pradžia. Lietuviškas monetas jis aprašė 1914 metais išleistame „Lenkų numizmatikos vadovėlyje“²⁹ ir specialioje studijoje „Viduramžių lietuvių numizmatika“, išleistoje 1920 metais.³⁰ Dar kartą prie tos temos autorius grįžo 1960 metais,³¹ bet jam taip ir nepavyko rasti galutinio problemos sprendimo, nes kiekvienoje knygoje tas pačias lietuviškas monetas jis priskirdavo vis kitam valdovui. Be to, M.Gumovskis domėjosi lietuviškomis monetomis, aptiktomis Drozdovo (Maskvos sritis) lobyje³², kurį paskelbė rusų numizmatas I.S.Čižovas.³³

Prieš antrąjį pasaulinį karą numizmatikoje aktyviai reiškėsi lietuvių visuomenės veikėjas ir kolekcionierius P.Karazija. Jo pasišventimo ir triūso dėka šiandien turime Rybiškių sidabrinį lydinių³⁴ ir Aluonos-Šklėrių bei Krūminių³⁵ monetų lobių aprašymus ir publikacijas. Nepaskelbtas liko jo darbas apie Šančių lobį.³⁶

1940 m., klasifikudamas Rusijos monetas, lietuviškų monetų duomenis mėgino apibendrinti rusų numizmatas A.A.Iljinas.³⁷ Pokario metais tyrinėjimus pratęsė G.B.Fiodorovas, paruošęs lietuviškų lydinių ir seniausių monetų radinių topografijos žinyną³⁸, kurį 1965 m. papildė archeologas A.Tautavičius.³⁹

LDK istorija nemažai buvo domimasi lietuvių išeivijoje. 1959 metais pasirodė Amerikos lietuvių J.Kario-Karecko studija apie lietuvišką numizmatiką.⁴⁰ Ją 1963 metais recenzavo lenkų istorikas J.Ochmanskis.⁴¹

Remdamasi 1933 metais Šančiuose rastu lobiu, rusų istorikės V.P.Darkevič ir N.A.Soboleva nagrinėjo monetų su įrašu „Pečatj“ priklausomybės problemą ir priskyrė jas Vytautui.⁴²

Ukrainos monetų radinių sąvadą paruošė ukrainiečių numizmatas N.F.Kotliaras.⁴³ Šis autorius nemažai nuveikė tyrinėdamas Vladimiro Algirdaičio ir tariamas Kaributo monetas.⁴⁴ Pastarosios pateko ir į kitų autorių akiratį.⁴⁵ Radinius Baltarusijoje aprašė baltarusių numizmatas V.N.Riabcevičius⁴⁶, o Lietuvoje – Z.Duksa⁴⁷, V.Aleksiejūnas.⁴⁸ Narkūnų piliakalnyje archeologinių tyrinėjimų metu rastą nežinomą mokslui monetą su valdovo portretu averse ir keturpėsčiu liūtu reverse aprašė archeologai R.Volkaitė-Kulikauskienė ir A.Luchtanas.⁴⁹ 1983 metais lenkų istorikas T.M.Traidos, remdamasis rašytiniais šaltiniais, iškėlė intriguojančią hipotezę apie Podolės pusgrašius, kaldintus XV a. trečiajame dešimtmetyje.⁵⁰ 1985 m. seniausią lietuvišką piniginę sistemą bandė įvertinti N.A.Soboleva, bet nieko naujo pasakyti nepasisėkė.⁵¹

Pokario darbų seriją aptariama tema tarsi vainikuoja jau minėtas R.Kiernovskio straipsnis. Autorius susumavo beveik du šimtmečius trukusių ty-

rinėjimų rezultatus, nurodė ankstesnių autorių datavimo įvairovę ir konstatavo, kad pirmosios lietuviškos monetos pradėtos kaldinti po Jogailos krikšto 1386 m., nes jo asmeninio herbo – dvigubo kryžiaus – atsiradimas turėjo sietis su šiuo įvykiu.

Iš naujausių darbų paminėtini E.Gudavičiaus straipsniai apie lietuviškų ilgųjų pavadinimą, jų sistemą bei lietuviško svoro ištakas.⁵² Ukrainiečių archeologas G.A.Kozubovskis paskelbė duomenų apie lietuviškų monetų radinius Kijeve⁵³ ir XIV a. Seversko monetas.⁵⁴

XIX a. - XX a. pirmosios pusės istoriografijoje daug dėmesio buvo skirta monetų atributikai ir metrologijai, jų radiniams. Bandyta spręsti jų priklausomybės bei chronologijos klausimus. Dėl metodologinių klaidų šia tema rašiusiems autoriams didžiosios dalies iškilusių problemų nepavyko išspręsti, nors kiekvienas bandymas įnešdavo ką nors nauja.

Vėlesni numizmatai ir istorikai visą dėmesį koncentravo į monetų radinius ir jų pasiskirstymą (topografiją), monetų tipų aprašymą, bet palyginus mažai domėjosi jų chronologija, metrologija ir daugeliu kitų klausimų. Visa tai kalbėtų, kad nežiūrint sąlyginai gausios istoriografijos, seniausios lietuviškos monetos yra mažai ištirtas objektas. Bendroji istorinė literatūra jas nutyli arba pateikia paviršutiniškas ir prieštaringas žinias. Tikimės, kad skaitytojų teismui pateikiamas darbas užpildys istoriografijoje susidariusią spragą.⁵⁵

LIETUVIŠKI TRIŠONIAI SIDABRO IR PUSAPVALIAI AUKSO LYDINIAI

Tarp Lietuvos pinigų istorijos problemų trišonių lydinių chronologijos klausimas užima svarbią vietą. Literatūroje įsitvirtinusi Z. Dukšos nuomonė, kad šio tipo lydiniai atsirado XIV a. pirmame ketvirtyje, Naugardo lydiniais įtakojant LDK piniginę rinką.⁵⁶ Tokia lietuviškų lydinių raidos traktuotė nepaaiškina, kodėl Naugardo lydiniai sunkesni už lietuviškuosius. Pališka be atsako ir klausimas, kokie istoriniai įvykiai autoriui leidžia daryti šį apsisprendimą.

Minėtoji versija yra paremta tikta išoriniu lydinių formos panašumu. Toks argumentas problemos sprendimą gali nuvesti klaidingu keliu. Todėl duomenys analizuotini iš naujo.

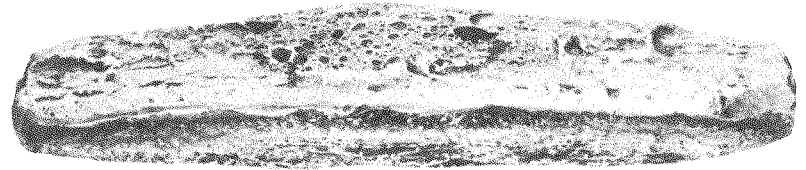

1 pav.

Pusapvalis lietuviškas lydinys iš Drageliškių lobio 1:1

Gerai žinoma, kad iki trišonių lietuviškų lydinių pasirodymo rinkoje buvo naudojami pusapvaliai vietinės kilmės lydiniai (pav. 1), P. Karazijos apskaičiavimu, turėję 104,786 g svorio vidurkį.⁵⁷ Šis dydis artimas 8 Rygos lotams arba pusei Rygos markės (207,84 g), kuri XIII a. pradžioje atsirado veikiant Gotlando markei.⁵⁸ Rygos markės atsiradimas vienaip ar kitaip siejasi su 1211 m. Rygos vyskupo Alberto leidimu Gotlando pirkliais kaldinti Rygoje monetas pagal Gotlando kalimo pėdą.⁵⁹ Ši malonė, Abertui įsigalint lyvių žemėse, jiems buvo suteikta už pagalbą, greičiausiai finansinę. Precedentas turėjo toli siekiančias pasekmes. Ryga su laiku tapo pagrindiniu Pabaltijo prekybos centru, Livonijoje XIII a. Rygos markė visuotinai priimta kaip monetų kalimo pėdos pagrindas. Tai įgalina spėti, kad lietuviškas ilgasis, kurio svorio norma remiantis buvo gaminami pusapvaliai lydiniai, atsirado iš Rygos markės.

Lydinių pasirodymą ir gamybos pradžią patikimiausia datuoti Mindaugo (apie 1236-1263) valdymo laikotarpiu. Mindaugo krikštas, karūnavimas, taikos sutartys su Livonija turėjo teigiamai paveikti piniginių santykių raidą Lietuvoje. Rusų šaltiniuose „izroi“ pavadinimu lietuviški lydiniai pradami minėti nuo XIII a. pabaigos, t.y. nedaug laiko praėjus nuo jų pasirodymo.⁶⁰

2 pav.

Trišonis lietuviškas lydinys iš Šančių lobio 1:1

XIV a. pusapvalius lydinius pakeitė trišoniai lydiniai (pav. 2). Žinomų sveikų trišonių lydinių svoris svyruoja 174,35 - 189,5 g ribose.⁶¹ Daugumoje atvejų svaras, ir ypač tai būdinga Rytinei Europos daliai, prilygo dviem markėms.⁶² Lietuviško svoro svoris 365,47 g⁶³ Vadinasi, ilgasis lygus 182,735 g. Nėra abejonės, kad trišoniai lydiniai buvo gaminami prisilaikant šios normos.

Naugardo trišonis lydinys (rublis) pirmą kartą paminėtas įrašė ant beržo tošies, rastos Naugarde. Kultūrinio sluoksnio horizontas datuojamas 1299-1313 m.⁶⁴ Sidabro grivna rašytiniuose šaltiniuose paskutinį kartą minima 1317 m.⁶⁵ Nors Naugardo rublio svorio norma buvo 204,756 g⁶⁶, lydinių svorio vidurkis – 197,3 g.⁶⁷ Vertės skirtumas tarp Naugardo rublių ir lietuviškų ilgųjų – akivaizdus. Jei lietuviškų pinigų neveikė Naugardo rublių vertė, vargu ar jų atsiradimas siejasi su Naugardo rublių pasirodymu Lietuvos rinkoje.

Kernavėje rastas pusapvalių lydinių lobis be didesnių išlygų datuojamas 1365 m.⁶⁸ Naugardo rubliai kartu su pusapvaliais lietuviškais lydiniais rasti Drageliškių (Zarasų raj.) ir Stakliškių (Prienuų raj.) lobiuose. Trišoniai lietuviški lydiniai kartu su pusapvaliais lydiniais nerandami. Dažniausiai kartu su pirmaisiais randamos lietuviškos monetas, datuojamos 1387-1492 m. Lobių sudėtis neatsitiktinė ir ji dėsningai veda prie minties, kad trišoniai lydiniai atsirado kartu su pirmosiomis lietuviškomis monetomis.

LDK monetinė sistema formavosi Prahos grašių paplitimo Vidurio, Pietų ir Rytų Europoje metu. Kokybiškos, aukštos vertės čekiškos monetas įgavo pripažinimą kaip tarptautinio atsiskaitymo priemonė ir netgi buvo pamėgdžiojamos. Pagal Prahos grašį kaldintos monetas Lenkijoje, Vengrijoje, Saksonijoje, Vokiečių Ordino teritorijoje. Jam buvo prilygintos smulkios vietinės

monetos. Tas pat vyko ir LDK. Nors tiksliai nežinoma kada, bet jos gyventojai kartu su Čekijos monetomis perėmė jų pavadinimą ir skaičiavimo vienetus. LDK grašiai kapomis po 60 vienetų skaičiuoti iki XVII a. ketvirto ketvirčio.

Vaclovo IV nuo 1379 m. kaldinto Prahos grašio prekinė vertė buvo 2,39 g, o bendras svoris 2,9 g.⁶⁹ Prahos grašių kapos bendras svoris su nedidele paklaida atitinka lietuviškojo ilgojo svorį. Vargu ar toks sutapimas turi atsitiktinį charakterį. Reikia manyti, kad vienos ir antros mokėjimo priemonės vertė buvo prilyginta pradiniam lietuviškų monetų gamybos etape. Ilgajam, liejamam iš teoriškai gryno sidabro, turėjo būti prilygintas ekvivalentiškos prekinės vertės Prahos grašių kiekis. Prekinę 182,735 g vertę turi 80 Prahos grašių. Kadangi LDK Prahos grašių gamybos nuostatai nebuvo žinomi, pasirenkant ilgojo svorį, turėjo būti padaryta apyvartoje esančių Vaclovo IV grašių metalo sudėties ir svorio ekspertizė. Žinoma, kad Lenkijoje tokia ekspertizė buvo padaryta 1422 m.⁷⁰ Remiantis gautais rezultatais, buvo sureguliuotas Prahos grašių ir lenkiškų pusgrašių paritetetas. Tokia ekspertizė galėjo būti padaryta ir Vilniuje norint sureguliuoti pirmųjų lietuviškų monetų ir Prahos grašių paritetą. Juo labiau tuo tikėtina, kad Jogaila 1387 m. privilegijoje aptarė Vilniaus miesto prekybos sąlygas.⁷¹ Remiantis ekspertizės rezultatais, turėjo būti nustatyta ir ilgojo svorio norma.

Pasirenkant lydinį formą, lemiamą reikšmę turėjo ne Naugardo lydiniai, o metalo liejimo technologija. Trišoniai lydiniai buvo liejami atvirose formose. Tai pirmiausia iliustruoja dukart liejami Naugardo rubliai, turintys šonuose pastebimą siūlę. Tikrinant nustatyta, kad jų apatinė dalis kartais būna žymiai blogesnio metalo negu viršutinė. Atviros liejimo formos tiko daugkartiniam panaudojimui, jas buvo galima formuoti naudojantis šablonais. Pagaminus nustatytos talpos samtį pilstyti metalui, lydinį gamybos procesas paspartėjo ir gaminiai tapo labiau standartizuoti. Atviros liejimo technologija buvo pranašesnė už naudotą pusapvaliams lydiniais. Nebereikėjo kiekvienam gaminiui paruošti atskiros formos.

Lietuviški trišoniai lydiniai lobiuose rasti kartu su seniausiais lietuviškų monetų tipais ir nė karto jų nepasitaikė su monetomis, kaldintomis antroje Vytauto valdymo pusėje. Ir tik Alovės lobyje jie rasti kartu su Kazimiero lietuviškomis monetomis. Naugardę lydiniai nustoti lieti 1447 m.⁷² Norint sužinoti, kada tai atsitiko LDK, reikia išanalizuoti rašytinių šaltinių žinias.

1389 m. sausio 10 d. raštu Jogaila įsakė tįjūnams duoti klebonams 6 ilguosius metams.⁷³ Tik nežinia kokių pavidalu. 1394 m. į Krokuvos kalyklą buvo atiduota 100 lietuviškų ilgujų.⁷⁴ Iš jų buvo nukalta lenkiškų monetų už 200 markių Prahos grašių. Dar iš kitų 100 ilgujų nukalta lenkiškų monetų už 190 markių.⁷⁵ Iš to seka, kad lietuviškas ilgasis prilygo 96-91,2 Prahos grašio, turinčio apie 1,9 g prekinės vertės.

1400 m. Vokiečių Ordino prekybos agentas nupirko 119,5 lietuviško lydinio ir tais pat metais juos pardavė Naugarde.⁷⁶ M. Lesnikovas nurodo, kad

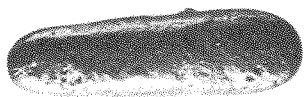
pirkimo metu šių lydinų svorio vidurkis buvo 170,94 g, o pardavimo – 185,74 g.⁷⁷ Peršasi išvada, kad abiem atvejais buvo sukčiaujama. Apsvėrinėjimas, kaip papildomų prekybos įplaukų šaltinis, buvo įprastas viduramžiams reiškiny.

1399 m. Kijevas atsipirko nuo totorių antpuolio už 3000 lietuviškų ilgujų.⁷⁸ 1408 m. Jogaila pasižadėjo gražinti Moldavijos vaivada Aleksandrui (1400-1432) 1000 genujietiškių rublių, 1388 m. pasiskolintų iš Petro I Muschato (1375-1391), lietuviškais ilgaisiais ar Prahos grašiais.⁷⁹ 1417 m. Jogaila pasiskolino iš Vytauto 500 lietuviškų ilgujų, kuriuos įvertino 1000 lietuviškų ilgujų Prahos grašiais.⁸⁰ Iš to seka, kad lietuviškas ilgasis buvo vertas 96 Prahos grašių. 1421 m. Žiliberas de Lanua atsisakė paimti iš Vytauto šimtą dukatų ir dvidešimt penkis lydinius, vertus 100 dukatų.⁸¹ Galų gale paėmė du ilguosius ir šešis su puse dukato. 1426 m. Vytauto rašte kalbama apie 100 lietuviškų ilgujų, vertų 200 markių Prahos grašių.⁸² Taigi lietuviško ilgojo vertė – 96 Prahos grašiai. 1450 m. Krokuvos auksakalys Kasparas iš Olechno, karaliaus pataurinko, gavo 15 lietuviškų lydinų, vertų 15 lietuviškų ilgujų.⁸³ Tai vėliausias lietuviškų lydinų paminėjimas, kurį mums pavyko surasti literatūroje. Suprantama, tai dar nereiškia, kad vėlesniais laikais jie nebuvo gaminami ir naudojami atsiskaitymams. Tai liudija Alovės lobis, kuriame lydinų pusės rastos kartu su Kazimiero monetomis, skiriamomis vėliausiai – C atmainai. Ši atmaina datuojama antrąja Kazimiero valdymo laikotarpio puse. Kad lietuviški lydiniai galėjo būti naudojami piniginiame rinkoje Kazimiero laikais, netiesiogiai liudija 1480 m. Kazimiero gautos dovanos iš Pskovo.⁸⁴ Karalius iš pskoviečių gavo penkis rublius, posadnikas Vasilijus nuo savęs davė jam rublį, Jurijus nuo savęs davė karaliui pusę rublio. Karalaičiams Vasilijus su Jurijumi davė po pusę rublio, iš viso – 16 pusrublių. Karalienei nuo Pskovo buvo duotas rublis, o posadnikas davė pusrublį.

Jei lydiniai buvo naudojami Pskove, tai galima prielaida, kad jie buvo naudojami ir LDK. Lydinų gamyba rinkai galėjo būti tęsiama, nes trūko didelės vertės apyvartos priemonių. Jokių specialių darbų kalyklai dėl to nereikėjo imtis, nes, kaip žinoma iš Rusijos monetų gamybos istorijos, į kalyklą patenkantis sidabras buvo sulydomas į lydinius, iš kurių paskui buvo daroma sidabro viela. Visa tai palaikytų versiją, kad lietuviški lydiniai buvo gaminami ir vartojami atsiskaitymams iki 1495 m. Aleksandro Jogailaičio reformos. Tik jų vaidmuo piniginiame rinkoje, pradedant antrąja Vytauto valdymo puse, buvo menkesnis už lietuviškų monetų ar Prahos grašių, o vartojimo sfera siauresnė.

Trumpai paliestina auksinių lydinų problema. XIV a. trečiu ketvirčiu datuojamame Drageliškių lobyje yra auksinis pusapvalis lydinys (pav.3), sveriantis 28,61 g. Pagal vertę jis lygus aštuoniems dukatams. Lygiai tokios pat vertės nežinomos formos lydinį 1522 m. Vilniaus vyskupijos kapitulos išdo prižiūrėtojai padėjo į kapitulos išdą.⁸⁵ Tai būtų užuominos, kad LDK XIV a.

antrojoje pusėje – XV a. epizodiškai buvo leidžiami į apyvertą ir auksiniai lydiniai. Vienas toks lydinys turėjo būti vertas maždaug dviejų sidabrinių.

3 pav.

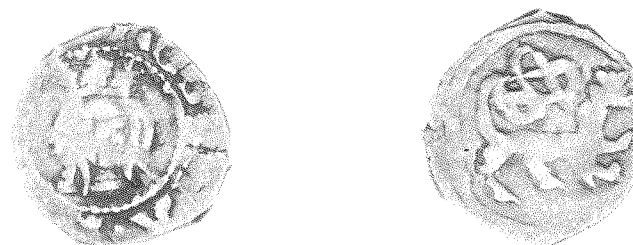
Pusapvalis aukso lydinys iš Drageliškių lobio 1:1

Kaip matome iš rašytinių šaltinių, ilgasis dažniausiai buvo prilyginamas 96 Prahos grašiams. Tai reikalauja specialaus paaiškinimo, nes mūsų apskaičiavimu ilgasis iki 1495 m. reformos monetų gamyboje buvo prilyginamas 80 Prahos grašių, turinčių 2,28 g prekinę vertę.

Šaltiniuose vardinama Prahos grašio prekinė vertė būtų apie 1,9 g. K.Castelino duomenimis, 1384-1397 m. laikotarpyje kaldinto Prahos grašio vertė buvo 1,74 g, 27,2 % mažesnė už 1379 m. normą.⁸⁶ Po 1407 m. čekiško grašio prekinė vertė buvo sumažinta iki 1,62 g⁸⁷. Lobių sudėtis rodo, kad Prahos grašiai nebuvo diferencijuojami į gerus ir blogus. Taigi visuomenė sąmoningai ignoravo Prahos grašių prekinės vertės skirtumus. Matyt, tai lėmė vertingų monetų paklausa, susidariusi dėl apyvertos priemonių stokos. Aukštą Prahos grašių kursą, aukštesnį už jų kursą užsienyje, galimas daiktas palaikė ir valstybė. Aukštas čekiško monetų kursas atvėrė joms platų kelią į LDK rinką. Taigi, orientuojantis į 2,284 g gryno svorio čekišką grašį, galėjo būti kaldinamos visos lietuviškos monetos, pasirodžiusios iki 1495 m. Tačiau neatmestina ir ta versija, pagal kurią apskaičiavimams naudotas 1,9 g gryno svorio čekiškas grašis. Spręsti kuri iš šių dviejų versijų teisingesnė, sunkina ta aplinkybė, kad antrojoje grašio prekinė vertė mažesnė penktadaliu. Perskaičiavus į realias monetas, lietuviškų piniginių vienetų svorio norma vis dėlto artimesnė 2,28 g prekinėi vertei. Visa tai kalbėtų, kad Prahos grašiui LDK galėjo būti suteiktas „amžino pinigo“ statusas, kokį ir norėjo įtvirtinti Čekijos valdovai.⁸⁸ Rinkoje šito nebuvo paisoma. Todėl specifine Prahos grašio prekinė verte buvo operuojama tik monetų kalyboje. Lietuviškos monetos buvo leidžiamos į apyvertą sumažintu kursu. Tai turėjo padėti joms įsitvirtinti ir išsilaikyti vietinėje rinkoje. Kito paaiškinimo aptariamai problemai kol kas nerandame.

JOGAILOS PORTRETINIS GRAŠIS IR PUSGRAŠIAI

Monetų su valdovo portretu averse ir keturpėsiu liūtu, sukomponuotu su totorių tamga, radiniai Narkūnų (Utenos raj.) piliakalnyje ir Utenoje⁸⁹ sukomplicavo jau ir be to komplikuoją seniausių lietuviškų monetų priklausomybės problemą. Archeologai R.Volkaitė-Kulikauskienė ir A.Luchtanas iškėlė jų priklausomybės Riazanės kunigaikštystei hipotezę, kurios įrodymui pateikė šiuos argumentus. Varinė moneta (pav.4) Narkūnų piliakalnyje buvo rasta viršutiniame kultūrinio sluoksnio horizonte, susidariusiame paskutinį kartą sugriovus pilį. Sluoksnis datuojamas XIV-XV a. Jei pilį sugriovė Livonijos kariuomenė 1433 m. žygio į Lietuvą metu, tai moneta buvo nukaldinta apie XV a. trečią dešimtmetį. Kadangi varinės monetos su liūto ir totorių tamgos simboliais LDK nebūdingos, keliama prielaida, kad aptariamo tipo monetos buvo nukaldintos rusų žemėse. 1428 m. juokdarys Henė laiške Vokiečių Ordino magistrui Pauliui fon Rusdorffui užsimena apie Vytauto vasalų Rusijoje jo garbei kaldinamas monetas.⁹⁰ Pagal atributiką monetos su valdovo portretu atitiktų Henės minimas monetas, juo labiau, kad Narkūnuose rastoje monetoje perskaitomas įrašas „MAGNUS DUX“. Iš Vytauto vasalų išsiskiria Riazanės kunigaikštystė, kuri turėjo senas monetų gamybos tradicijas. Vadinasi, jai veikiausiai ir turi būti priskirtos aptariamoms monetos.

4 pav.

Jogailos portretinis grašis, rastas Narkūnų piliakalnyje 2:1

Pateikdami savo versiją, minėti autoriai neatsižvelgė į prieštaravimus. Viršutinis Narkūnų piliakalnio kultūrinio sluoksnio horizontas datuojamas įvairiai – XIII-XV a. Reikia pažymėti dar ir tai, kad piliakalnis daug metų buvo ariamas, tad viršutinės kultūrinio sluoksnio dalies stratigrafija ne-

gali būti patikima. Plati datavimo skalė kalbėtų apie tai, kad metodai, naudojami radinių chronologijai nustatyti, nėra pakankamai tobuli. Dėl šios priežasties pilies sunaikinimo 1433 m. galimybė negali būti priimta kaip neginčijamas faktas. Radinio vieta leidžia pasakyti, kad moneta buvo pamesta ne vėliau kaip XV a. pirmajame ketvirtyje.

1428 m. juokdario Henės informacija nieko nekalba apie atvaizdus monetose. Rusijoje vargiai būtų priimtas svetimas lotyniškas įrašas.

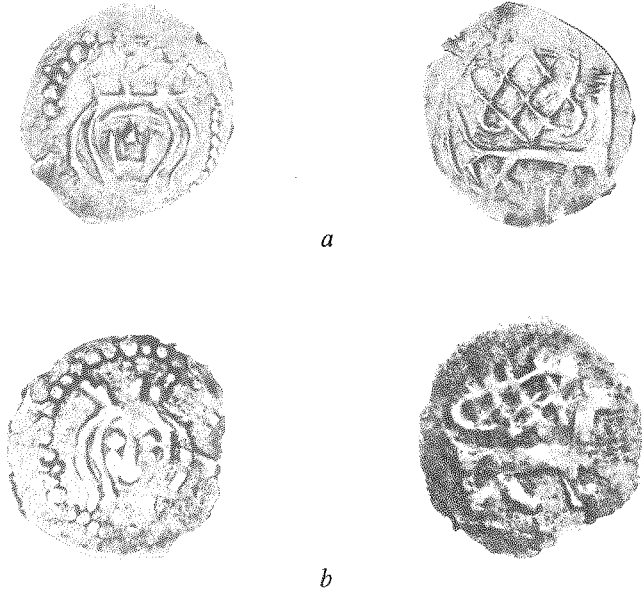
Monetų radimvietės koncentruojasi mažame areale, nutolusiame nuo Riazanės kunigaikštystės apie 1500 km. Lietuvoje rusų kunigaikštysčių monetų nerasta. Tai verčia abejoti aptariamų monetų rusiška kilme.

Riazanės piniginę rinką formuojantys centrai XIV-XV a. buvo Aukso Ordo teritorijoje. Todėl situacija joje buvo visiškai priklausoma nuo chanų pinigų politikos. 1380 m. Aukso Ordoje buvo įvykdyta piniginė reforma, dirchemų prekinę vertę sumažinusi 10,69% (1,59 g = 1,42 g sidabro).⁹¹ Tai skaudžiai palietė rusų kunigaikštėlių finansinius interesus. Atsirado akstinas vesti savarankišką pinigų politiką ir stengtis kuo mažesnėmis sąnaudomis valdyti bei kontroliuoti piniginę rinką. Riazanėje XIV a. devintojo dešimtmečio pradžioje totoriškos monetos pradėtos kontrasignuoti kirilicos grafemomis, kai kurių autorių nuomone, reiškusiomis raizytojų inicialus.⁹² Dešimtmečio viduryje totoriškas monetas imta klastoti vietoje įkurtoje kalykloje.⁹³ Klastotės kaip pat buvo kontrasignuojamos. Apie 1388-1389 m. grafemas pakeitė heraldinis ženklas – sabalo snukutis.⁹⁴ Monetos buvo kontrasignuojamos iki 1395 m., kol į apyvartą buvo intensyviai leisti Tochtamyšo (1377-1399) dirchemai.⁹⁵ Kad totoriškos monetos kontrasignuotos ekonominiiais, o ne politiniais sumetimais, rodo 1380-1400 m. Riazanės piniginės rinkos sudėtis.⁹⁶ Tochtamyšo dirchemai šiuo laikotarpiu sudarė 20-30% visų totoriškų monetų, kurios buvo Riazanės piniginės rinkos pagrindas. Aukso Ordoje Tochtamyšo dirchemai sudarė 60-100% visų monetų. Nekyla didesnių abejonių, kad naujos totoriškos monetos Riazanėje buvo kontrasignuojamos norint jas atskirti nuo senesnių, vertingesnių monetų.

Jei neklysta tyrinėtojai, Riazanės kunigaikščio Olego Ivanovičiaus (1350-1402) sūnus Fiodoras Olegovičius (1402-1427) tęsė monetų kontrasignavimą,⁹⁷ mat 1400 m. Aukso Ordoje vėlėi įvykdyta piniginė reforma, kurios metu dirchemų prekinę vertę sumažinta iki 1,13 g sidabro.⁹⁸

Lygiai tokiais pat sumetimais totoriškos monetos buvo kontrasignuojamos Riazanės vasalo Pronsko kunigaikščio nuo XV a. pradžios iki 1408 m.⁹⁹ Sprendžiant iš R. Volkaitės-Kulikauskienės ir A. Luchtano pasisakymų, monetas su valdovo portretu turėjo kaldinti Ivanas Fiodorovičius (1427-1456). Deja, jo, kaip ir pirmtakų valdymo metu, Riazanėje buvo kontrasignuojamos totoriškos monetos.¹⁰⁰ Tiesa, jų apipavidalinimui buvo panaudotas jo vardo įrašas.

Apartoje situacijoje versija, kad monetos su valdovo portretu kaldintos Riazanės kunigaikštystėje XV a. trečiajame dešimtmetyje Vytauto garbei, pasirodo esanti menkai pagrįsta ir nepriimtina.

5a b pav.

Jogailos portretinis pusgrašis,
rastas Utenoje ir iš Lietuvos Nacionalinio muziejaus rinkinių 2:1

Dvi aptarimo tipo monetos rastos Lietuvoje – jau minėtuose Narkūnuose ir Utenoje (pav.5a). Dar viena moneta aprašyta buvusio Ivano Luckevičiaus Baltarusių muziejaus Vilniuje inventorinėje knygoje,¹⁰¹ kita (pav.5b), visai be metrikos, saugoma Lietuvos Nacionaliniame muziejuje. Greičiausiai į minėtus muziejus abi monetos pateko iš Rytų Lietuvos ar Vakarų Baltarusijos.

Narkūnuose rasta moneta, kurį laiką nepagrįstai laikyta varine, turi įrašą. Buvo manoma, kad jis yra „MAGNUS DUX“. Šis įrašas buvo atkurtas remiantis monetoje išvelgtomis trimis paskutinėmis pirmojo žodžio grafemomis „NUS“ ir viena antrojo – „X“. Monetos makete su šiuo įrašu išryškėja nepaprastai didelis tuščias tarpas tarp pirmojo žodžio pradžios ir antrojo pabaigos.¹⁰² Įrašų komponavimui tai nebūdinga, paprastai rašoma raidė po raidės, paliekant tarp jų vienodus atstumus, kad įrašas apjuostų centrinį piešinį nuo pradžios iki pabaigos. Matavimai rodytų, kad įrašas turėjo susidėti iš 16-17 ženklų (ne mažiau kaip 14 grafemų ir 2-3 taškai). Pagal kalbinę tradiciją pirmasis žodis turėtų būti valdovo vardas, o ne titulas. Nėra LDK valdovų vardų, besibaigiančių fonemomis „NUS“. Įvertinus matomų ženklų grafiką, paaiškėja, kad grafemos „N“ kojėlės pakrypusios ir viršų vienodais kam-

pais, tad figūra labiau panaši į „A“, o ne į „N“. Bet kokio gotikinio varianto „N“ viena kojelė būna stati. Fonemomis „AUS“ baigiasi Jogailos krikščioniškas vardas Vladislovas, lotyniškai rašomas „WLADISLAUS“. Įrašius šį žodį, susidedantį iš dešimties fonemų, lieka keturių ženklų tarpas. Po krikščioniškojo Jogailos vardo gali sekti aukščiausias jo titulas – „REX POLONIAE“ (Lenkijos karalius). Ištyrus kitą žodį, paaiškėja, kad jo antrojo ženklo vietoje yra apatinė grafemos dalis, turinti didelę atšaką į dešinę ir visai mažą į kairę pusę. Pagal išvaizdą ji panaši į XIV-XV a. būdingos konfigūracijos grafemos „E“ dešinės pusės apatinę dalį. Po spėjamos „E“ yra „X“. Tai įgalina teigti, kad antrasis žodis ne „DUX“, o „REX“. Po jo savaime prašosi „POLONIAE“. Po taško, numanomoje šio žodžio pradžioje, yra pirmosios grafemos apačia – trišakė karūnelė. Monetos išorės tyrinėjimai parodė, kad karūnelė grafemos vietoje atsirado dėl spaude toje vietoje buvusio įtrūkimo. Taigi visai įmanoma, kad karūnelė yra grafemos „P“ kojelės dalis. Daugiau grafemų įrašė netelpa. Vadinasi grafema „P“ yra žodžio „POLONIAE“ santrumpa. Pagal tradiciją, mūsų perskaitytame įrašė trūksta devocijos „DEI GRATIA“ (iš Dievo malonės). Tačiau jos nematome to paties laikotarpio kitų valstybių monetose.¹⁰³ Visa tai bylotų, kad anksčiau įrašas buvo perskaitytas klaidingai. Monetos priklausomybę Jogailai patvirtina ir tai, kad Vytautas nuo 1407 iki 1430 m. naudotame antspaude vaizduojamas su kunigaikščio kepure, o monetoje valdovo portretas yra su karaliaus karūna.¹⁰⁴ Kadangi Jogaila vadinamas Vladislovu ir tituluojamas Lenkijos karaliumi, tai šias monetas reikia datuoti laikotarpiu po Jogailos krikšto ir karūnavimo 1386 m., ne vėliau 1392 m., kada buvo sudaryta Astravos sutartis. Tiksliau datuoti bus galima aptarus kitas, Jogailai priskiriamas monetas.

Monetos su valdovo portretu, sprendžiant pagal metalo spalvą, kaldintos iš karališkojo sidabro. Vadinasi, tai turėtų būti 916-960 prabos sidabras, kaip ir prabuotų lietuviškų lydinių. Utenoje rasta moneta sveria 0,562 g, Lietuvos Nacionaliniame muziejuje saugoma moneta – 0,677, Narkūnuose rasta moneta – 1,0435 g. Tai rodo, kad šios monetos yra dviejų skirtingų nominalų. Juo labiau, kad skiriasi ne tik svoriai, bet ir apipavidalinimas. Mažesnio svorio monetose nėra įrašų. Kadangi monetos buvo kaldinamos iš gryno sidabro, tai ilgojo svoris ir vertė turi būti lygi jį atsveriančių monetų vertei. Padalinę ilgojo svorį iš monetos svorio galima nustatyti jos kalimo pėdą. Narkūnuose rastos monetos paviršius vizualiai nudėvėtas 20-25%. Svorio paklaida susidarytų apie 5%. Ką tik nukalta moneta turėjo sverti apie 1,0956 g. Išėitų, kad iš ilgojo didesnės vertės Jogailos monetų buvo iškalama 167 vienetai. Bet realios monetos svoris niekada tiksliai neatitinka jos idealios svorio normos. Pagal monetos svorį mėginant nustatyti jos kalimo pėdą, reikia atsižvelgti į galimą paklaidą. Jei tarsime, kad LDK, kaip didžiojoje Europos dalyje – Anglijoje, Prancūzijoje, Niderlanduose ir Vokietijoje – markę sudarė 160 vienetų¹⁰⁵, tai to nominalo monetų svorio norma turėtų būti 1,142 g. Mažesniųjų monetų svorio norma turėtų būti perpus mažesnė – 0,571 g. Kokių tai nominalų monetos?

Lietuviškų monetų pavadinimai atėjo kartu su pinigų forma iš kitur, pasiskolintus žodžius sulietuvinus. XIV a. pabaigoje Livonijoje buvo naudojami „artigai“ ir „pfenigai“, Aukso Ordoje – „dirchemai“, Rusios žemėse – „dengos“, Čekijoje ir Lenkijoje – „grašiai“, „denarai“ arba „peniazai“, Moldavijoje – „grašiai“. „Artigo“ vardo Lietuvoje nesutinkame. Su „dengomis“ ir bendrinium „dengi“ lietuviai artimiaus susipažino XVIII a. „Šilingus“ ėmė naudoti XVI a. Seniausi – „pinigo“ ir „grašio“ pavadinimai. „Pinigas“ kaip lietuviška bendrinė forma atsirado iš vokiškos kilmės „pfenigo“, giminingo angliškam „peniu“, skandinaviskam „peningui“. „Pfenigais“ Vokietijoje buvo pavadintos Karolio Didžiojo nuo 871 m. pradėtos kaldinti denaro tipo sidabrinės monetos. XIX a. ėmus aprašinėti lenkiškas ir lietuviškas monetas, tyrinėtojai susidūrė su dilema – ar XV-XVI a. mažiausio nominalo monetas vadinti bendrinium pinigų – „peniazų“ – vardu, ar vokiškų „pfenigų“. Istorinė tradicija jau seniai buvo nutrūkusi. XVII a. mažiausio nominalo monetomis tapo šilingai, o XIX a. pradžioje – grašiai. Bendrinis pavadinimas neatrodė tinkamas, tad išėitis buvo rasta priėmus jų lotyniškąjį pavadinimą „denaras“, kuris paplito istorinėje literatūroje ir po šiai dienai vartojamas. Taigi vienas numanomų seniausių lietuviškų monetų pavadinimų būtų „pinigas“ (pfenigas). „Grašis“, kai kada „pretenduojas“ į apibendrinantį pinigų terminą, yra kilęs iš lotynų kalbos žodžio „grossus“, reiškiančio „didelį“. Terminas atsirado XIII a. Vokietijoje, pamėgdžiodant Liudviko IX 1266 m. Prancūzijoje Turo mieste nukaldintus šilingus, – 12 pfenigų ar denarų vertės dideles ir storas monetas. Europoje imta kaldinti „grossus denarius“. Tai ir Prahos grašiai, kaldinti nuo 1300 m. Čekijoje, Kutna Goros kalykloje. Taip pavadinti pagal kalimo pėdą ir vertę, o ne pagal kaldinimo vietą. Taigi antrasis terminas įvardinti lietuviškoms monetoms yra „grašis“. Ir nors rašytiniai šaltiniai neužsimena apie pirmąsias lietuviškas monetas, iš vėlesnių paminėjimų galime spėti sunkiąją Jogailos monetą esant grašiu. Tada mažesniašias tenka vadinti pusgrašiais.

Išdėstyti samprotavimai leidžia teigti, kad iš gryno sidabro ilgojo kaldinta 160 lietuviškų grašių 1,142 g prekinės vertės ir svorio arba 320 pusgrašių 0,571 g prekinės vertės ir svorio. Tomis pačiomis proporcijomis pirmosios lietuviškos monetos buvo ir skaičiuojamos.

Ikonografiniu požiūriu aptariamos monetos atsirado kultūrinėje aplinkoje, kurią veikė ir iš Vakarų, ir iš Rytų einantys simboliai bei jų meninės išraiškos būdai. Grašio averse esančio Jogailos portreto su karūna ir įrašo kompozicijoje galime įžvelgti panašumą su Dorpato vyskupijos artigų aversais. Pastarosios artigai pradėti kaldinti vyskupo Johano I Fifhuzeno (1346-1373) valdymo metu. Savo ruožtu jie perėmė XIII-XIV a. Anglijos penių averso meninės išraiškos principus. Tikrai Dorpato kalykloje darbavosi labiau įgudę meistrai. Jų raižytuose spauduose vyskupų portretai realizuoti vien grafinėmis priemonėmis – linijomis, formuojančiomis piešinį. Grašio reverso kompozicija labiau „rytietiška“ – keturpėsčias liūtas sukomponuotas su totorių

tamga. Keturpėsčią liūtą matome Maskvos, Suzdaliao – Nižgorodo XIV a. pa-
baigos monetose, vienalaikėse ar truputį vėlesnėse negu lietuviškos.¹⁰⁶ Ru-
sioje kaldintose monetose nėra liūto piešinių, analogiškų lietuviškose. Ant
Jogailos monetų esantis liūto piešinys yra vietinis ir gerokai stilizuotas. Liū-
tas, kaip apibendrinantis visos Rusios simbolis, buvo paimtas iš Europos is-
torinio kultūrinio palikimo, iš kurio įvaizdžius bei siužetus savo monetoms
galėjo semti Maskvos dydysis, kiti kunigaikščiai, turėję pretenzijų atstovauti
visai Rusiai ar kuriai nors jos reikšmingai politiniu atžvilgiu daliai. Šis liū-
tas – tai XII-XIII a. Vladimiro didžiosios kunigaikštystės ženklas kartu su
kažkurio iš rusų kunigaikščio nuotaka atkeliavęs iš Vakarų Europos.¹⁰⁷ Tik
vietaje stovinčio ant užpakalinių kojų liūto Rusioje išvystame keturpėsčią.
Tai, galbūt, atsitiko veikiant Rytų meninės išraiškos principams. Totorių tam-
ga – „tikėjimo ženklą“ po 1380 m., kada Rusioje buvo pradėtos kaldinti mo-
netos, sutinkame ant to laiko rusiškų pinigų kaip pavaldumo Aukso Ordai
ženklą. Tik Rusioje jis buvo komponuojamas su arabiškais įrašais, nurodan-
čiais konkretų chano vardą, o lietuviškose monetose panaudotas kaip api-
bendrinantis Aukso Ordos simbolis, konkrečią prasmę įgaunąs tiktai verti-
nant visą kompoziciją. Reverse įkomponuoti Rusios ir Aukso Ordos simbo-
liai reiškia totorių valdomą Rusią.

Meistras, raižęs spaudus grašiu, turėjo europietiškus profesinius įgū-
džius. Tai gerai matyti iš spaudų raižymo braižo, lotyniško įrašo raidžių kon-
figūracijos. Tai, kad totorių tamga traktuojama kaip liūto uodegos tęsinys,
rodo jį mažai pažinus totorių simboliką. Tuo pačiu stiliumi išraižyti vieno
iš trijų žinomų pusgrašių spaudai. Monetos averse nėra įrašo ir tai dėsnin-
gas reiškinys. Pradėjus kaldinti mažesnės prekinės vertės monetas, jas rei-
kėjo išskirti iš ankstesniųjų. Lengviausia tai padaryti modifikavus piešinį.
Šiuo atveju buvo atsakyta įrašo, nors dėl to sumažėjo averso kompozici-
jos informatyvumas ir įtaiga. Monetos tapo anonimiškos.

Antram žinomam pusgrašiui spaudus raižė mažiau įgudęs meistras, bet
geriau žinantis totorišką simboliką. Tas pat pasakytina apie pusgrašį, kurio
atvaizdas likęs Baltarusių muziejaus inventorinėje knygoje. Šio raižytojo dar-
bo spauduose totorių tamga išraižyta taisyklingai, tokia, kokią matome Rusios
ir Aukso Ordos monetose. Taisyklinga tamga išraižoma neatitraukiant rai-
žiklio nuo spaudo paviršiaus ir neatkartojant tų pačių linijų. Tamga šių mo-
netų kompozicijoje užima aiškiai dominuojančią padėtį, net liūto galva vie-
noje iš jų atgręžta į jos pusę. Pats liūtas ir portretas išraižyti labai schema-
tiškai. Peržvelgus turimas monetas, peršasi mintis, kad grašiai kaldinti ka-
lyklos veiklos pradžioje, tik po to pereita prie pusgrašių gamybos. Visų ke-
turių monetų ruošiniai pagaminti Rytų Europai būdingu būdu – panaudojant
suplotus sidabro vielos gabalėlius. Jis buvo žymiai ekonomiškesnis už Va-
karų Europoje naudotą. Ten ruošinius iškirsdavo iš iki reikiamo storio iškalto
sidabro lakšto. Monetos buvo apvalios ir likusias atliekas tekdavo iš naujo
perlydyti. Gaminant monetas iš sidabro vielos, atliekų nelikdavo.

JOGAILOS 1388-1390 METŲ PUSGRAŠIAI

Monetų su dvigubu kryžiumi ir raiteliu datavimo ir priklausomybės pro-
blemą plačiausiai aptarė R. Kiersnovskis. Autorius nustatė, kad šio tipo mo-
netos Jogailos vardu buvo kaldinamos 1386-1392 m. Bet jam nebuvo žino-
mos lietuviškos Jogailos monetos su portretu, todėl jo išvadas reikia patiks-
linti.

Pirmasis monetas su dvigubu kryžiumi herbiniame skyde aprašė V. Vity-
gas, paskelbdamas Raudondvario (Vilniaus raj.) lobį.¹⁰⁸ Jo teigimu, lobyje bu-
vo septynios lietuviškos monetos su dvigubu kryžiumi ir viena Vladimiro Al-
girdaičio moneta, apie dešimt Livonijos ir keturiolika Čekijos monetų, vien-
nas sveikas lietuviškas trišonis lydinys ir keturiolika tokių lydinių pusių, vien-
nas prizmės formos lydinys. Iš aprašymo neaišku, ar autorius pats matė Li-
vonijos monetas. Greičiausiai apie jas užsiminė žmogus, parodęs lietuviškas
monetas ir lydinius. Nelabai aišku, ar jam teko matyti Prahos grašius, nors
ir tvirtina, kad vėlesnių už Karolio I monetas (1348-1378) nebuvo. Nors V. Vi-
tygo žinios apie aptariamą lobį gana prieštaringos, jo aprašytąją dalį galima
datuoti remiantis Vladimiro Algirdaičio antros atmainos moneta, kuri nelabai
būdinga XV a. sukauptiems lobiams. Tad lobį reikėtų datuoti XIV a. devintu-
dešimtu dešimtmečiu, o lietuviškas monetas su dvigubu kryžiumi skirti Jo-
gailai. XIV a. dešimto dešimtmečio pirmąją pusę datuojamas Sosnicos (Uk-
raina) lobis, kuriame rasta viena aprašomojo tipo moneta.¹⁰⁹ Dalis Jogailos
monetų iš Raudondvario lobiaus saugoma Varšuvos Nacionaliniame muziejuje
(toliau – VNM). Monetos V. Vitygo lentelėje pažymėtos 4, 5 ir 6 numeriu.
VNM taip pat yra V. Vitygo moneta iš Veisenhofo kolekcijos (Nr. 10).¹¹⁰
Sprendžiant iš svorio, Krokuvos Nacionaliniame muziejuje esanti moneta yra
iš A. Ryšardo kolekcijos ir buvo aprašyta jau minėto autoriaus. Tikėtina, kad
Veisenhofo moneta yra iš Raudondvario lobiaus, tik iš nežinomos jo dalies. Tuo
tarpu A. Ryšardo moneta neabejotinai yra iš nežinomo lobiaus.¹¹¹

Be radinio Raudondvaryje Lietuvoje numanomi dar keli nutylėti ir ne-
tekę metrikų lobiai su šiomis monetomis. Prieš Antrąjį pasaulinį karą trys
monetos buvo patekusios į Vilniaus numizmato J. Zajončkovskio kolekciją.¹¹²
Dabar jos yra J. Sovinskio (Lenkija) kolekcijoje. Penkios monetos iš nežino-
mos radimo vietos pateko į S. Janušonio rinkinį.¹¹³ Tarp jų pasitaikė viena,
kurioje vietoje vyties yra ženklas – žvejo žiedas. Šiaulių „Aušros“ istorijos
ir etnografijos muziejuje saugoma moneta iš E. Laucevičiaus rinkinio. Lie-
tuvos Nacionaliniame muziejuje yra moneta iš A. Baltėno kolekcijos. Trys
yra Kaune ir viena Vilniuje, privačiose kolekcijose.¹¹⁴ Yra pagrindo manyti,

kad monetas, esančios S. Janušonio, E. Laucevičiaus ir kitų asmenų, gyvenančių Lietuvoje, privačiose kolekcijose yra kilusios iš Mitkiškių (Trakų raj.) lobio, rasto 1933 m.¹¹⁵ Šiame lobyje buvę trys lietuviški trišoniai lydiniai, penkios tokių lydinių pusės, dvidešimt penkios nenustatyto tipo lietuviškos monetas su vytimi vienoje pusėje ir sidabrinė segė pradžioje pateko pas Kernavės kleboną N. Švogžlį, o po to į kolekcionieriaus L. Markucko kolekciją.¹¹⁶ Po pastarojo kolekcionieriaus mirties į Lietuvos TSR istorijos ir etnografijos muziejų pateko tik dalis jo rankose buvusio lobio: vienas lydinys ir viena lydinio pusė. Šiuos pinigus iš L. Markucko giminaitės nupirko komisija, kurios nariu buvo S. Janušonis.¹¹⁷ Kas dar rodytų, kad lobyje buvo monetas su dvigubu kryžiumi? Rašytinėje medžiagoje yra užuominų, kad Mitkiškių lobyje buvusios monetas su vytimi vienoje pusėje. Jei tai tiesa, monetas galime skirti Jogailai arba Kazimierui. Su lydiniais, išskyrus Alovės lobį, rastos tik dviejų tipų monetas: su dvigubu kryžiumi ir su ietigaliu, sukomponuotu su kryžiumi, aversė beį įrašą „Pečatj“ reverse. Pastarųjų monetų kolekcionierių rinkiniuose nepastebima. Tikimybė, kad lobyje buvo šios monetas, labai maža. Segės labiau būdingos XIV a. lobiams negu XV a. Tai gi, mažai tikėtina, kad lobyje buvo Kazimiero monetas. Visa tai kalbėtų, kad Mitkiškių lobyje buvo Jogailos monetas su dvigubu kryžiumi.

Nieko konkretaus negalime pasakyti apie J. Sovinskio kolekcijoje esančių monetų kilmę.

Už Lietuvos ribų, kaip minėta, viena moneta rasta Sosnicos lobyje, kuris šiuo metu yra Ukrainos istorinių brangenybių muziejuje. Gardine, prie Koložos cerkvės, rasta moneta prieš kiek laiko buvo to miesto muziejuje, o dabar yra dingusi.¹¹⁸ Keletas monetų su dvigubu kryžiumi rasta kapinyuose. Po vieną monetą rasta Sarių kapinyno (Švenčionių raj.) kape Nr. 26¹¹⁹, Ažugirių kapinyno (Utenos raj.) kape, kurio numerio negalime atsekti, nes archeologinių tyrinėjimų ataskaitoje nenurodyta, kur kokia moneta rasta¹²⁰, Narkūnų kapinyno (Utenos raj.) kape Nr. 8¹²¹, Obelių kapinyno (Ukmergės raj.) kape Nr. 105, o pastarojo kapinyno kape Nr. 83 – dvi monetas.¹²² Ažugiriuose rasta moneta dingusi. Dar viena moneta rasta Kernavės senovės gyvenvietėje ir keturios Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje.¹²³ Iš viso žinomos 35 monetas, muziejuose šiuo metu saugoma 17 monetų.

Kaip grašis ir pusgrašiai su portretu, jos turėjo būti kaldintos iš karališkojo sidabro. Bet V. Vitygas, tikrinęs monetas iš Raudondvario lobio, rado labai įvairios kokybės monetų.¹²⁴ Jų praba svyruoja 8-15 lotų ribose. To meto Lietuvos sąlygomis sidabro grynumą buvo įmanoma nustatyti vieno loto ribose, o gal net ir dar tiksliau. Didžiausia paklaida dėl meistro neįgūdimo neturėtų viršyti dviejų lotų. Todėl Jogailos monetų su dvigubu kryžiumi praba turėtų svyruoti 13-15 su puse loto ribose. Dabartiniu metu prabavimas rodo ką kitą.

Panašioje padėtyje atsiduriame mėginami išsiaiškinti jų svorinę normą. Nuo viršutinės 0,7 g ribos monetų svoriai laipsniškai mažėja iki 0,3 g. 5 mo-

netų vidutinis svoris – apie 0,4 g. Didžiausias monetų svoris ir aukščiausios prabos sakytų, kad bent jau kaldinimo pradžioje, buvo laikomasi pusgrašių su portretu normos – 0,571 g

Monetose šalia herbino skydo su dvigubu kryžiumi ir vytimi matome keletą skirtingo skaičiaus taškų kombinacijų – 10,7 ir 3. Jie gali žymėti atskiras nukaldintas monetų partijas ir net turėti ryšį su jų svoriu ir praba. Kontroliniai ženklai monetose būdingi XIV a. pabaigos Vakarų Europai.¹²⁵

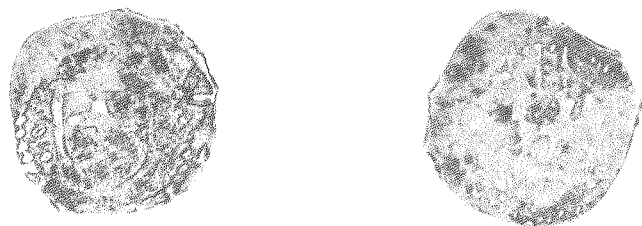
Nerandame įrodymų, kad buvo dviejų nominalų monetų su dvigubu kryžiumi. Belieka laikytis prielaidos, kad prabos ir svorio svyravimai liudija apie piktnaudžiavimą kaldinant monetas. Nors mažesnio svorio monetų dominavimas kapinyuose irgi gali liudyti apie tam tikras tendencijas. Tad monetos laikome pusgrašiais.

Pagal ikonografiją pusgrašius galima suskirstyti į dvi grupes. Vieną sudarytų pusgrašiai su vytimi, o antrą – su žvejo žiedu. Vienur ant apžiūrėtų pirmos grupės pusgrašių vytis atgręžta (heraldiškai) į dešinę, kitur į kairę. Tai rodo, kad heraldikos kanonai Jogailos valdymo metu dar nebuvo tvirtai įsisavinti. Įdomu, kad vytis aptariamose monetose vaizduojamas su ietimi, kaip 1387 m. Jogailos lenkiškame antspaude, arba su kalaviju. Daugumoje pusgrašių matyti įrašai. Jau V. Vitygas pastebėjo, kad vienoje iš Raudondvario lobio monetų yra įrašas „ПЕЧАТЬ КНЯЗА“, o kitoje – lotyniškas įrašas.¹²⁶ Bet M. Gumovskis nustatė, kad slaviškas įrašas yra abejojose.¹²⁷ Slaviškas įrašas atsekamas daugumoje pusgrašių. Veisenhofo kolekcijos monetoje (V. Vitygas Nr. 10) virš herbino skydo gerai įskaitoma kirilicos „H“, prieš laikrodžio rodyklę po jos – „A“ ir „3“ (pav. 6). Įdėmiau išžiūrėjus, prieš „H“ galima išžvelgti trumposios „K“ kojelės apatinę dalį, o po „3“ kitame kryželyje „A“ be stogelio. Kiek sunkiau skaitomi ženklai kitoje pusėje. Šiek tiek į dešinę nuo raitelio galvos esantį ženklą palaikius „H“ dalimi, galima spėti, kad prieš laikrodžio rodyklę po jo einantis kryželis yra „A“ dalis. Po šios grafemos sektų neužbaigta „3“ (trūksta pilvelio), dar toliau esanti kojelė – vėl „A“ dalis.

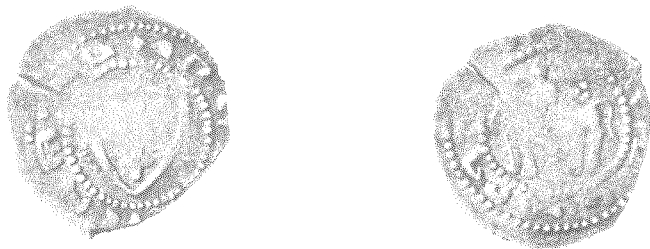

6 pav.
Jogailos pusgrašis iš Veisenhofo kolekcijos 2:1

Išsiaiškinus, kad vienas iš averso ir reverso įrašo žodžių yra „KHA3A“, pagal Rusios monetų pavyzdžius nesunku numanyti, kad prie jo turi būti žodis „ПЕЧАТЬ“. Antrojo žodžio ženklai aptartoje monetoje sunkiai įskaitomi, todėl žodį, esantį kairėje įrašo pusėje, mėginsime perskaityti kitoje monetoje. S. Janušonio kolekcijoje esančiame pusgrašyje (pav. 7) grafema „П“ turėtų būti ties herbinio skydo apačia. Už jos prieš laikrodžio rodyklę matyti „E“ raidės kraštiniai snapučiai. Po to seka „Ч“. Čia ji supaprastinta ir labiau primena lotynišką „V“. Po „Ч“ seka grafema „A“ ir šiek tiek toliau „T“. O po pastarosios esanti kilpa gali būti minkštinamojo ženklo „b“ dalis. Peržiūrėjus visų mums prieinamų pusgrašių (24 egzempliorių) epigrafiją, aiškėja, kad daugumoje jų yra įrašas „ПЕЧАТЬ KHA3A“, gana dažnai užrašytas prieš laikrodžio rodyklę. Epigrafijos požiūriu iš visumos išsiskiria keturios monetos. Jose gali būti kitokie įrašai.

7 pav.
Jogailos pusgrašis iš S. Janušonio rinkinio 2:1

8 pav.
Jogailos pusgrašis iš S. Janušonio rinkinio 2:1

S. Janušonio rinkinyje esančiame pusgrašyje (pav. 8) be jokių komplikacijų skaitomas žodis „KHA3B“. Po paskutinės šio žodžio grafemos eina ženklas, turintis ilgą horizontalų liemenį, dešinėje užsibaigiantį kilpa. Kitoje pu-

sėje yra nedidelis vertikalus brūkšnyš. Panaši grafema yra Vladimiro Algirdaičio monetose. Skirtumas tas, kad ji stovi vertikaliai. Tai grafema „P“. Gulščios grafemos Jogailos pusgrašiuose ne retenybė, pavyzdžiui, kad ir „3“ rašymas. Antroji žodžio grafema primena „Г“. Junginys „P Г“ neprimena nei vieno kunigaikščio lietuviško vardo pradžios. Sprendžiant iš to, ženklų interpretacijoje gali būti įsivėlusį klaidą.

a

b

9a b pav.
Jogailos pusgrašis
iš Sosnicos lobia ir iš Lietuvos Nacionalinio muziejaus rinkinių 2:1

Jogailos vardo pirmoji fonema slaviskai rašoma „IA“, kurios grafika artima pirmajam ženklui. Tokioje pat padėtyje kitoje monetos pusėje esantis ženklas rodytų, kad abiejose pusėse yra vienodi įrašai. Jei tarsime, kad pirmoji grafema yra „IA“, o po jos seka „Г“, gausime Jogailos vardo pradžią. Tokiu atveju sekanti grafema neabejotinai yra „A“, tik pasvirusi į dešinę. Kitos antrojo žodžio grafemos monetoje neatsispaudė, liko už monetos krašto. Kaip turėtų skambėti Jogailos vardas, galime numanyti iš įrašo telpančių raidžių skaičiaus. Pagal apmatavimus jame telpa apie 11 ženklų. Žodis „KHA3B“ turi penkias grafemas. Jogailos vardui lieka šešios. Labiausiai tikėtina, kad monetoje užrašyta „IAΓAИЛО“. Tenka pastebėti, kad žodyje

„ПЕЧАТЬ“ taip pat šešios grafemos, bet paskutinė žodžio „КНАЗЪ“ grafema nepanaši į „Н“ nei į „А“. Jei žodis „КНАЗЪ“ yra vardininko linksnyje, po jo turi sekti vardas. Analogiškas įrašas veikiausiai yra monetoje iš Sosnicos lobio (pav.9a).

Kitas įrašo variantas gali būti monetoje iš Lietuvos Nacionalinio muziejaus rinkinio (pav.9b). Monetos pusėje, kur yra dvigubas kryžius, į akis krinta puslankis, kuris galėtų būti „O“ dalis. Prieš puslankį esančios kojelės (pirmoji stati, antroji lenkta) primena dalį lotyniškos „N“. Grafemų kombinacija asocijuojasi su lotynišku žodžiu „POLONIAE“. Tada po „N“ turėtų eiti „I“. Tačiau monetoje toje vietoje vėlei matomas puslankis, primenantis „O“ ir „E“ dalį. Galima tarti raižytoją suklydus ar net nežinojus taisyklingos lotyniškos formos ir įrašius „POLONE“. Kiti įrašo žodžiai neįskaitomi, bet tai nesumažina lotyniško įrašo galimybes. Bėda yra dėl kito dalyko. Įrašo ir vyties grafika kalba apie nedidelius raižytojo profesinius įgūdžius. Labai tikėtina, kad ši moneta buvo pagaminta klastotojo. Ši įspūdi stiprina ne tik nuo kitų aptariamo tipo monetų besiskirianti faktūra, bet ir grafemų konfiguracija.

Dvigubas kryžius heraldikoje laikomas paties Jogailos ir Jogailaičių dinastijos herbu, o vytis – LDK herbu. Vytis dabartiniu supratimu yra raitas karys, neturįs nė ženklo asmeniškumo. Bet nereikia pamiršti, kad raitelį apibendrintu LDK simboliu galima pradėti laikyti nuo to momento, kai jis buvo pakeltas į heraldinės figūros rangą ir įrėmintas herbiniame skyde. XIV a. ir vėlesnio laiko LDK valdančių kunigaikščių antspaudų centrinėje dalyje vaizduojamas pėsčias kalaviju ar ietimi ir skydu ginkluotas karys arba šarvuotas raitelis. Šie piešiniai laikomi antspaudu savininko portretais. Tą patvirtina juos lydintys įrašai. Pėsčių karį matome Trakus valdžiusių Kęstučio, Vytauto antspauduose, o raitelį – Vilnių valdžiusių Algirdo, Jogailos, vėliau – Vytauto antspauduose. Jei raitelio savo antspauduose nebūtų naudoję kiti Gediminaičiai, tame tarpe ir Jogailos broliai, turėję valdas Rusijoje, turėtume neiginčijamą argumentą, kad raitelis rodė aukštesnį kunigaikščio rangą. Nors visiškai tokios prielaidos atmesti negalime. Raitelio sureikšminimas iki simbolio turėjo įvykti po 1386 m., Jogailai tapus Lenkijos karaliumi. Lenkijoje visuomenė buvo labiau susiskaldžiusi luomais negu LDK. Buvo išvešėjusios luomų juridinio ir ideologinio įteisavimo formos, sukurtas ritualas ir simbolika, pakelianti asmenį į privilegijuotą padėtį visuomenėje. Be to, įvairaus dydžio Lenkijos teritoriniai vienetai buvo įgiję sąlyginio savarankiškumo ir buvo sąlygos atsirasti bei vystytis teritorinei simbolikai. LDK teritorinio valdymo sistema besikūrė remdamasi giminystės ryšiais ir paveldimumo teise.¹²⁸ Todėl apibendrinto LDK simbolio pirmiausia reiktų ieškoti Jogailos Lenkijoje naudojamoje atributikoje. Jogailos 1387 m. antspaudu kurtulaukio herbiniame skydo viename lauke matome raitelį su ietimi ir skydu, pažymėtu dvigubu kryžiumi. Solidžioje kitų simbolių draugijoje raitelis, be abejo, simbolizavo LDK. Lietuvoje raitelį, patalpintą herbiniame skyde, pirmą kartą matome XIV a. dešimtojo dešimtmečio antrojoje pusėje.

1407-1430 m. Vytauto naudotame didžiajame antspaudu raitelį herbiniame skyde lydi pėsčias karys su ietimi ir skydu, liūtas, lygiagalis kryžius. Tai gi, atskiruose herbiniuose skyduose yra Trakų, Smolensko, Voluinės simboliai. Raitelis simbolizuoja Vilniaus kunigaikštystę, kurios išskirtinę vietą tarp kitų Vytauto valdų pabrėžia antspaudu centre sėdinčio didžiojo kunigaikščio rankon įdėtas jos simbolis.

Platesne prasme ši emblema simbolizuoja LDK. Be aptartųjų, yra kito kio pobūdžio kunigaikščių antspaudų, kuriuose realistinį piešinį pakeičia grafinis ženklas. Ženklas gali atstoti portretą. Grafinis ženklas žymiai iškalbingesnis už portretą, jis nereikalauja papildomo paaiškinimo. Ne kiekvienas sugebėjo perskaityti lotynišką ar slavišką įrašą, o ženklą suprato kiekvienas. Ta prasme ženklai artėjo prie herbų ir po 1386 m., pasikeitus kultūrinei situacijai, daugelis ženklų tapo herbais.

Žinomi Gediminaičių ženklai sudaro nedidelę ir nepilną grupę. Išlikę antspaudai tikrai su Algirdo, Skirgailos, Lengvenio, Teodoro ir Bazilijaus Karijotaičių ir kitų, mažiau žymių kunigaikščių ženklais.¹²⁹ Jogailos ir Vytauto ženklai antspauduose žinomi tikrai kompozicijoje su raiteliu. Rusijoje valdžiusių Gediminaičių ženklų grafikoje nuolatos sutinkame lenktų linijų elementus. Tokia yra ir Ukrainos bei Baltarusijos vietinės diduomenės ženklų grafika. Labiau su Lietuva susijusių Gediminaičių ženklams būdingesnės tiesios, susikertančios linijos.¹³⁰ Taip teigia E.Gudavičius, manęs, kad Lietuvoje valdžiusių Gediminaičių ženklai išliko artimesni savo pradinei formai – medžio žymenims, o Ukrainoje ir Baltarusijoje naudojamų ženklų grafiką paveikė molyje braižomų žymenų formos.¹³¹ Manytume, kad lenktos Gediminaičių ženklų linijos atsirado senesnės, pagal Riurikaičių ženklus atsekamos tradicijos įtakoje, o daugumos Algirdaičių ženklų grafikoje pastebimas tiesių susikirtimas, kaip krikščioniškajame kryžiaus simboliuje. Krikščioniško turinio motyvai Algirdaičių ženkluose atspindi ne politines – ideologines realijas, bet kultūrinę situaciją jų dvaruose. Apie Algirdo tikėjimą kalbėti neverta, nes visų pirma, kaip dauguma LDK valdovų, jis buvo karys ir politikas, jo tikėjimą lėmė politiniai išskaičiavimai. Pravoslavės buvo abi Algirdo žmonos. Jis rūpinosi rytinėmis LDK valdomis ir bendravo su tų teritorijų pavaldiniais, jo dvaro aplinka buvo veikiama krikščioniškosios bizantiškosios kultūros. Štai todėl Algirdo ir jo palikuonių ženkluose šalia vietinės tradicijos juntamas krikščioniškosios kultūros poveikis. Galima sakyti, kad Algirdo dvigubos strėlės skersinis nėra antraeilė detalė, nes su strėlių galus jungiančia tiese jis sudaro kryžių. Ši tendencija ypač išryškėja jo sūnų Jogailos ir Skirgailos ženkluose. Jogailos dvigubas kryžius primena patriarchalinį kryžių, o Skirgailos įstrižas kryžius – šv.Andriaus, platinusio krikščionybę Juodosios jūros pakrantėse, kryžių. Tarp kitko, Skirgaila Jonu buvo pakrikštytas 1384 m., o jo ženklą matome 1380 m. prie dokumento pridėtame antspaudu. Šis faktas neigia buvus tiesioginį ryšį tarp asmens konfesinės priklausomybės ir jo naudojamos atributikos. Todėl ir Jogailos

ženklą tiesiogiai sieti su jo krikštu 1386 m. nėra pagrindo. Tačiau besąlygiškai ši prielaida neatmestina, nes Anžu giminė, iš kurios buvo kilusi Jadvyga, Jogailos žmona, naudojo Lotaringijos kryžių, iš esmės nesiskiriantį nuo dvigubo kryžiaus.

Ženkla pagal semantinį turinį užima tarpinę padėtį tarp žymenų, skirtų pažymėti nuosavybei, ir herbų, nurodančių juridinio asmens privilegijuotą padėtį ir turtines pretenzijas. Kitoje, neturinioje ryškiai apibrėžtų požymių, jų raidos fazėje – „ženklas-herbas“ – jie jau turėjo pabrėžti asmens luominį išskirtinumą. Kad Gediminaičių ženklai dar nebuvo tapę herbais, rodo ne tik įvairi jų grafika, ignoruojanti heraldikos dėsnius, bet ir neprivalomas tiesioginis jų paveldėjimas.

Tėvo ir sūnų ženklai gerokai skiriasi ir dažnai sunku atsekti juos jungiantį grafikinį pagrindą bei pasakyti, ar buvo laikomasi tradicijos sūnaus ženklą darant iš tėvo ženklo. Vis dėlto ženklo-herbo stadiją Jogailos valdymo metu jie buvo pasiekę. Apie tai kalba raižymas spauduose. Spaudo naudojimas jau rodė jo savininko aukštą visuomeninę padėtį. Po 1386 m., lietuviams stengiantis pasisavinti Lenkijos bajorų įpročius, nuosekli Lietuvos feodalų ženklų raida sutriko. Remiantis išoriniu panašumu, ženklo prasmė buvo stengiamasi pakylėti iki herbo, įrėminant jį herbiniame skyde. Ženkla nustojo keistis.

Jogailos ženklo prilyginimas herbui, įkomponuojant jį į herbinį skydą, kalbėtų apie įvykusias permainas. Averso ir reverso simbolikos turinys skiriasi labai nežymiai. Ir vienoje, ir kitoje pusėje yra tie patys įrašai. Įrašas „ПЕЧАТЬ КНАЗА“ kalbėtų, kad raitelis monetoje buvo laikomas teritoriniu simboliu. Tuo tarpu įrašas „КНАЗЪ ЯГАЙЛО“ bylotų, kad šis simbolis aptariamam momentu dar nebuvo nutraukęs ryšius su valdovo asmeniu.

10 pav.

Jogailos pusgrašis iš S.Janušonio rinkinio 2:1

Antrosios grupės monetoje (pav.10) vietoje vyties matome suriastą žuvį, kuri buvo naudojama mažajame popiežiaus antspaude. Be jo buvo naudojamas mažasis antspaudas su šv.Petro valtyje atvaizdu.¹³² Šiais antspaudais buvo žymimi raštai, pasirašyti kardinolo – sekretoriaus. Popiežius bu-

vo Lenkijos siuzerenas, juo tapęs po Lenkijos krikšto X amžiuje, Mieško I valdymo metu. Todėl jo atributika Lenkijos karaliaus Jogailos monetose neprieštarautų feodalinės hierarchijos principams. Bet pirmos grupės pusgrašių atributikoje beveik nėra užuominų apie Lenkijos karalių. Kodėl pabrėžtas Lenkijos karaliaus santykis su Lateranu, jei daugumoje atvejų nurodoma tik Jogailos padėtis LDK? Ir kodėl tų santykių nedemonstravo nė vienas prieš Jogailą valdžiusių Lenkijos karalių?

Kol popiežius Urbonas VI (1378-1389) nebuvo teigiamai įvertinęs Jogailos krikšto ir krikščionybės platinimo LDK reikšmės, Lateranas negalėjo laikyti savęs LDK siuzerenu arba globėju.¹³³ Nuomonė galėjo pasikeisti po to, kai 1388 m. pradžioje popiežių aplankė Poznanės vyskupas Dobrogostas ir įtikino jį Lietuvoje nuveiktų krikščionybės platinimo darbų realumu.¹³⁴ Popiežius patvirtino Vilniaus vyskupijos įkūrimą ir tuo „de facto“ pripažino Lietuvos krikštą. Jo laiškas ar dovana (pavyzdžiui, signetinis žiedas) Jogailai galėjo turėti įtakos pasirenkant vienos monetų pusės simbolio siužetą. Moneta su popiežiaus emblema turėjo būti įrodymas, kad LDK pasiruošusi priimti popiežiaus globą ir kad krašte vykstančios permainos įgijo negrįžtamą charakterį. Jogailos gestas buvo svarbus diplomatinio požiūriu, nes Vokiečių Ordinas neigė Lietuvos krikšto realumą, o tuo pačiu teigė ją nesant vertą popiežiaus pasitikėjimo ir globos. 1388 m. Vokiečių Ordino magistras laiške popiežiui Jogailai ir Vyrautą kaltino dviveidyste.¹³⁵

Epizodiškai kaldinta moneta su popiežiaus simboliu gerai atspindi 1387-1388 m. susidariusią situaciją. Krikščionybės simbolių naudojimas ir pats monetų kaldinimas pagoniškame krašte amžininkams turėjo atrodyti neįmanomas. Tai gerai buvo suprasta jau pirmajame lietuviškų monetų gamybos etape ir sumaniai panaudota propagandiniams tikslams vėliau. Neabejotina, kad ir Jogailos dvigubas kryžius monetose turėjo suteikti ideologinę prasmę.

Su monetų gamyba 1388-1390 m. gali sietis šis faktas. 1388 m. sausio 27 d. Jogaila Lucke sudarė su Petru I Mushatu paskolos sutartį. Už 4000 genujietišku lydinių Jogaila Raudonojoje Rusijoje trejiems metams užstatė Haličą.¹³⁶ Petras I Mushatas neįstengė surinkti 4000 lydinių, todėl vasario 10 d. laiške Jogailai prašė išrašyti kvitą 3000 lydinių.¹³⁷ Dalį lydinių Petras I Mushatas davė ponui Varšavskiuvi Lucke, o kitus – Sučavoje. Krenta į akis tokios šios istorijos aplinkybės. Sandėris sudarytas kažkodėl Lucke – LDK, o ne Lenkijos teritorijoje. Tuo metu Luckas priklausė Vytautui. Jogaila į jį atvyko iš Krokuvos. Jei lydiniai buvo skirti LDK reikalams, Jogailos veiksmus galima laikyti logiškais. Pono Varšavskio kilmės ir pareigų išsiaiškinti nepavyko.¹³⁸ Bet net jei paaiškėtų, kad tai buvo Lenkijos valdininkas, nebūtų pagrindo neigti, kad sudarant sutartį dalyvavo ir LDK atstovai, galbūt, specialiai pakviesti iš Vilniaus. Sudaryti sutartį, liečiančią LDK, dalyvaujant jos valdininkams buvo parankiau Lucke, o ne Lenkijos teritorijoje. Įsidėmėtina, kad prašoma paskolinti lydinių, o ne pinigų. Todėl Petras I Mus-

hatas, nesurinkęs reikiamo kiekio lydinių, nesiūlė Jogailai monetų vietoje jų. Sidabro galėjo reikėti kalyklai. Krokuvos kalyklą aptariamam laikui nuomoto miestiečiai, todėl Jogailai rūpesčių dėl jos aprūpinimo sidabru nebuvo.¹³⁹ Visai kas kita Vilniaus kalykla. Galimybės aprūpinti sidabru kalyklą iš krašto resursų buvo mažos.

Jei sidabras buvo skirtas LDK, nesuprantama, kodėl buvo užstatyta Lenkijos teritorijos dalis. Jogailai priklausančių LDK žemių, besiribojančių su Moldavija, nebuvo. Pasienio sritis valdė Vladimiras Algirdaitis (apie 1371-1395) ir Konstantinas Karijotaitis (apie 1380 - apie 1388). Be to, šios sritys dėl totorių antpuolių buvo beveik negyvenamos. Haličas buvo perduotas Moldavijai, matyt, su Mažosios Lenkijos ponų, pasodinusiu į Lenkijos sostą Jogailą, žinia. Būtent jie daugiausia buvo suinteresuoti LDK inkorporavimu į Lenkijos sudėtį. Siekdami šio tikslo, Mažosios Lenkijos ponai turėjo daryti tam tikras aukas. Jei LDK išdas buvo pervežtas į Krokuvą¹⁴⁰, tai nebuvo svarbu, kokios valstybės sąskaita padengiamos Jogailos išlaidos.

Priemonės, skatinančios piniginę apyvartą, turėjo sutrumpinti pinigų kelią iš LDK į Krokuvoje esantį išdą. Tad monetų gamybos LDK reikalai buvo tiesioginių Lenkijos interesų sferoje. Jei mūsų samprotavimai teisingi, monetos su dvigubu kryžiumi pradėtos kaldinti 1388 m. vasario mėnesį. Iš 3000 genujietiško lydinio (239, 015 g x 3000 vnt. = 717 045 g) galėjo būti nukaldinta apie 1 250 770 pusgrašių.

Pusgrašiai su dvigubu kryžiumi, matyt, nebuvo kaldinami nuo 1390 m. antro ar trečio ketvirčio, nes prasidėjęs karas su Vokiečių Ordin ir Vytautu smarkiai sumažino Jogailos ir jo vietininko Skirgailos materialinius išteklius ir dėmesį ūkiniams reikalams. Verta prisiminti, kad Riazanės kunigaikščio Olego Ivanovičiaus monetų gamyba nutrūko 1396 m.¹⁴¹ Tais metais Vytautas sumušė šios valstybės kariuomenę ir ją nusiaubė.¹⁴² Paralelių galima rasti ir daugiau, bet ir taip aišku, kad karas turėjo didelės įtakos monetų gamybai, krašto finansinei būklei.

Išdėstyti samprotavimai veda prie minties, kad Jogailos grašiai ir pusgrašiai su portretu buvo kaldinami 1387 m. Dar vienas argumentas šios hipotezės naudai būtų faktas, kad Dmitrijus Doniškis (1359-1389) savo valdymo pabaigoje visomis priemonėmis siekė įtvirtinti paveldimą Vladimiro didžiojo kunigaikščio titulą, kas ir galėjo duoti akstiną nukaldinti pirmąsias LDK monetas su reprezentatyviausiu valdovo titulu bei Vladimiro didžiosios kunigaikštystės emblema.

KARIBUTO GRAŠIAI

1868 m. B. Kenė paskelbė į S.G. Stroganovo kolekciją patekusių monetą su įrašu „D КОРИБТВА“, juosiančiu kryžių ar kalaviją, averse ir arabiškų rašmenų įrašo imitacija reverse.¹⁴³ 1913 m. M.I. Dogelis paskelbė dar vieną panašią monetą – su įrašu „D КОРИБТВА“, juosiančiu taip pat kryžių ar kalaviją, averse ir arabiškų rašmenų įrašo imitaciją bei Kaributo ženklą reverse.¹⁴⁴ Tyrinėtojai daugelį metų neabejojo, kad tai tikros monetos. Jie literatūroje išsakė savo nuomonę dėl jose esančių ženklų, įrašų, jų kaldinimo vietos bei laiko. Abejonių dėl Kaributo monetų autentiškumo kilo I.G. Spaskiui¹⁴⁵ ir N.F. Kotliariui.¹⁴⁶

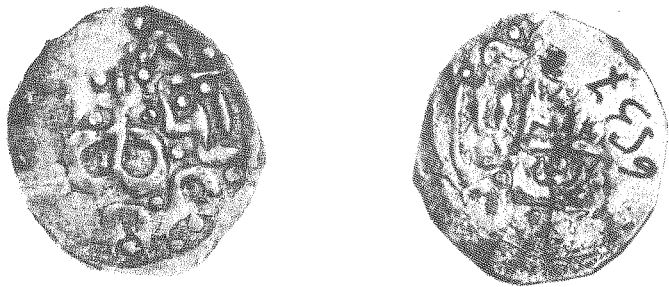
S.G. Stroganovo kolekcijoje buvusi moneta dabar yra Ermitaže. M.I. Dogelio kolekcijoje buvusios monetos likimas nežinomas. Sunku patikėti, kad šios monetos yra tikros. Nors skiriasi jų skersmuo, antrojoje monetoje iki mažiausių smulkmenų atkartotas pirmosios monetos aversas. Abiejose monetose esančios arabiškų rašmenų įrašų imitacijos originalios, neturinčios atitikmenų palyginamojoje medžiagoje. Pirmoji moneta, kurią matėme Ermitaže, neturi jokių naudojimo žymių. Mums atrodo, kad pirmoji moneta buvo pagaminta klastotojų, remiantis Kaributo antspaudu ir fantazija, o antroji – pirmąja moneta ir Teodoro Kaributaičio antspaudu.

1991 m. vienas iš šių eilučių autorių, peržiūrėdamas Borščevo lobį (Bariševo raj. Kijevo sritis), esantį Ukrainos istorinių brangenybių muziejuje, atrado tris monetas su įrašu „ПЕЧАТЬ“, juosiančiu Kaributo ženklą averse, ir arabų rašmenų įrašo imitacija reverse. Nespėjome peržiūrėti visų lobia monetų, todėl ilgai laukėme nematytų monetų aprašymo bei piešinių iš muziejaus. Dėl šios priežasties negalėjome atrastų monetų paskelbti. Tuo laiku ukrainiečių archeologas G.A. Kozubovskis, informuotas muziejaus darbuotojų ar atradęs monetas savarankiškai, ištyrė jas ir 1992 m. paskelbė studiją apie XIV a. Seversko monetas.¹⁴⁷

G.A. Kozubovskis savo dėmesį studijoje sutelkė į rašytinių šaltinių žinias apie Kaributą ir Naugardo-Seversko kunigaikštystę. Nemažai vietos jis skyrė ir atrastų monetų chronologijai bei interpretavimui. Daugelis šio autoriaus teiginių yra ginčytini, tad Kaributo monetas įvertinsime iš naujo.

Borščevo lobyje buvo 113 monetų ir du Naugardo rublių fragmentai. Detalesnė šio lobia sudėtis nežinoma, nes jis kol kas neištirtas ir nepaskelbtas. Iš G.A. Kozubovskio studijos aiškėja, kad jame buvo Vytauto grašis, kaldintas 1392-1396 m., keletas Jono I ir Karolio I apipjaustytų Prahos grašių. Daugumą lobia monetų sudarė Aukso Ordos chano Abdulacho ir Muchamedo

Bulako dirchemai. Pasitaikė keli archaiško tipo Tochtamyšo dirchemai, datuoti 1379/1380 m., Muchamedo Bulako vėlyviausios monetos, datuotos 1380/1381 m. G.A.Kozubovskis savo studijoje neužsiminė apie lobyje buvusias Vladimiro Algirdaičio monetas. Iš kitos publikacijos žinome, kad jame buvo viena šio valdovo moneta su totorių tamga ir trys su grafema „K“, vienas Naugardo rublis, svėręs 192 g, bei 1/4 dalis Prahos grašio.¹⁴⁸

11 pav.
Kaributo grašis iš Borščevo lobio 2:1

G.A.Kozubovskis aptariamame lobyje rado 8 Kaributo monetas, vieną nežinomo tipo Vladimiro Algirdaičio monetą ir dar vieną į ją panašią totoriškos monetos klastotę.¹⁴⁹ Trijų Kaributo monetų averso (pav.11) centre yra jo ženklas. Dviejose monetose, kaldintose identišku spaudu, šį ženklą juosia gerai įskaitomas slaviškas įrašas „ПЕЧАТЬ“, kuris prasideda ženklo apačioje. Čia matome apverstą grafemą „П“. Ddešinė jos kojėlė yra sveika, o kairioji sužalota. Matyti, kad ją perkirto gulinčios ant nugarėlės grafemos „Е“ dešinė pusė. Kitoje monetoje ši grafema išryškėja geriau. Nei pirmoje, nei antroje monetoje nematyti raidės „Ч“. Dešiniojoje kryžiaus pusėje, pačiame viršuje, yra mažytė grafema „А“, primenanti apverstą lotynišką „V“. Grafema „Т“ yra kiek žemiau. Ji padaryta iš užsklęstos linijos, taigi, šiek tiek kitaip nei kitos grafemos. Po to eina minkštinamasis ženklas „Б“, padarytas iš apskritimo ir stiebelio. Jo išvaizda taip pat originali.

Dar dviejose monetose G.A.Kozubovskis išvelgė mažytį Kaributo ženklą arabiškų ir neva slaviškų rašmenų fone. Anot autoriaus, dar vienoje monetoje yra kirilicos „ПЕ“ virš arabiško įrašo eilutės. Be to, jis Kaributui priskyre dvi totoriškų monetų klastotes. Visų šių penkių monetų mes nematėme, tad nieko negalime pasakyti dėl jose išvelgto Kaributo ženklo, slaviškų rašmenų. Monetų piešinių įvertinimui nepakanka. Nors, reikia pastebėti, piešiniai G.A.Kozubovskio studijoje padaryti labai kruopščiai. Tai, žinoma, mažina abejones autoriaus išvadomis. Tik mūsų atsargumas neleidžia jomis tikėti.

Dvi pirmosios monetos sveria po 0,94 g, trečioji – 1,04 g. Monetos su mažais Kaributo ženklais sveria 0,65 ir 0,81 g. Likusios sveria 0,92; 0,89 ir 0,85 g.

Be visų šių monetų G.A.Kozubovskis Kaributui priskyre dvi monetas iš Tetiušų lobio (Vidurio Pavolgės ir Pakamio regionas) ir vieną iš Ermitažo Riazanės monetų kolekcijos, turinčias ženklą, panašų į Kaributo. Šios monetos sveria 1,47; 1,46 ir 1,42 g. Panašaus svorio – 1,43 ir 1,48 g – yra anksčiau minėtos abejotinos Kaributo monetos.

G.A.Kozubovskis Kaributo monetų atradimą Borščevo lobyje laiko įrodymu, kad klastotėmis laikytos Kaributo monetos yra tikros. Jis netgi sudarė Kaributo monetų aversų ir reversų piešinių tarpusavio ryšių schemą. Paprastai yra daromos spaudų tarpusavio ryšių schemos. Nesunku įrodyti, kad tokiam darbui nėra realaus pagrindo.

Pagal svorį Kaributui skiriamos monetos sudaro dvi grupės – 0,65-1,04 g ir 1,42-1,48 g. Monetos, kurių autentiškumas ar priklausomybė Kaributui kelia abejonių, priklauso antrajai grupei. Sprendžiant iš visų jų piešinių, tarp monetų nėra spaudų ryšių. Visa tai galima laikyti nepaneigiamu įrodymu, kad visos šios grupės monetos neturi nieko bendro su tikromis Kaributo monetomis.

Kelia abejones ir monetos, turinčios 0,65-0,92 g svorį. Jose nėra požymių, įgalinančių priskirti jas Kaributui, arba tie požymiai nėra aiškūs ir akivaizdūs. Logiškai mąstant, pirmiausia turėjo būti kaldinamos totoriškų monetų klastotės ir tik vėliau originalios nuosavos monetos. Klastočių svoris turėtų būti didesnis, negu nuosavų monetų. Tuo tarpu mums išeina, kad pradžioje buvo kaldinamos mažo svorio klastotės, o vėliau didesnio svorio nuosavos monetos. Dėl visų šių aplinkybių negalime tvirtinti, kad klastotes leido Kaributas. Galime kalbėti tik apie tokią galimybę.

Dabar dėl Kaributo monetų datavimo. Borščevo lobio datavimas pagal Aukso Ordos monetas 1380/1381 m. G.A.Kozubovskiui leido išplėtoti mintį, kad Kaributo monetos buvo kaldinamos ne anksčiau kaip XIV a. aštunto dešimtmečio pabaigoje ir ne vėliau kaip XIV a. devinto dešimtmečio viduryje. Kaip jau minėjome, autorius dėl nežinomų priežasčių užmiršo lobyje buvusias Vladimiro Algirdaičio vėlyvasias monetas ir todėl datuodamas lobį nesirėmė jomis. Galbūt, jam buvo žinoma, kad šios monetos lobiui nepriklausė. Tokiu atveju reikia apie tai informuoti. Vladimiro Algirdaičio monetos leidžia lobį datuoti vėlesniu laiku. Tą pat leidžia padaryti Vytauto grašis. Visos šios monetos rodo, kad lobis buvo paslėptas 1392-1393 metų karinių veiksnių metu. Naujų totoriškų monetų jame nėra, matyt, dėl to, kad savininkas kaupė lengviausiai į apyvartą paleidžiamas monetas. Tokiomis buvo ikireforminiai totoriški dirchemai.

Kaributo monetų svoris rodo, kas jos kaldintos pagal LDK 1387 m. grašių svorio normą. Tai verčia manyti, kad Kaributo monetos yra taip pat grašiai, kaldinti 1387 ar 1388 m.

Skyriuje apie Vladimiro Algirdaičio monetas kalbėsime apie jau minėtą šio kunigaikščio monetą iš Borščevo lobio. Dabar tik pažymėsime, kad ji savo išvaizda ir svoriu labai artima Kaributo monetoms. Nėra abejonių, kad

abiejų kunigaikščių monetos atsirado tomis pačiomis istorinėmis aplinkybėmis ir laiku. Jogailai tapus Lenkijos karaliumi Kaributas ir Vladimiras Algirdaitis tapo jam artimais bendradarbiais. Jie dalyvavo Lietuvos krikšte, daugelyje kitų politinių įvykių. Tikėtina, kad Jogaila tarėsi su šiais kunigaikščiais dėl nuosavų monetų kaldinimo. Piniginė reforma turėjo apimti visą LDK teritoriją. Leidimą kaldinti monetas Kaributas ir Vladimiras Algirdaitis veikiausiai gavo 1387 m. pradžioje, kai Jogaila ir jie viešėjo Vilniuje. Jei buvo taip, tai Kaributo monetos galėjo atsirasti tais pačiais metais. Šią versiją paremia jau minėta informacija apie tai, kad Riazanės monetose 1388-1389 m. atsirado jos kunigaikščio ženklas, savo išvaizda panašus į Kaributo ženklą. To ir vėlesnio laiko Rusios kunigaikščių monetose ženklų nėra. Išimtį sudaro tik Riazanės monetos. LDK tai buvo plačiai paplitęs reiškinys. Taigi galima kalbėti apie LDK įtaką Riazanei.

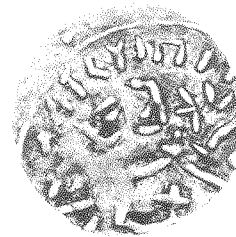
Olegas Ivanovičius buvo Kaributo svainis.¹⁵⁰ Deja, nežinome, kada įvyko Kaributo sutuoktuvės su jo seserim. Jei tai įvyko vėliau kaip 1388-1389 m., reikalo esmė nesikeičia. Ryšiai tarp abiejų kunigaikščių turėjo užsimegzti Kaributui tapus Naugardo-Seversko valdovu. Tokiomis aplinkybėmis ima atrodyti, kad Olego Ivanovičiaus ir Kaributo ženklų grafinis panašumas nėra atsitiktinis. Į Kaributo ženklą panašūs kitų Gediminaičių ir bajorų ženklai ir herbai rodytų, kad Riazanės kunigaikščio ženklas buvo sukurtas nusižiūrėjus į Kaributo ženklą. Matyt, ir valdovo ženklas Riazanės monetose atsirado sekant Kaributo monetomis. Priešingu atveju būtų neaišku, kodėl ženklas ant Riazanės monetų nebuvo kaldinamas nuo jų gamybos pradžios.

Visa tai, kas pasakyta, leidžia manyti, kad 1387 metai yra labiausiai tikėtina Kaributo grašių atsiradimo data. Matyt, tais pačiais ar kitais metais jų gamyba nutrūko dėl resursų stokos. Jeigu paaiškės, kad totoriškų monetų klastotės darytos taip pat Kaributo iniciatyva, galima bus datavimą pako-reguoti.

Beje, Kaributo monetų reversai ir neva jam priklausančios klastotės turi įrašus, identiškus ar panašius į Muchamedo Bulako dirchemuose esančius įrašus. Nemanome, kad tai buvo daroma norint suteikti savo monetoms išvaizdą, panašią į gerą reputaciją turinčias totoriškas monetas arba stokoiant fantazijos sukurti originalius abiejų monetos pusių piešinius. Matyt, tokiu būdu buvo labai abstrakčiai išreiškiamas Aukso Ordos suzerenitetas Naugardui-Severskui.

VLADIMIRO ALGIRDAIČIO GRAŠIS IR DENARAI

Borščevo lobyje esančios Vladimiro Algirdaičio monetos vienoje pusėje yra archaiškas šio kunigaikščio ženklas, apjuostas dviejų eilučių įrašu, o kitoje pusėje – arabiškų rašmenų įrašo imitacija (pav.12). Moneta sveria 1,10 g. Vadinasi, ji kaldinta pagal 1387 m. LDK kalimo pėdą ir yra seniausia žinoma Vladimiro Algirdaičio moneta.

12 pav.

Vladimiro Algirdaičio grašis iš Borščevo lobio 2:1

Įrašą perskaityti labai sunku. Pirmiausia dėl to, kad monetoje išsikaltė tik pusė ilgo, dviejų eilučių įrašo. Pradėsime nuo lengviausiai perskaitomo žodžio pirmojoje nuo krašto eilutėje. Trečias ženklas nuo krašto prieš laikrodžio rodyklę yra neabejotina „П“ Po jos yra atsukta į priešingą pusę grafema „E“. Tai natūralu, nes visas įrašas yra išdėstytas priešinga kryptimi nei turėtų būti. Po grafemos „E“ seka grafemos „Ч“ ir „А“. Pastaroji yra paguldta ant šono, labai išskėstomis kojėlėmis. Ji primena lotynišką „V“. Po grafemos „А“ seka grafema „Т“. Su ja jokių problemų nėra. Paskutinis aptariamo žodžio ženklas yra minkštinamasis ženklas. Taigi perskaitėme žodį „ПЕЧАТЬ“. Toliau turėtų sekti valdovo titulas arba vardas. Po paskutinio žodžio „ПЕЧАТЬ“ ženklų eina stulpelis neužbaigta viršutine dalimi. Iš jo vidurinės dalies į kairę pusę nuleista kojėlė. Jeigu būtų snapelis, einantis nuo stulpelio į viršų, būtų grafema „К“, jeigu grafema „Б“ – kojėlė apačioje būtų brūkšneliu sujungta su stulpeliu.

Išliko 9 viršutinės eilutės ženklai. Iš viso joje turėtų būti 18-20 ženklų.

Išsireiškime „ПЕЧАТЬ КНАЗА“ tėra 11 grafemų. Kunigaikščio vardas „ВОЛОДИМЕР“ gali turėti 10 ženklų. Taigi, įrašė pakanka vietos valdovo vardui. Be to, įrašo pabaigoje gali būti valdovo vardo ir tėvavardžio santrumpos. Nereikia užmiršti, kad kartais būna praleistos kai kurios raidės.

Jeį įrašo gale yra pilnas valdovo vardas, tai paskutinė grafema turi būti „А“. Tuo tarpu prieš pirmą žodžio „ПЕЧАТЬ“ grafemą eina stulpelis, o už jo – kitas lenktas stulpelis, labiausiai panašus į grafemą „Е“. Paskutinė grafema gali būti netobula. Įmanomos tik trys galimybės. Tai grafema „Р“, „Ч“ arba „Е“. Kadangi prieš ją yra balsė, labiausiai tikėtina fonema „Р“. Trūksta grafemos „А“. Galimas dalykas, kad jai nebeužteko vietos.

Dar sunkiau perskaityti antrą įrašo eilutę. Joje grafemos dvigubai didesnės. Prieš laikrodžio rodyklę pirmoji grafema nuo krašto yra veikiausiai „П“. Po jos, tarp pirmos ir antros eilutės yra lotyniška „V“ primenantis ženklas. Jo ryšys su antrąja eilute yra abejotinas. Pagal dydį ji turėtų priklausyti pirmajai eilutei. Matyt, tai yra paskutinė pirmosios eilutės grafema, netilpusi į vieną liniją. Labai panašu, kad tai grafema „А“. Tai sustiprina mūsų versiją, kad pirmosios eilutės gale yra valdovo vardo „ВОЛОДИМЕР“ antroji ir trečioji nuo galo grafema.

Grįžkime prie antrosios eilutės. Po aptartosios grafemos „А“, priklausančios kitai eilutei, yra grafema „Е“. Dvi perskaitytos raidės leidžia spėti, kad antroje eiluteje yra žodis „ПЕЧАТЬ“. Iš tiesų toliau matyti apversta grafema „Ч“. Po ja yra gulsčias brūkšnelis, bet tai greičiausiai apvado dalis. Panašus, smulkesnis brūkšnelis yra po grafema „П“. Bet galima įžvelgti ir kitką. Galbūt, grafema „Ч“ yra neišbaigta ir sulieta su grafema „А“? Jei grafema „Ч“ neapversta, tai jai trūksta dešiniojo snapelio. Šios grafemos apačioje esantis brūkšnys ir brūkšnys, einantis nuo grafemos „Ч“ kojelės apačios, gali būti ant šono gulinti „А“. Tokioje padėtyje grafema „А“ yra pirmojoje eiluteje. Po aptartosios grafemos ar grafemų eina ant šono paguldyta grafema „Т“ su nutįsusiomis žemyn ataugomis stogelio kraštuose. Po grafemos „Т“ seka trikampio formos minkštinamasis ženklas. Dabar matyti, kad tikrai turėjo būti grafema „А“. Jei jos nėra, žodis „ПЕЧАТЬ“ išraižytas klaidingai.

Po minėto žodžio turėtų sekti žodis „КНАЗА“. Jis monetoje neišsikalė. Matyti tik stulpelio, apačioje palinkusio į dešinę, fragmentas. Žodis „КНАЗА“ likusiame tarpe netelpa. Galima spėlioti, kad šis žodis įrašė yra sutrumpintas. Matome, kad turint tik vieną monetą, neįmanoma atsakyti į visus iškilusius klausimus.

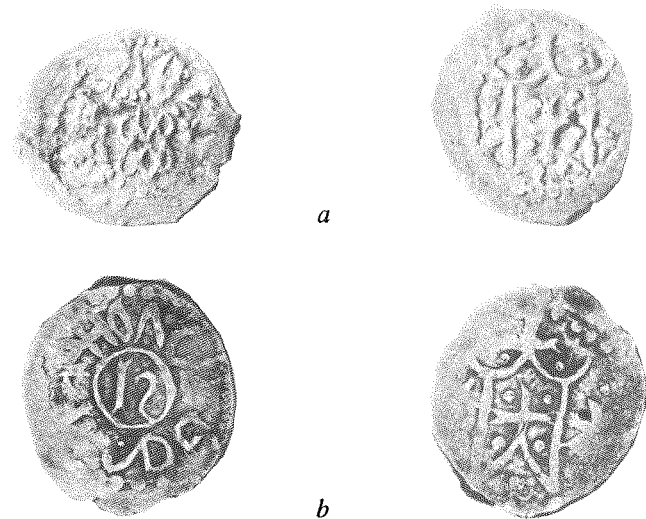
G. A. Kozubovskis Borščevo lobyje rado totoriškos monetos klastotę, turinčią bendrų bruožų su aptarta Vladimiro Algirdaičio moneta. Kadangi šios klastotės nematėme, neturime jos atvaizdo, nuo komentarų susilaikome.

Dabar aptarsime kitas Vladimiro Algirdaičio monetas. Nuo pat radimo 1872 m. monetas su slavišku Vladimiro vardo įrašu ir kryžiaus rėmeliuose ženklų priskiriamos Vladimirui Algirdaičiui ir tuo abejoti netenka. Sunkumai išskyla nagrinėjant jų chronologiją. Daug dėmesio šio tipo monetoms sky-

ręs N. F. Kotliaras nedaug ką paaikšino. Lygiai tas pat pasakytina dėl monetų nominalo. Abejonių kyla dar ir dėl atskirų kompozicijos elementų interpretavimo, monetų emisijos statuso.

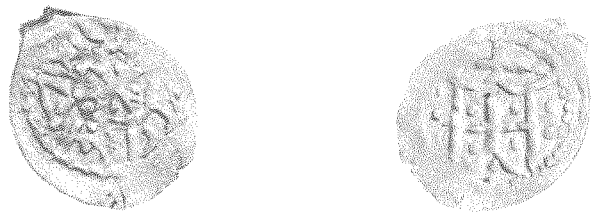
Daugiausia kritikos nusipelno klasifikacija. Monetos skirstomos tai į šešias¹⁵¹, tai į penkias¹⁵² grupes. Monetas, priskiriamos ketvirtai ir penktai grupei (penkių grupių klasifikacijoje), yra su defektais: piešinį jos turi tik vienoje pusėje. Tai dar nebūtų didelė klaida, jei nebūtų kategoriškai tvirtinama, kad šių grupių monetas yra brakteatai. Autorius, matyt, nesupranta, kad brakteatais vadinamos monetas, kaldintos specialiu būdu, o ne apskritai vienpusės monetas. Iš visko matyti, kad vienpusės Vladimiro Algirdaičio monetas atsirado patekus po spaudais dviem ruošiniams arba kaldinant išdilusiais spaudais. Todėl ketvirtos grupės monetas yra su trečiai grupei būdingu reversu, o penktos – su aversu. Jei aptariamoms monetas būtų brakteatai, jose būtų vienodi piešiniai ir forma, būdinga XIV-XV a. brakteatams. Kad turime reikalą su defektuotomis monetomis, o ne brakteatais, aišku dar ir iš to, kad jos sudaro tik 6% viso Sosnicos loby trečio tipo monetų ir yra palyginus labai mažo svorio. Visi požymiai kalba, kad tai yra monetų gamybos brokas.

Vladimiro Algirdaičio monetas realiai galima skirstyti į tris tipus: 1. su totorių tamga, apjuosta Vladimiro vardo įrašu averse ir kunigaikščio ženklų reverse (pav. 13a), 2. su inicialu, apjuostu Vladimiro vardo įrašu averse ir kunigaikščio ženklų reverse (pav. 13b), 3. su įstrižu kryžiumi, apjuostu Vladimiro vardo įrašu averse ir kunigaikščio ženklų reverse (pav. 13c).

13a, b pav.

Vladimiro Algirdaičio denarai iš Valstybinio Ermitažo rinkinių 2:1

13c pav.

Vladimiro Algirdaičio denaras iš Valstybinio Ermitažo rinkinių 2:1

Totorių tamga – aukščiausios chano valdžios simbolis pirmojo tipo monetose plačių komentarų nereikalauja. Ji reiškia, kad Kijevas – integrali LDK dalis – formaliai priklausė Aukso Ordai. Daugiau minčių kelia kituose tipuose esantys ženklai.

N.F.Kotliaras tvirtina, kad antrojo tipo monetų averse yra kirilicos „K“, reiškianti pirmąją Kijevo vardo fonemą.¹⁵³ Jei inicialas yra kirilicos „K“, jos forma nėra itin būdinga XIV a. pabaigai. Būdingesnė yra „K“, susidedanti iš stulpelio ir ant šono paguldyto paukščiuko.¹⁵⁴ Monetoje esanti „K“ yra iš stulpelio ir nelabai pavykusios „S“. Kai kuriose monetose ši figūra būna apsuhta į kitą pusę. Įdomu, kad yra monetų, kuriose tarp stulpelio ir antrosios figūros būna taškas. Kartais prie antrosios figūros viršutinės dalies būna kitas taškas. Taigi ženklų savybės, be grafemos „K“, duoda mums ir grafemos „I“ bei „S“ derinio galimybę. Galima apsisotiti ties vardus atitinkančia kombinacija „I(OANNES) S(CHIRGAL)“. Tačiau lotyniškas raštas Kijevui nėra būdingas. Antra vertus, nereikia užmiršti, kad kirilicoje būta dviejų „I“: „H“ ir „I“ (kaip lotyniška). Sunkiau paaiškinti antrąją figūrą. Kirilicoje tai yra „S“ (zelo) – antroji „Z“ raidė (pagrindinė „3“ – zemlia). Ji vartojama retai, keliuose žodžiuose ir skaičiui „6“ pažymėti. Jos buvimo čia nepaaiškinsi.

Lieka apgalvoti lotyniškų raidžių galimybę ir mėginti rasti argumentų monetos bilingvizmui pagrįsti. Aptariamuoju laikotarpiu monetos su lotynišku įrašu buvo kaldinamos Moldavijoje, Vengrijoje, Lenkijoje ir jai pavaldžioje Raudonojoje Rusijoje. Vilniuje, kaip paaiškėjo, buvo kaldinamos monetos ir su lotynišku, ir su slavišku įrašu. Tai dėsningas reiškinys. LDK teritorija ėjo dviejų kultūrų ribos. Čia vyko įvairiausių etninių, ekonominių ir kultūrinių reiškinų persipynimas. Tokioje situacijoje bet kokiame reiškinyje padaugėja atsitiktinių savybių. Tokiu reiškiniumi galėtų būti Vladimiro Algirdaičio monetos. Tą paremtų netiesioginiai faktai. Palankus Vladimiro Algirdaičio požiūris į Vakarų Europos kultūrą: 1387 m. jis dalyvavo Lietuvos krikšto akcijoje, dominikonų vienuolynui užrašė žemių Kijevė.¹⁵⁵ Glaudūs prekybiniai,

kultūriniai, bažnytiniai ryšiai siejo Kijevą su Genujos kolonija Kafa.¹⁵⁶

Tačiau problema – ne bilingvizme. Neįmanoma įrodyti Vladimiro Algirdaičio ir Skirgailos dvišalystės Kijevė.¹⁵⁷ Nuo minties apie dvišalystę verčia atsisakyti dar ir Raudondvario lobio duomenys. Kadangi lobis paslėptas veikiausiai 1391 m., Vokiečių Ordino ir Vytauto karo žygio metu, galima daryti išvadą, kad monetos su inicialu atsirado 1390 m. Būtent šiais metais įsiliepsnojo Jogailos karas su Vytautu. 1389 m. pasibaigė Timūro karas su Tochtamyšu Vidurinėje Azijoje ir persimetė į vakarines Aukso Ordos teritorijas. Visa tai kalbėtų, kad 1389-1390 m. labai susilpnėjo Vladimiro Algirdaičio siuzerenų pozicijos. Tai, matyt, ir paskatino pakeisti simbolių monetose. Taigi tenka prisijungti prie labiau pagrindžiamos N.F.Kotliario nuomonės, kad monetose yra grafema „K“, reiškianti Kijevo vardą. Matyt, inicialu buvo išreiškiama monetos teritorinė priklausomybė.

Metrologiniai duomenys rodo, kad Vladimiras Algirdaitis aptariamąs monetas pradėjo kaldinti tuo metu, kai Jogaila išleido antrojo tipo monetas. Vladimiro Algirdaičio pirmojo tipo monetų iš Sosnicos lobio svoriai svyruoja tose pačiose ribose kaip Jogailos pusgrašiai, bet antrojo ir trečiojo tipo jau aiškiai sudaro ketvirtį lietuviško grašio. Ketvirtį grašio vadiname denaru.

Kaip minėjome, monetos su tamga veikiausiai atsirado 1388 m., Jogailai pradėjus kaldinti antrąją savo monetų laidą. Juo labiau, kad tais metais Vladimiras Algirdaitis prisiekė Jogailai ištikimybę. Tipas, kuriame yra įstrižas kryžius, galėjo atsirasti 1393 m. Borščevo lobį, kuriame buvo viena pirmo ir dvi antro tipo monetos, galima datuoti 1393 m. Tuo laiku Vytautas kariavo su Kaributu. Kaip matome, šiame lobyje nebuvo trečio tipo monetų. Jos galėjo atsirasti 1393 m. gale, kai žlugo visos Vladimiro Algirdaičio viltys išsilaikyti Kijevė. Tik tada galėjo prireikti neutralaus simbolio monetoms apipavidalinti. Įstrižas kryžius veikiausiai yra šv. Andriaus, kuris Juodosios jūros pakraščiuose platino krikščionybę, simbolis. Įdomu, kad jis buvo Genujos globėjas. Jo ženklu matome kontrasignuotas Kafos ir Krymo chanato monetos.¹⁵⁸ Būdinga šio ženklo detalė – taškai tarp kryžiaus skersinių.

Sosnicos lobyje trečio tipo monetos sudaro 79,8% visų monetų. Daugumoje kitų lobių jų nerasta. Tai kalba, kad šios monetos tikrai kaldintos pačioje Vladimiro Algirdaičio valdymo pabaigoje. Analogišką kompoziciją šio tipo monetoms matome Suzdaliao-Nižgorodo didžiojo kunigaikščio Vasiliaus Dmitrijevičiaus Kirdiapos (1387-1391) ir Boriso Konstantinovičiaus (1391-1392) dengose.¹⁵⁹ Lygiai tokia pat ikonografinė schema, kokią matome Vladimiro Algirdaičio monetose panaudota Lemberge (Lvove) kaldintose monetose. Taigi Vladimiro Algirdaičio veiklą monetų gamybos srityje veikė ne tik analogiška veikla Vilniuje. Tačiau Rusios kunigaikščių monetose beveik nesutinkamas asmeninis valdovo ženklas. Kijevė kaldintose monetose jis aiškiai atitinka lietuvišką tradiciją. Tad Kijevė kaldintas monetos su lietuviškomis jungia ne tik Algirdo sūnaus vardas. Artima jų vertė bei gamybos būdas.

VYTAUTO PIRMIEJI IR PASKUTINIAI GRAŠIAI

Monetos, vienoje pusėje turinčios ietigalio, sukomponuoto su kryžiumi, ženklą, o kitoje pusėje slavišką įrašą „ПЕЧАТЬ“, literatūroje buvo aptartos ne kartą.¹⁶⁰ Tačiau vieningos nuomonės daugeliu klausimų neprieita. Problemiška liko chronologija ir prekinė vertė rinkoje. R.Kiersnovskis po N.A.Sobolevos ir V.P.Darkevič pakartotinai iškėlė jų priklausomumo Vytautui hipotezę.¹⁶¹ Jo nuomone, kryžius, sukomponuotas su ietigaliu, yra elementas, rodantis ženklo savininko konfesinę priklausomybę. Jis monetas datavo 1392-1400 m. laikotarpiu. Neprieštaraudami kad tai pirmosios Vytauto kaldintos monetos, turime pastebėti, kad monetas susiejus su Vytautu neišsprendžiamos jų chronologijos problemos. Monetų, skirtingų Vytautui, yra daugiau. Nežinomas ir monetos nominalas. Aptariamų monetų rasta penkiuose lobiuose: Šančių (87 vnt.)¹⁶², Skraičionių (apie 16 vnt.)¹⁶³, Pievagalių (7 vnt.)¹⁶⁴, Kauno (1 vnt.)¹⁶⁵, Borščevo (1 vnt.)¹⁶⁶ Šančių lobyje be aprašomo tipo monetų rasti keturi Moldavijos valdovo Petro I Mushato moldaviški grašiai, kaldinti ne anksčiau kaip 1382 m.¹⁶⁷ Sprendžiant iš vieno jų nudėvėjimo, Šančių lobis paslėptas ne anksčiau kaip XIV a. dešimtajame dešimtmetyje. Tuo pačiu laikotarpiu datuojamas Borščevo lobis.

14 pav.

Vytauto grašis iš Šančių lobio 2:1

Sudėtingesnė Skraičionių ir Pievagalių lobių istorija. Pirminiame šaltinyje rašoma, kad Skraičionių (Alytaus raj.) lobyje tarp aptariamo tipo monetų buvo viena ar kelios monetos, kuriose reverse esantis įrašas pakeistas liūto ar dviejų

liūtų piešiniu.¹⁶⁸ Bent jau taip išeina pagal lobia aprašą. Susidariusią problemą įgalina išspręsti dvi Šančių lobyje esančios monetos, kuriose yra žymūs liūtų atvaizdai. Pateikiame vienos monetos nuotrauką (pav. 14). P.Karazija Šančių lobia aprašyme teigia, kad tai nerūpestingai į Vytauto monetas perkaldinti Jogailos pusgrašiai, gaminti Lemberge iki 1396 m.¹⁶⁹ Tai neatitinka tikrovės. Ruošiniai monetoms, kaldinamoms Lemberge, buvo gaminami iš lakšto, o monetoms, kaldinamoms Vilniuje – iš sidabro vielos. Pastaruoju būdu gaminose monetose lieka žymios atkirtimo vietos, iš ko vietines monetas nesunku atskirti nuo kaldintų Vakarų Europoje. Abi aptariamoms monetoms pagamintoms iš sidabro vielos. Taigi negali būti perkaldintos iš Lembergo pusgrašių. Visa logika kalbėtų, kad jos nukaldintos iš Jogailos portretinių grašių, gamintų 1387 m. Šią prielaidą patvirtina ta aplinkybė, kad liūtas yra keturpėdis, vienoje iš monetų šalia liūto matyti tamgos dalis.

Skraičionys nuo Pievagalių kaimo tiesia linija nutolę 13 km. Apie pirmojo lobia radimą sužinota 1888 m., antrojo – 1898 m. Ankstesni šiuos lobius aptarinėję autoriai neabejojo, jog yra dvi radimvietės. Skraičionių lobį kraštotyrinės ekspedicijos metu užtikęs ir iš vietinių valstiečių atsitiktinai nupirkęs E.Volteris neišsiaiškino konkrečių radimo aplinkybių, pirminio radinio dydžio ir sudėties. Jis neapibrėžtai mini monetą ar monetas su liūtais. Apie Pievagalių lobia radimo aplinkybes jokių duomenų nėra.

Ermitaže šiuo metu saugoma 12, o Maskvos valstybiniame istorijos muziejuje – 11 aptariamojo tipo monetų.¹⁷⁰ Ermitaže saugomos monetos su minėtais lobiais neturi nieko bendro. Trys monetos yra didelio skersmens ir devynios mažo skersmens. Trijų pastarųjų monetų kilmė yra žinoma. Visų kitų monetų metrika neišliko. Kaip matysime vėliau, lobiuose didelių ir mažų monetų kartu nebūna. Taigi bet kokiu atveju didelės ir mažos Ermitažo kolekcijos monetos, neturinčios metrikos, gali būti iš skirtingų lobių. Jei turėsime galvoje, kad viena kita moneta vis dėlto kilusi ne iš lobia, patekusio į Ermitažą, o iš kolekcijos, tai likusių monetų skaičius neatitiks nei Skraičionių, nei Pievagalių lobia monetų skaičiaus.

Nieko apčiuopiamo negalime pasakyti apie Maskvos valstybiniame istorijos muziejuje esančias lietuviškas monetas.

Nuo jauti veda prie minties, kad Pievagalių lobis tėra nuklydusi Skraičionių lobia dalis, nes praktikoje lobiai į mokslininkų rankas retai patenka pilni. Antai 1933 m. rastas Šančių lobis į Kauno miesto muziejų pateko dalimis įvairiu laiku iš skirtingų asmenų.¹⁷¹ To meto spaudoje būta versijos, kad po to, kai ties Lietuvos kariuomenės pionierių sandėliais buvo rastas lobis, Šančiuose buvo aptiktas dar vienas lobis su tokiomis pačiomis monetomis.¹⁷² Taigi nieko nuostabaus, jei Skraičionių lobia dalis pateko į netoliese esančius Pievagalius ir po dešimtmečio buvo parduota kaip savarankiškas lobis. Galėjo būti ir atvirkščiai – iš Pievagalių į Skraičionis patekusi dalis tuojau pat pateko į E.Volterio rankas. Neužmirština ir tai, kad pastarasis yra rašęs aptariamojo tipo monetas 1888 m. radus Nemunaityje.¹⁷³

Karmėlavos (Kauno raj.) kapinyne moneta su įrašu „ПЕЧАТЪ“ buvo rasta kape Nr. 118, įsiterpusiame į kapų grupę, kurioje vyravo Kazimiero ir Aleksandro monetos.¹⁷⁴ Obelių (Ukmergės raj.) kapinyne tokia moneta rasta kape Nr. 144, esančiame kompaktiškoje kapų grupėje, pagal monetas datuojamame XIV a. dešimtu - XV a. pirmu dešimtmečiu.¹⁷⁵ Viena moneta buvo Bartonijų (Jonavos raj.) kapinyno kape.¹⁷⁶

Dar viena moneta buvo rasta Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje archeologinių tyrinėjimų metu.¹⁷⁷

Yra kai kurių įrodymų, kad šios monetos į LDK piniginę rinką pateko XIV a. dešimtame dešimtmetyje. Jų gamyba sutampa su Vytauto valdymo pradžia ir gali būti sietina su jo asmeniu, bet tebėra neišaiškinta jų atributikos prasmė, ir, atrodytų, nėra argumentų, draudžiančių priskirti jas kitam asmeniui.

Ietigalio, sukomponuoto su kryžiumi, ženklas sutinkamas tiktai monetose. Neturime jį lydinčių, paaiškinančių įrašų, tad, aiškinantis jo prasmę, dar kartą tenka grįžti prie Gediminaičių ženklų raidos. Jau aptarėme Algirdaičių ir rusiškose žemėse valdžiusių Gediminaičių ženklus. Kęstučio ir jo paveldėtojų ženklai beveik nežinomi.¹⁷⁸ Vytautui priskiriamose monetose, R. Kiersnovskio datuojamose 1401-1430 m., be stulpų, esančių vienoje pusėje, kitoje matome ietigalį su kryžiumi. Kadangi abu ženklai yra Vytauto monetose, o tuo laiku jis valdžia LDK su niekuo nesidalino, galima neabejoti, kad abu ženklai yra jo paties. Viena laikis dviejų asmens ženklų naudojimas lietuviškos simbolikos raidoje neturi analogų,¹⁷⁹ todėl Vytauto ženklų genezės tyrinėjimai reikalauja ypatingos atydos.

Pirmą tikrą žinią apie Vytauto naudojamus stulpus pateikia 1397 m. datuojamas antspaudas.¹⁸⁰ Kadangi 1392-1396 m. datuojami antspaudai nežinomi, manoma, kad šiuo laikotarpiu naudotas antspaudas, datuojamas 1397 m. Tai labai ginčytinas spėjimas. 1392-1396 m. antspaudai galėjo neišlikti. „ПЕЧАТЪ“ tipo monetos pradėtos kaldinti iki 1397 metų, vadinasi, antrąjį ženklą Vytautas naudojo pirmiau. Ietigalio su kryžiumi ženklas sudėtas iš dviejų dalių, ir tai tvirtintų, kad krikščionybės simbolis buvo pridėtas vėliau. Išskirta ir akcentuojama jo vieta kompozicijoje neatitinka Gediminaičių ženklų komponavimo tradicijos. Ietigalis, kurio grafinis atitikmuo būtų strėlė, artimas Algirdo dvigubai strėlei. Tai leistų manyti šių ženklų savininkus buvus gimines. Labiausiai tikėtina, kad strėlė buvo Kęstučio ženklas, nors negalime vienašališkai atmesti galimybės ją esant pagonio Vytauto ženklu. Ietigalio piešinys gana realistinis. Čia pravartu prisiminti, kad iš daugelio Gediminaičių ženklų valstybės ar mažesnės feodalinės valdos simboliais tapo tik su Vytautu ir kitais didžiaisiais kunigaikščiais siejami ženklai ir kad grafinius simbolius nukonkuravo realistiniai piešiniai. XIV a. pabaigoje prireikus teritorinių herbų, jie buvo padaryti iš LDK valdovų antspauduose sutinkamų siužetų. Trakų kunigaikštystės simboliu tapo pėsčias karys, nes Trakų valdovai buvo vaizduojami pėsti. Vilniaus kunigaikštystės simboliu tapo raitas karys. Kadangi Vilnius nuo Gedimino laikų visuotinai ir neginčijamai bu-

vo pripažįstamas LDK sostine, o jo valdovas – aukščiausiu LDK siuzerenu, tai raitelis tuo pačiu reiškė Lietuvos Didžiąją kunigaikštystę. XVI a. rašytiniai šaltiniai tvirtina Vilniaus kaip LDK sostinės, Vilniaus vaivadijos ir visos LDK antrąja emblema buvus stulpų herbą.¹⁸¹ Šias žinias nuo aptariamojo meto skiria visas šimtmetis, bet realus ietigalio piešinys leistų manyti, kad jau tuo momentu šis ženklas galėjo turėti dvejopą prasmę ir reikšti ne tik valdovą, bet ir jo valdas. Ietigalis su kryžiumi turėtų būti Trakų kunigaikštystės antrąja emblema. Vėlesnių, po Vytauto, šios emblemos naudojimo pavyzdžių neturime.

Taigi ietigalis bet kuriuo atveju siejamas su Trakais. Kryžius prie ietigalio, galbūt, buvo pridėtas Vytauto ir labiausiai tikėtina, kad tai buvo padaryta politiniais sumetimais. Po 1382 m., Vokiečių Ordinui reikalaujant ir Vytautui apsikrikštijus Vigantu, ar po 1387 m., Jogailai apkrikštijus dalį Lietuvos, o Vytautui valdant Gardiną, keičiamas ženklas greičiausiai būtų praradęs iš pagonybės einančias detales.

Lengvenio 1385 m. antspaude matomas kovos skydas pirštų mintį ietigalį buvus ankstyvąja Vytauto emblema. Lengvenis niekada nesiekė aukščiausios valdžios. Karo atributika kunigaikščio antspaude be jo paties portreto gali rodyti žemesnę, trečiaeilę kunigaikščio padėtį LDK valdovų dinastijos hierarchijoje. Nė vienas Vytauto ankstyvųjų antspaudų tokios versijos neparemia. Belieka laikotarpis po 1392 m. Tada su kryžiumi sukomponuotas ietigalis – Kęstučio ženklo modifikacija – simbolizuoja Trakų kunigaikštystę ir Kęstučio palikimą, o pridėtas kryžius sako, kad šį palikimą gavo jo apsikrikštijęs įpėdinis. Taigi Vytautas – Trakų kunigaikštis ir LDK valdovas. Dviejų simbolių komponavimo pavyzdį jau sutikome aptardami Jogailos portretinį grašį. Matyt, metodas, leidžias išgauti trečią atributikos prasmę, lietuviams nebuvo svetimas ir save pateisino Vytautui renkantis pirmųjų monetų piešinį, nusakantį jo tuometinę padėtį LDK. Vėliau situacija keitėsi. Nugalėjęs dalinius kunigaikščius, galinčius sudaryti opoziciją krašto viduje, Vytautas nuo 1395 m. pradėjo oficialiai save tituluoti didžiuoju kunigaikščiu.¹⁸² Jau buvo spėta padaryti sėkmingų žygių į Rusiją, užmegzti diplomatinius kontaktus Vakarų ir Rytų Europoje. Įgijus aukščiausią valdžią krašte, turėjo keistis ne tik titulai. Vytauto naudojamose simbolikoje turėjo pasirodyti ženklas, rodantis jo santykius su Vilniumi.

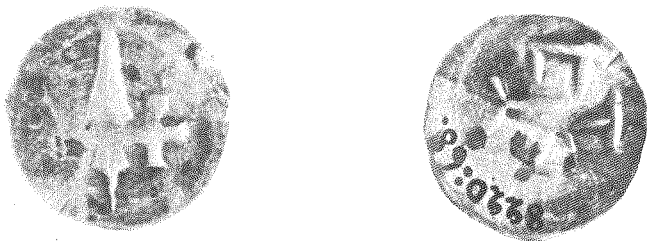
Kaip jau minėta, 1397 m. Vytauto antspaude matome vyti, laikantį skydą su stulpais. Piešinio kompozicijoje stulpai aiškiai užima vietą, kur Jogailos simbolikoje matome dvigubą kryžių. Šis simbolis gali būti sukurtas naujai. Vytis su stulpais turėjo būti priešpastatytas vyčiui su dvigubu kryžiumi. Dar labiau tikėtina, kad simbolis buvo sukurtas remiantis istorija apie Vytauto protėvius: legenda apie Vilniaus įkūrimą¹⁸³, pasakojimu apie Jaunučio nuvertimą nuo sosto.¹⁸⁴ E. Gudavičius teigia, kad legenda apie Vilniaus įkūrimą turi realių elementų.¹⁸⁵ Didžiųjų kunigaikščių metraštyje ši legenda turėjo įteisinti Vytauto pretenzijas į senelio palikimą.

Jaunųjų nuo sosto nuvertė Kęstutis ir Algirdas. Didžiųjų kunigaikščių metraštyje akcentuojamas tas faktas, kad Vilnių užėmė Kęstutis. Tuo norėta įrodyti, kad Vytautas turi teisę į LDK sostą. Tariamasi ar tikras Gedimino ženklas, naudojamas Vytauto, turėjo pabrėžti jo teises į senelio ir tėvo palikimą, pristatyti jau Vilniaus ir Lietuvos didįjį kunigaikštį Vytautą.

Įdomu, kad stulpai nepaprastai panašūs į Genujos ženklą. Būtent 1397 m. Vytauto kariuomenė buvo apsiautusi Genujos koloniją Kafą.¹⁸⁶ Jei paaiškės, kad teorija apie lietuvių kilmę iš romėnų išeivių siekia XIV a. pabaigą, stulpų atsiradimo aplinkybės sukonkretės. Manyti, kad stulpai buvo naudojami Gedimino, deja, neturime jokio realaus pagrindo.

Iš mūsų samprotavimų seka, kad Vytautas iki 1382 m. neturėjo savo asmeninio ženklo. Taip negalėjo būti. Peršasi išvada, kad ietigalis, sukomponuotas su kryžiumi, kaip ir Algirdo, Skirgailos ir Jogailos ženklai, neigia buvus tiesioginį ryšį tarp asmens konfesinės priklausomybės ir jo naudojamos atributikos. Ši išvada nieko nekeičia Vytauto monetų datavime, tačiau parodo, kad ietigalio, sukomponuoto su kryžiumi, ženklas Vytauto galėjo būti naudojamas iki apsikrikštijant. Labiausiai tikėtina, kad Vytautas naudojo tokį pat ženklą kaip ir jo tėvas Kęstutis. Šią galimybę verčia turėti galvoje Kaributo atvejais. Jo sūnus Teodoras Kaributaitis naudojo savo tėvo Kaributo ženklą. Kiti Kaributo palikuonys turėjo savo ženklus.¹⁸⁷

Šitaip perskaityta monetų atributika siejasi su 1392 m. rugpjūčio Astravos sutarties dvasia. Monetų gamybos pradžia galima nukelti nebent į 1393 m. Norint kaldinti „Trakų kunigaikščio“ monetas, Vytautui nereikėjo uzurpuoti didžiojo kunigaikščio teisių. Jis rėmėsi tais pačiais teisiniais pagrindais, kaip Vladimiras Algirdaitis, kaldinęs „Kijevo kunigaikščio“ monetas.

15 pav.

Vytauto grašis iš Šančių lobio 2:1

Kaip buvo pastebėjęs A.A. Iljinas¹⁸⁸, pagal svorį „ПЕЧАТЬ“ tipo monetos sudaro dvi grupes. Tuo lengva įsitikinti įvertinus monetų svorį, skersmenį ir grafiką. Pirmosios grupės (pav. 15) monetų svoris su nežymiais nukrypimais svyruoja 1-1,3 g ribose. Daugiausia – 1,1-1,15 g svorio, nors Šančių lobio monetų svorio vidurkis – 1,186 g. Joms taikyta 1387 m. Jogailos grašio

svorio norma – 1,142 g. Reikia manyti, kad šios normos buvo prisilaikoma 1392 m., pradėjus kaldinti plačiuosius, sunkiasvorius grašius, rastus beveik išimtinai lobiuose. Ši aplinkybė dar kartą akivaizdžiai patvirtina, jog jų kaldinimo norma vienoda.

Antrosios grupės monetų (pav. 16) svoris neviršija 0,8 g. Lengvesnių už 0,5 g nėra. M. Gumovskis, pasvėręs penkias tokias monetas, gavo 0,76 g vidurkį.¹⁸⁹ Kaune rastoji sveria 0,77 g, Obeliuose – apie 0,7 g, Karmėlavoje – 0,76 g. Ermitaže esančių grašių svoris toks: 0,59; 0,64; 0,67; 0,69; 0,71; 0,74; 0,76; 0,78 ir 0,81 g.¹⁹⁰

16 pav.

Vytauto grašis iš Bartonų senkapių 2:1

Nors abiejų grupių monetų kaldinimo būdas tradicinis ir sidabro kokybė pagal metalo spalvą ta pati, tarp jų yra gan didelis svorio skirtumas. Tai verčia manyti, jog jos kaldintos pagal skirtingas kalimo pėdas. Mažesniųjų monetų kalimo pėdą sužinome padalinę ilgojo svorį iš apytikslio monetų vidutinio svorio. Išsina, kad iš ilgojo buvo nukalama 240 monetų. Jos trečdaliu mažesnės vertės negu Vytauto 1392 m. grašiai. Iš vienos pusės šios monetos gali būti vienalaikės su plačiaisiais grašiais, bet kito nominalo. Antra, jos gali būti nukaldintos po mums nežinomos piniginės reformos. Pirmąją galimybę neigia neracionalus ir neįprastas vertės santykis – 1:1,5. Būna manyti, kad tai po reformos kaldinti grašiai.

Pagal apskaičiavimus reformos metu lietuviško grašio vertė sumažėjo trečdaliu. Būtent tokiu santykiu pakeitus lietuviškų grašių vertę už Prahos grašį vietoje dviejų reikėjo duoti tris lietuviškus grašius. Paritetasis su Prahos grašiu buvo išlaikytas, ir tai būtų dar vienas argumentas, jog reforma buvo kruopščiai apgalvota. Lobių datavimo duomenys netiesiogiai pataria piniginės reformos ieškoti XIV a. dešimtame dešimtmetyje. Nėra abejonės, kad ta proga turėjo būti paskelbtas didžiojo kunigaikščio įsakymas. Monetų vertės sumažinimas turėjo paliesti ne tik LDK gyventojų interesus, bet ir jų santykius su ūkiniais partneriais užsienyje. Apie aktyvią Vytauto ūkinę veiklą pasakojama 1396 m. Dinburgo (dabar Daugpilis) komtūras Livonijos magistrui pranešė į LDK siųstą žvalgo Petro žinias.¹⁹¹ Kalbėta apie Švitrigailos pabėgimą ir apie Vytauto visam kraštui uždėtus mokesčius nuo turto, neatsižvelgiant į luomą. Tai galima suprasti kaip padidintą sidabrinę, bet visuotinis jos pobūdis leidžia

daryti prielaidą, kad ši žinia siejasi su pinigine reforma. 1396 m. Vytautas ruošėsi karui su Aukso Orda.¹⁹² Buvo numatytos didelės išlaidos. Išdui papildyti turėjo būti imtasi kai kurių priemonių. Įtikėtina ir tokia pelną duodanti piniginio ūkio pertvarkymo forma, kaip renovacija. Kaip ten bebūtų, žvalgo Petro žinia byloja apie nepaprastas Vytauto finansines priemones. O tai savo ruožtu leidžia galvoti, kad jų imtis paskatino nepaprastos aplinkybės. Tokiais atvejais ieškoma lengviausių ir greičiausiai įvykdomų priemonių. Be to, niekada neapsiribojama viena kita finansine priemone, o sukuriama jų programa. Labiausiai tikėtina, kad piniginė reforma buvo 1396 m. politinių ir ekonominių veiksmų programos dalis. Kad tai buvo gerai apgalvota ir didelė programa, kalba ne tik užmojis – sutriuškinti Aukso Ordą, bet ir 1396-1399 m. žygiai į Rytus.

Antrąją žinią randame Posilgės kronikoje.¹⁹³ Jadvyga, matyt, mažosios Lenkijos ponams patarus, iškelė reikalavimą Vytautui mokėti duoklę nuo Jogailai užrašytų jai žemių. Jos pretenzijas Vytautas demonstratyviai atmetė. Kaip manoma istoriografijoje, kalba ėjo apie Lenkijos siuzereninių pretenzijų LDK atžvilgiu pateikimą ir jų atmetimą. Vytautas Jadvygos pretenzijas LDK bajorams persakė kaip reikalavimą mokėti Lenkijai duoklę nuo visos LDK ir tuo pripažinti jos siuzerenitetą. Vytautui reikėjo audringesnės LDK bajorų reakcijos. Be politinių aspektų Jadvygos ir Vytauto konflikte galime išvelgti praktinius išskaičiavimus.

Kaip galima spręsti iš Ostrogo Voluinėje užrašymo¹⁹⁴, dar 1393 m. Jadvyga buvo laikoma savarankišku LDK siuzerenu šalia Jogailos kaip karaliaus ir Lenkijos kaip valstybės.¹⁹⁵ Jadvygai užrašytos žemės daugiausia buvo Rusijoje.¹⁹⁶ 1390-1392 m., vykstant karui su Vytautu, Jadvygos pajamos iš LDK turėjo sumažėti. Po to 1393 m. Jogaila jai užrašė žemių Lenkijoje, ypač užrašymų Lenkijoje padaugėjo 1396 m.¹⁹⁷ Iš to galima spręsti, kad lešų šaltinis LDK Jadvygai vis labiau sprūdo iš rankų. Vytauto valdžios stiprėjimas visose LDK žemėse bei pinigine reforma lietė ir Jadvygai priklausančių žemių gyventojus. Kaip rodo jau minėtas lietuviškų lydinių perdavimas Krokuvos kalyklai, duoklė į Krokuvą buvo vežama lietuviškais pinigais. Po reformos, kai duoklės vertė sumažėjo trečdaliu, Jadvygai galėjo atsirasti pretekstas reikalauti Vytautą padengti nuostolius. Tiesa, šiems spėjimams tiesioginių įrodymų nerandame. Bet nežiūrint į tai, jie leidžia tvirtinti, kad Jadvygos pretenzijos pirmiausia buvo susijusios su ūkiu. Vytautas arba pažeidė feodalinės hierarchijos principus, išdrįšęs užgrobti savo siuzereno valdas, arba neleido jose šeimininkauti taip, kaip šiam buvo nenaudinga. Antra vertus, iš aptartos žinios galima spręsti, kad 1396 m. Vytautas pradėjo vykdyti tam tikrą savo programą.

Abiejose žinutėse yra užuominų apie pinigine reformą, įvykdytą Vytauto aktyvios politinės veiklos, siekiant LDK savarankiškumo ir dominavimo regione, laikotarpiu. Šio sudėtingo laikotarpio politinės realijos atsispindi LDK kaldinamų monetų atributikoje ir metrologijoje. Norėdami galutinai išsiaiškinti pinigines reformos datą, turime atsižvelgti visas monetas, kaldintas 1392-1399 m.

TEODORO KARIJOTAIČIO DENARAS

Sosnicos lobyje rasta vienintelė moneta (pav. 17), kurios averse vaizduojamas valdovas su karaliaus karūna, o reverse – laužyta juosta su iš jos centro kylančiu stiebu, perkirstu dviem skersiniais. Analogiškas ženklas, skiriamas Podolės kunigaikščiui Teodorui Karijotaičiui, yra anspaude, atsiradusiame prieš 1393 m.¹⁹⁸ Kad tai Teodoro Karijotaičio laikų moneta, abejonių nėra.

17 pav.

Teodoro Karijotaičio denaras iš Sosnicos lobio 2:1

Averse esantį valdovo veidą supa ilgi plaukai, ties smakru susisukę į garbanas. Karališka karūna rodo, kad tai ne Teodoro Karijotaičio, o vieno iš galimų siuzerenų: Vengrijos karaliaus Zigmanto arba Lenkijos karaliaus Jogailos portretas. Vakarų Europoje puošnūs ilgi plaukai, prabangūs rūbai bei brangakmeniais nusagstytas galvos apdangalas buvo valdovo didybės, luominio išskirtinumo simboliai.¹⁹⁹ Rafinuotasis Zigmantas labiau galėjo būti linkęs demonstruoti savo didybę, negu provincialus Jogaila. Juo labiau, kad lenkų diduomenė XIV a. pabaigoje nešiojo trumpesnius plaukus negu vokiečiai.²⁰⁰ Atrodytų, kad aptariamoje monetoje pavaizduotas Zigmantas.

Stiebas, perkirstas dviem skersiniais, gali būti tam tikra užuomina tiek į Jogailos dvigubą, tiek į Zigmanto Lotaringijos kryžių. Tolesnis sprendimas reikalauja rašytinių šaltinių duomenų, liečiančių Teodoro Karijotaičio politinius santykius su Vengrija ir Lenkija aptarimo.

Teodoro Karijotaičio politinės orientacijos kontūrai labai neryškūs. Nežinomi netgi tikslūs jo valdymo metai. Pradžią nukeliama į 1388-1390 m., o pabaiga – į 1393 m.²⁰¹ Šaltiniuose yra užuominų, kad valdymo pradžioje Teodoras Karijotaitis šliejosi prie Jogailos politinės stovyklos.²⁰² 1393 m. Vytauto žygis į Podolę rodo, kad tuo metu jis jau buvo įtrauktas į Vengrijos po-

litinių interesų sferą. Jogailos ir Teodoro Karijotaičio santykiai galėjo atšalti po to, kai pirmasis iš jų patyrė rimtų nesėkmių kare su Vytautu ir jį remiančiu Vokiečių Ordinu. Jogaila negalėjo veikti keliais frontais. Todėl Podolė ėmė pasiduoti vengrų įtakai. Jei tai neatsitiko 1390-1391 m. laikotarpyje, kai Jogaila buvo įsivėlęs į LDK reikalus, didžiausias postūmis pereiti į Zigmano pusę galėjo būti Vytauto tapimas faktiniu LDK valdovu. Logiškai Teodoro Karijotaičio monetos atsiradimas sietinas su laikotarpiu, kai jam ėmė grėsti Vytautas, tapęs LDK valdovu. Lengva Vytauto pergalė prieš Teodorą Karijotaitį kalbėtų, kad vengrai jo stipriai neparėmė. Išvalgus diplomatas, neturintis tvirtos atramos, savo monetų apipavidalinimui būtų vengęs panaudoti atributiką, pabrėžiančią priklausomybę nuo Vengrijos, iki to momento, kai jau nebėra kelio atgal. Lemiamas laikas atėjo 1393 m., kai Vytautas palaužė Vladimiro Algirdaičio priešišumą ir ėmė telkti jėgas Podolės puolimui. Teodoras Karijotaitis ėmėsi krašto gynybos organizavimo, sudarė karinę sąjungą su Vengrija ir Moldavija.²⁰³ Įdomu, kad miestuose buvo įkurdintos moldavų karinės pajėgos.²⁰⁴ Gynybos organizavimui reikėjo pinigų. Tai ir paskatino nusikaldinti nuosavų monetų iš turimų sidabro išteklių.

Labiausiai tikėtina, kad Teodoras Karijotaitis monetas kaldino 1393 m. Aptariamoji moneta sveria 0,32 g. Svoriu ji artima Vladimiro Algirdaičio denarams. Žymiai mažiau tikėtina, kad jos vertė perimta iš Vengrijos obolų, nes maža pastarųjų gamybos apimtis ir mažas paplitimo arealas rusų žemėse, jeigu lyginsime su Vladimiro Algirdaičio denarais. Teodoro Karijotaičio moneta primena pirmųjų Jogailos pusgrašių ikonografinę schemą. Išdėstyti samprotavimai perša išvadą, kad Podolės kunigaikščio sprendimą kaldinti nuosavas monetas inspiravo ne tik nepaprastos politinės aplinkybės, bet ir monetų gamyba Kijeve ir Vilniuje. Podolės denarų emitavimo centrą reikia lokalizuoti Kamenece. Monetos, rastos Sosnicos lobyje, ruošinys buvo pagamintas pagal vakarietišką technologiją.

SKIRGAILOS DENARAS

Vienintelė žinoma Skirgailos moneta (pav.18) yra kilusi iš Sosnicos lobyio. Jos averse vaizduojamas Skirgailos ženklas – įstrižas kryžius, o reverse – Rusios simbolis – keturpėsčias liūtas. Monetos svoris – 0,33 g rodo, kad, kaldinant tokio tipo monetas, buvo prisilaikoma 1387 m. normų. Neabejotina, kad tai denaras.

18 pav.

Skirgailos denaras iš Sosnicos lobyio 2:1

Stilistine apipavidalinimo išraiška ir ikonografinė schema ši moneta artima 1392-1396 m. Vytauto grašiams. Taigi Skirgailos monetų gamybą veikė monetų gamyba Vilniuje. Tą veiklą turėjo inspiruoti Vladimiro Algirdaičio monetų gamyba 1387-1395 m. Kijeve. Skirgailos ir Vladimiro Algirdaičio monetų apipavidalinimo skirtumai leidžia konstatuoti, kad nutraukus Vladimiro Algirdaičio monetų gamybą kalykla kurį laiką nedirbo. Stilistinės apipavidalinimo ypatybės leidžia įtarti, kad Skirgailos monetos spaudų raižytojas galėjo atvykti į Kijevo iš didžiojo kunigaikščio domeno.

Žinoma, kad Skirgaila į Kijevo atvyko 1395 m. vasario ar kovo mėnesį.²⁰⁵ Tuo metu ir turėjo prasidėti jo monetų gamyba. 1397 m. sausio mėnesį Skirgailą nunuodijo metropolito vietininkas Foma Izufovas.²⁰⁶ Yra nuomonė, kad tai atsitiko 1396 m.²⁰⁷ Kaip bebūtų, Skirgailos monetų gamyba turėjo nutrūkti 1396 m., nes jų metrologija, sprendžiant iš Sosnicos lobyje rastos monetos, neatitiko vėliau kaldintų. Iš rašytinių šaltinių žinoma, kad Kijeve gyvendamas Skirgaila yra naudojęs visos Rusios kunigaikščio titulą.²⁰⁸ Matyt, turėta galvoje LDK sudėtyje esančios rusų žemės. Tai atitiko Skirgailos užimamą padėtį. Kijevo žemė buvo istorinis rusų žemių politinės konsolidacijos ir karinės organizacijos kovai prieš Aukso Ordą centras. Neužmirština, kad Skir-

gailą, siekiantį už Trakus ir Polocką gauti Kijevą, 1392 m. parėmė Jogaila ir Jadvyga.²⁰⁹ Pastarieji, matyt, per Skirgailą norėjo savo įtakoje išlaikyti LDK esančias rusų žemes ar jų dalį. Kadangi Skirgaila trukdė Vytautui konsoliduoti pavaldžias rusų žemes apie Lietuvos didžiojo kunigaikščio domeną, jis buvo nuuodytas.

Žinodami Skirgailos politines ambicijas, galime spėti, kad liūtas aptaria-
moje monetoje reiškė jo pretenzijas į LDK valdžioje esančių rusų žemių val-
dovo titulą.

VYTAUTO 1396-1399 METŲ GRAŠIAI

Lokstenės piliakalnyje (Latvija) rastą monetą²¹⁰ (pav.19), kurios vieno-
je pusėje keturpėsčias liūtas sukomponuotas su tamga, o kita pusė neįskaito-
ma, R. Volkaitė-Kulikauskienė ir A. Luchtanas priskyrė prie Jogailos 1387 m.
kaldintų monetų grupės.²¹¹

19 pav.

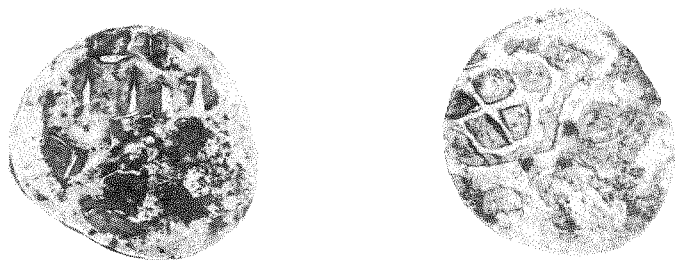
Vytauto grašis, rastas Lokstenės piliakalnyje 2:1

Averse, kur turėtų būti portretas, matomos detalės sako ką kita. Mone-
tos pakraštyje gerai matyti brūkšnys, kurio Jogailos 1387 m. monetų aver-
suose nerasime. Pagal padėtį brūkšnys gali būti herbino skydo viršutinė arba
stulpų ženklo apatinė dalis. Ant lietuviškų monetų herbinis skydas yra tik Jo-
gailos 1388-1390 m. pusgrašiuose. Galima įtarti, kad Jogailos portretas buvo
pakeistas jo herbu. Taigi, Lokstenėje rastos monetos blogai įskaitomoje pu-
sėje galėjo būti herbinis skydas su jame įkomponuotu dvigubu kryžiumi arba
Vytauto stulpai.

1987 m. Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje archeologinių tyrinėjimų
metu rasta dar viena moneta su keturpėsčiu liūtu, sukomponuotu su tamga,
yra vėlgi neaiškaus averso (pav.20).²¹² Nors liūtas Lokstenės monetoje he-
raldiškai atgręžtas į dešinę, o Vilniaus į kairę, vis dėlto jie panašūs: išžer-
tos užpakalinės liūto kojos, trumpas liemuo. Tuo liūto piešiniai skiriasi nuo
Jogailos monetų. Jie primena ir Skirgailos 1395-1396 m. denare matomą liūtą.

Vilniuje rastosios monetos kitoje pusėje, piešinio vietoje matome verti-
kalius brūkšnius. Smūgio metu ruošinio paviršiumi nučiuožus arba atšokus
spaudui, brūkšniai galėjo likti tik tuo atveju, jei spaude buvo figūra, turinti

keletą gilių vertikalių linijų arba horizontalų įrašą. Jei tai įrašas, ten turėtų būti valdovo vardas arba žodis „ПЕЧАТЬ“. Bet linijinis įrašas mažai tikėtinas, nes tokių apipavidalinimo schemų ant lietuviškų monetų nežinome.

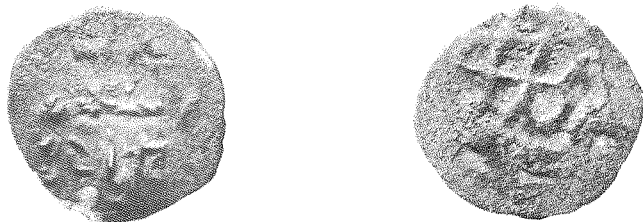

20 pav.

Vytauto grašis, 1987 m. rastas Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje 2:1

Viename horizonte esantys vertikalūs brūkšniai atitinka stulpų kraštines ir vidines linijas. Herbino skydo su dvigubu kryžiumi monetoje patalpinti negalėtume. Iškelta prielaida palaikytų dar ir ta aplinkybė, kad Vilniuje rasta moneta savo forma primena dubenėlį. Tai būdinga tik Vytauto grašiams. Beje, šių grašių aversai, kaldinti viršutiniu, greitai susidėvinčiu spaudu, dėl techninių priežasčių taip pat labai blogai atsispaudė. Dėl to susidaro išpūdis, kad aptartųjų monetų, ypačingai Lokstenėje rastosios, aversai yra nudilę.

1991 m. Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje buvo rasta dar viena aptariamojo pobūdžio moneta su labai gerai atsispaudusiu aversu (pav.21). Jo centre gerai matyti stulpai, o po juo dvi grafemos. Stulpų linijų paviršius banguotas. Tai rodo, kad spaudai buvo išraižyti neįgudusio meistro.

21 pav.

Vytauto grašis, 1991 m. rastas Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje 2:1

Vytauto grašiai su ietigaliu rodo, kad žodis „ПЕЧАТЬ“ būna užrašytas pagal laikrodžio rodyklę ir prieš ją. Kartais jame nebūna minkštinamojo ženklo ar kurios nors raidės. Tai gali būti būdinga ir monetoms su stulpais.

Pirmosios Vilniaus monetos averso kairiojoje pusėje po stulpais žymios dvi grafemos. Pačioje apačioje matyti lenktas brūkšnys su snapeliu viduryje. Tai veikiausiai į išorę atgręžta grafema „E“. Truputį aukščiau matyti lotyniška „V“ primenanti grafema. Jos smaigalys atgręžtas į priešinio vidų. Sprendžiant iš visko, tai grafema „Ч“ be kojelės. Taigi, monetoje gali būti įrašas „ПЕЧАТЬ“, prasidedantis stulpų apačioje. Tarp grafemų yra dideli tarpai. Iš to galima spręsti, kad įrašas buvo trumpas. Tai patvirtina mūsų išvadas.

Antrojoje Vilniaus monetoje grafemos išdėstytos žymiai tankiau. Tai neįtikėtina, kad joje yra ilgesnis įrašas, negu jau aptartoje monetoje. Virš stulpų ir jo šonuose grafemos gali būti išdėstytos rečiau. Po stulpais dešinėje pusėje yra grafema, primenanti trikampį. Bet kokiu atveju tai raidė „A“ arba minkštinamasis ženklas. Toliau pagal laikrodžio rodyklę yra stulpelis su į kairę nuo centro einančiais dviem brūkšneliais. Pagal viską tai yra deformuota „T“, „Ч“ arba netgi „K“. Reikia pažymėti, kad netobulai išraižytos, persipynusios, kalimo metu deformuotos grafemos labai būdingos grašiams su ietigaliu.

22 pav.

Vytauto grašis, rastas Verkiuose 2:1

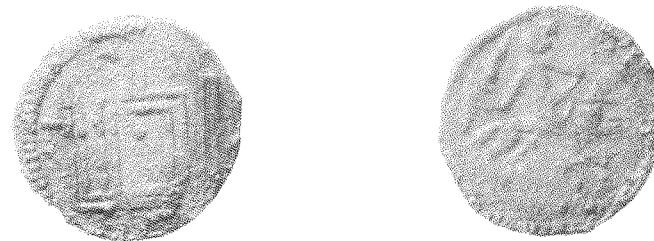
1992 m. labai panaši į aptariamąsias moneta tik su neužbaigta ar neišsi-kalusia tamga (pav.22) buvo rasta Verkiuose.²¹³ 1956-1958 m. archeologinių tyrinėjimų metu Punios piliakalnyje buvo rasta kita moneta.²¹⁴ Abiejuose šiose monetose gerai matyti liūtas, vienoje – tamga. Nieko neįmanoma išvelgti jų aversuose. Vilniuje rastosios monetos sveria 0,862 ir 0,68 g, Verkiuose – apie 0,6 g, o Lokstenėje – 0,677 g. Jogailos monetoms ir Vytauto pirmiesiems grašiams tokia svorio norma nėra būdinga, nors tarp Jogailos grašių viena kita tokio svorio moneta pasitaikyti galėjo. Svorio jos artimos 0,76 g Vytauto grašiams, kurių kaldinimo laiko kol kas neišsiaiškinome. Pripažįstant monetose stulpus, jas galima būtų datuoti apie 1396 m. Stulpai ir

totorių pavergtos Rusios simbolis tiktų išreikšti 1396-1399 m. Vytauto vedamą politiką. Kitoks negu 1392 m. grašių monetų apipavidalinimas galėjo būti pasirinktas piniginės reformos metu. Kaip jau minėjome, 1395 m. Vytautas pirmą kartą pasivadino didžiuoju kunigaikščiu. Matyt, tada ir iškilo reikalas pademonstruoti savo naujus santykius su Vilniumi ir padėti LDK. 1398 m. Jogaila pripažino šias Vytauto pretenzijas teisėtomis: pavadino jį vyriausiuoju Lietuvos kunigaikščiu ir iki pat savo mirties užleido Vilnių. Jei stulpai monetose atsirado 1395 m. ar (labiausiai tikėtina) 1396 m., tai galima atsisakyti samprotavimų apie jų genujietišką kilmę. Kiti samprotavimai reikšmės nepraranda.

Išdėstytos aplinkybės leidžia manyti, kad aptartosios monetos yra grašiai, kaldinti po 1396 m. reformos. Jų gamyba turėjo nutrūkti po Vorkslės mūšio 1399 m. Kalimo pėda galėjo būti 240 vienetų iš gryno sidabro ilgojo.

VYTAUTO PIRMIEJI DENARAI, PUSDENARIS IR ANDRIAUS ALGIRDAIČIO DENARAI

1985 m. tyrinėjant Bečių Pakapės (Ukmergės raj.) senkapi, kape Nr.69 buvo rasta moneta (pav.23), kurios vienoje pusėje yra stulpai, o kitoje – vytis.²¹⁵ Kita tokia moneta buvo rasta 1992 m. Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje.²¹⁶ Tačiau pastarojoje virš žirgo galvos yra dar ir skersas kryželis (pav.24). Tokia ikonografinė schema – stulpai-vytis – iš lietuviškų monetų naudojama tik ant Kazimierui priskiriamų monetų. Skirtumas tas, kad ant pastarųjų esančių stulpų centre yra gotikinės minuskulos „K“, valdovo vardo inicialas, o stulpų priešins atliktas viena plačia linija. Bečiuose ir Vilniuje rastose monetose stulpai įrėžti dviem linijomis. Tai artima su lietuviškomis monetomis, rastomis Drozdovo lobyje.²¹⁷ Šis lobis buvo paslėptas XV a. antrojo dešimtmečio pradžioje.²¹⁸ Taigi, jame esančios monetos kaldintos Vytauto valdymo metu. Aptarto tipo monetų atributikos ideologinis turinys artimas po 1396 m. kaldintų Vytauto grašių simbolikai. Šias monetas galima būtų laikyti viena laikėmis, nes liūtas, sukomponuotas su tamga, panaudotas didesnio nominalo monetose, o vytis – mažesnio. Bet tada iškyla sudėtinga panaudotų simbolių pirmumo ir reprezentatyvumo problema, nes reikia pagrįsti atributikos parinkimo motyvus. Pradžioje laikysimės versijos, jog minėtų monetų gamybos pradžią skiria nedidelis laiko tarpas. Didžiosios monetos veikiausiai gamintos anksčiau už nebūdingo nominalo ir sidabro prabos mažesniausias. Rinkoje jos, be abejo, turėjo susitikti.

23 pav.
Vytauto denaras iš Bečių senkapių 2:1

24 pav.

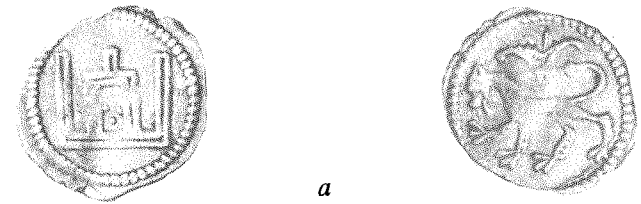
Vytauto pusdenaris, rastas Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje 2:1

Viena moneta sveria 0,45 g, o kita – 0,25 g. Pagal metalo spalvą, patiną jos kaldintos ne iš gero sidabro. Numanoma metalo praba – 8 lotai. Jų grynas svoris būtų apie 0,20 g. 0,76 g grašio ketvirtis lygus 0,19 g. Galima spėti, kad iš gryno sidabro ilgojo buvo kaldinama 960 denarų 0,19 g gryno ir 0,38 g bendro svorio.

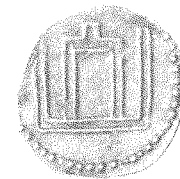
Dabar apie kitokias monetas su stulpais. 1916 m. rastame Drozdovo lo-byje (Maskvos sritis), susidedančiame iš 21 Aukso Ordos dirchemo ir 219 Maskvos bei ją supančių Rusios kunigaikštysčių dengų ir poludengų, bei į J.V.Briuso kolekciją patekusiame rinkinyje aptiktos trijų skirtingų tipų monetos su lietuviška atributika: 1. su stulpais averse ir liūtu, sukomponuotu su lelija, reverse (pav.25a), 2. su stulpais averse ir dviem leopardais, sukomponuotais su lelija, reverse (pav.25b), 3. su ženklu, primenančiu kirilicos „IO“ averse ir liūtu, sukomponuotu su lelija, reverse (pav.25c). Kaip jau buvo minėta, šis lobis datuojamas XV a. antru dešimtmečiu. Dvi antrojo ir po vieną pirmojo bei trečiojo tipo monetą yra Petro I bičiulio, jau minėto J.V.Briuso kolekcijoje, kuri pradžioje buvo saugoma Kunstkameroje, o dabar Ermitaže.²¹⁹ Šio muziejaus darbuotoja M.Sotnikova informavo, kad kartu su minėtomis monetomis iš TSRS Mokslų Akademijos, kur buvo saugomi kai kurie Kunstkameros turtai, pateko dvi lietuviškos monetos su stulpais averse ir ietigaliu reverse, 24 XIV-XV a. Maskvos, Možaisko, Suzdaliao-Nižgorodo monetos. Nedidelis XIV-XV a. monetų skaičius J.V.Briuso kolekcijoje leidžia kelti prielaidą, kad tai vieno radinio dalis. Šią prielaidą sutvirtina tas faktas, kad komplekto sudėtis labai artima Drozdovo lobiai. Kadangi Petro I laikais į Rusijos kolekcionieriaus rankas vargiai galėjo patekti lobis, rastas istorinėse LDK žemėse, jo radimvietę reikia lokalizuoti Maskvos Didžiosios kunigaikštystės teritorijoje. Šią versiją vėlgi patvirtina komplekto sudėtis.

Vilniuje kaldinti paskutiniai Vytauto denarai rodo, kad lobis buvo paslėptas XV a. antrajame ar trečiajame dešimtmetyje.

Dar viena moneta su dviem leopardais reverse 1989 m. buvo rasta archeologinių tyrinėjimų metu Kernavės bažnyčios šventoriuje.²²⁰

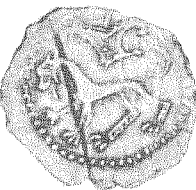
a

b

c

25a, b, c pav.

Vytauto denarai ir Andriaus Algirdaičio denaras iš J.V.Briuso kolekcijos 2:1

Monetą su ženklu, primenančiu kirilicos „IO“ J.Karys-Kareckas skyrė Smolensko kunigaikščiui Jurgiui Sviatoslavičiui ir datavo 1401-1404 m., kitas monetas skyrė Vytautui, o datavo laikotarpiu po 1404 m.²²¹ Jo nuomone, visos monetos buvo nukaldintos Smolenske įrengtoje kalykloje. Su J.Kario-Karecko iškelta hipoteze, kuri paremta vienu išoriniu monetoje esančio ženklo panašumu į kirilicos „IO“, linkęs solidarizuotis R.Kiersnovskis.

Monetose su liūtu liūto piešinys artimas LDK heraldikai, o monetos su dviem leopardais artimesnės Vakarų Europos, ypač Holšteino monetoms. Nuo 1359 m. kaldintuose vitenuose ir vėlesnio laikotarpio dreilinguose matome du leopardus, įremtus herbiniame skyde.²²² Kadangi herbiniis skydas į apačią siaurėja, tai apatinis leopardas mažesnis už viršutinį. Lygiai taip pat

leopardai vaizduojami lietuviškoje monetoje, nors jie neįrėminti herbiniame skyde. Tokį sprendimą, matyt, lėmė ne tik mažas monetos plotas bei meistro sugebėjimai, bet ir kopijavimui pasirinktas leopardo simbolis. Kyla įtarimas, kad tai buvo XIV a. pabaigos - XV a. Holšteino moneta. Būdinga detalė – vienodas leopardų uodegų vaizdavimas Holšteino ir lietuviškose monetose. Visa tai kalbėtų, kad pastarųjų monetų spaudų raižytojas savo menines pažiūras ir įgūdžius buvo suformavęs teritorijoje, esančioje Hanzos kultūros įtakoje.

Lelija monetose su leopardais yra heraldinė. Kitų tipų monetose ji priimena natūralų lelijos žiedą. Visų trijų tipų monetose lelija užima vietą, kurioje ankstesnėse monetose matėme totorių tamgą. Charakteringa, kad stulpai monetų averse išraižyti dviem linijomis. Panašiai stulpai vaizduojami XV a. antrojo ketvirčio Vakarų Europos ikonografiniuose šaltiniuose. Nesunku įspėti, kad monetose stulpai vaizduojami kaip fizinis objektas. Įsidėmėtina, kad Revelyje kaldintose monetose kryžius raižytas dviem linijom maždaug iki 1400 m.²²³ Ši faktą, tiesa, su tam tikromis išlygomis, galima naudoti kaip argumentą aptariamų monetų datavimui.

Ikonografinė analizė rodo, kad monetos komponuotos remiantis Vakarų Europos monetų komponavimo principais, naudojant vietinės kilmės heraldikos elementus. Iš to seka, kad kalykla turėjo būti regione, kur buvo jaučiama stipri Vakarų Europos kultūros įtaka. Tai LDK žemės, besiribojančios su Livonija. Tiek bendro su J.Kario-Karecko tyrinėjimų išvados. Tolesnė duomenų analizė leidžia pateikti naują monetų priklausomybės interpretaciją.

Lietuvos heraldikoje gerai žinomas Andriaus Algirdaičio sūnaus Jono ženklas, kurį sudaro du apskritimai, ties viduriu sujungti ties perkirstu skersiniu.²²⁴ Grafiniu požūriui jam yra artimas aptartoje monetoje matomas ženklas – apskritimas su stiebu, gale perkirstu skersiniu. Ir viename, ir kitame ženkle pastebime tas pačias susikertančias tieses, sukmonuotas su apskritimu. Jono ženklo grafika turi būti jo tėvo Andriaus Algirdaičio ženklo modifikacija. Tad visų pirma monetoje esantis ženklas skirtinas Andriui Algirdaičiui, juo labiau, kad aptariamuoju 1392-1399 m. laikotarpiu kitas jo sūnus buvo miręs.²²⁵

Tuo remiantis, monetos gamybos centrą įmanoma lokalizuoti teritorijoje, susijusioje su Andriaus politine veikla. Tenka apsistoti ties kalykla Polocke. Nereikia atskirai įrodinėti, kad Polockas buvo Vakarų kultūrinėje įtakoje ir kad tai viena reikšmingiausių LDK prekybinių bazių santykiams su Vakarais palaikyti. Tad monetų gamybos Polocke klausimo sprendimas priklauso nuo to, ar įrodomi Andriaus ryšiai su tuo regionu 1394-1399 m.

Andriaus politinės veiklos pradžia gerai žinoma, todėl jos nekartosime. Sukoncentruosime dėmesį į 1394-1399 m. įvykius, liečiančius jo asmenį.

1387 m. Andrius pateko į Jogailos nelaisvę ir buvo kalinamas Chencino (Lenkija) pilies kalėjime.²²⁶ Kalėdamas jame susirašinėjo su Vytautu.

1394 m. pradžioje, pastarojo iniciatyva, Andrius buvo paleistas iš kalėjimo. Pabuvęs Korčino mieste, jis išvyko į Pskovą, pas ten vietininkaujantį sūnų Joną. Tais pačiais, 1394 metais, jam tekė vykti į Naugardą su diplomatine misija. Pskovas siekė nutraukti karą su Naugardu, bet dėl taikos susitarti nepavyko. Ką veikė Andrius Algirdaitis po to, nežinoma. Tik 1399 m. jis paminimas tarp žuvusiųjų Vorkšlos mūšyje.²²⁷ Lenkų istorikė V.Maciejevskmano, kad Jonas į LDK iš Pskovo išvyko 1399 m. gegužėje, o Andrius šiek tiek anksčiau, bet svarių įrodymų nepateikia. Pažymima tik tai, kad Jonas išvyko iš Pskovo sustiprėjęs tenai Maskvos įtakai.

Pasekime politinių įvykių raidą 1397 m. Naugardas sudarė taikos sutartį su Pskovu.²²⁸ Tuoj pat nuo Vytauto į Naugardą atvyko vietininkauti Patrikas Narimantaitis. Iš to seka, kad Naugardo ir Pskovo taikos sutartis buvo sudaryta Vytauto iniciatyva. Neveltui Maskvos kariuomenė 1398 m. smarkiai nusiaubė Naugardo valdas, kur netrukus atsirado Vosylius vietininkas. Vytautui teko ieškoti sąjungininkų prieš Maskvą. 1398 m. sudarytoje Salyno taikos sutartyje numatyta, kad Vytautas padės įsigalėti Vokiečių Ordinui Pskove, jei šis, savo ruožtu, padės atsiimti Naugardą.

Andrius Algirdaitis turėjo grįžti į LDK, jei ne anksčiau Salyno sutarties sudarymo, tai tuoj po to. Juo, matyt, pasekė Jonas Andraitis. Įsigilinus į įvykių eigą, matyti, kad Andriaus pasiuntimas į Pskovą buvo plačios politinės akcijos dalis. Vytauto manymu LDK turėjo užvaldyti rusų žemes²²⁹, o pirmoje eilėje – tiesioginės prekybos su Vakarų Europa punktus. Tad Pskovas su Naugardu įgyvendinant šiuos planus turėjo strateginę reikšmę. Neatsitiktinai ten buvo nusiųstas Andrius, užimantis aukštą padėtį Gediminaičių hierarchijoje. Jis turėjo visus teigiamus bruožus, reikalingus diplomatinei veiklai aptariamajame regione, senus ryšius ir politinę jėgą.

Po Lengvenio vietininku Polocke Vytautas pasodino bajorą Montigirdą,²³⁰ kurio vardas dokumentuose minimas iki 1398 m. pradžios. Kas vietininkavo Polocke nuo 1398 iki 1409 m., kai dokumentuose pasirodė Jono Lengvenaičio vardas²³¹, nežinoma. Yra pagrindo įtarti, kad valdžia iš Montigirdo buvo atimta 1398 m. pradžioje. Pretekstas tam buvo Lietuvai nepalankios prekybinės sutarties sudarymas. 1398 m. vasario 20 d. laiške Rygos miesto tarybai Vytautas užsiminė, kad 1396 m. Montigirdas neturėjo įgaliojimų vesti derybas dėl prekybinės sutarties su Ryga sudarymo, tad ji neturi galios.²³²

Minėtą įtarimą sustiprina monetų su Andriaus ženklu egzistavimas. Kad 1398-1399 m. Polocką valdė pastarasis kunigaikštis, kalbėtų dar ir kiti argumentai. Vyriausias Algirdo sūnus, turintis daugiausia teisių į didžiojo kunigaikščio sostą, grįžęs iš Pskovo į LDK negalėjo likti neaprūpintas valda. Asmeninio ženklo panaudojimas monetų apipavidalinimui rodo, kad Andrius tapo ne vietininku, bet kunigaikščiu.

Monetos reverse su liūtu sukmonuota lelija, kurią galima interpretuoti įvairiai – kaip Anžų dinastijos herbo elementą, Rygos arkivyskupijos kapitulos simbolį, vokiečių pirklų emblemą, kalyklos valdytojų ar darbininkų

ženklą. Aptarsime visas galimybes. Pradėsime nuo paskutinosios. Aptarimojo laikotarpio Livonijos monetose kalyklų valdytojų ar meistrų ženklų nematome. Jie nėra būdingi ir kitų Rytų Europos ir Šiaurės Europos valstybių monetose. Dorpatų vyskupijos monetose yra vyskupų herbai. Taigi, aptarimoji galimybė mažai tikėtina. Iš pažiūros mažai tikėtinas ir Rygos arkivyskupijos kapitulos simbolis, nors Smolenske, Vitebske ir Pskove XIV-XV a. sandūroje gyvavo katalikiškos bendruomenės²³³, organizaciniu atžvilgiu neabejotinai susijusios su minėtąja arkivyskupija.

Anžu dinastijos, iš kurios buvo kilusi Lenkijos karalienė Jadvyga, vieno iš Vytauto formalių suizerenų, herbo elementas vėlgi mažai tikėtinas, nes jo nematome ant jokių kitų vienalaikių lietuviškų monetų.

Didesnės atydos reikalauja vokiečių pirklių emblemos galimybė. Lelija buvo vokiečių pirklių gildijos Gotlande simbolis.²³⁴ Visbiaus miesto antspauduose lelija sukomponuota su Dievo avinėliu, nešančiu vėliavą – Gotlando simboliu. Seniausia pirklių gildija Gotlande buvo įsteigta XII a. pabaigoje Danijos karaliaus Voldemaro iniciatyva.²³⁵ Ji vadinosi šv. Kanuto vardu. Šv. Jokūbo gildiją XIII a. pradžioje įsteigė pirkliai iš Rygos, nes gildijos kopyčios Visbiuje patronu buvo Rygos arkivyskupas.²³⁶ Pastarosios arkivyskupijos kapitulos simbolis, kaip jau buvo minėta, buvo lelija. Šis simbolis galbūt ir tapo vokiečių pirklių gildijos Gotlande emblema, žinoma nuo XIII a. pradžios. Kadangi Rygos arkivyskupija buvo ir vokiečių pirklių, įsikūrusių Polocke, Smolenske ir Vitebske, globėja, tai kapitulos simbolio naudojimas vokiečių pirklių prekybinėse bazėse, esančiose Rusijos žemėse, priklausančiose LDK, yra labai tikėtinas. Čia pravartu prisiminti, kad savo emblemas turėjo visos vokiečių pirklių kolonijos. Antai Naugarde įsikūrę vokiečių pirkliai naudojo emblema, vaizduojančią barzdota rusų pirklį.

Revelyje ir Dorpate kaldintose monetose lelijos, skirtinos ne valdovams, nėra. Rygos arkivyskupijos ir Rygos miesto pirmosiose bendrose monetose, atsiradusiose po 1422-1426 m. pinigų reformos, lelijos taip pat nėra. Rygos arkivyskupijos šilinguose vaizduojamas jos simbolis – kryžius ir vyskupo pastoralas, o vienpusiuose šerfuose, kaldintuose tarpvaldžiu, – lelija. Išdėstyti samprotavimai leidžia iškelti prielaidą, kad LDK monetose esanti lelija gali būti vokiečių pirklių, veikusių LDK priklausančiose rusų žemėse, emblema.

Vakarų Europos heraldikoje snukiu atgręžtas į žiūrovą liūtas vadinamas leopardu. Danijos ir Holšteino monetose, kaldintose 1359-1448 m., matome tik leopardus.²³⁷ Nuo 1481 m. kaldintose monetose – tik liūtas.²³⁸ Tai kalba, kad liūto vaizdavimas atgręžtu į žiūrovą snukiu tam tikru metu buvo mados ar stiliaus dalykas. Vienodą reikšmę turėjo ir liūtas, ir leopardas. Meistrams iš Šiaurės kraštų skirtumo tarp liūto ir leopardo galėjo nebūti dar ir dėl to, kad jų nebuvo matę. Jiems galbūt neturėjo reikšmės ir tai, ar monetose pavaizduoti du liūtai, ar vienas, stati jie ar keturpėsti. Jie galėjo įkūnyti tą pačią idėją, mat nesant stiprios teritorinių simbolių tradicijos, daug kas priklausau-

sė nuo atsitiktinumų. Šios versijos naudai kalbėtų kai kurie argumentai.

Vytauto antspauduose vaizduojamas keturpėsčias gyvūnas iki šiol buvo laikomas meška – Žemaitijos simboliu. E. Rimša išaiškino, kad XVI a. LDK valdovų antspauduose vaizduojamą mešką lydi užrašas, teigiantis, kad tai Smolensko herbas.²³⁹ Autoriaus nuomone, įrašas gali neatitikti heraldinės figūros. Tačiau viename XV a. vidurio Vakarų ikonografijos šaltinyje vaizduojama meška laikoma Smolensko herbu.²⁴⁰ Labai tikėtina, kad Smolensko žemės herbas – meška – atsirado iš liūto. Kadangi pastarasis Smolenskui buvo parinktas be platesnio motyvavimo, tai greitai prarado prasmę. Natūralu, kad užsimiršus idėjai, kurią įkūnija liūtas, palaipsniui ėmė keistis jo išvaizda, kol jis tapo panašus į mešką. Šio proceso eiga gerai atsispindi LDK valdovų antspauduose. 1401 m. Vytauto antspaude gyvūnas labiau primena liūtą, negu mešką. Tas pasakytina ir apie 1407 m. antspaude vaizduojamą figurą. Tuo tarpu 1434 m. Žygimanto Kęstutaičio antspaude figura primena mešką. Įdomu, kad liūtas Vytauto antspaude atsirado 1401 m., po Smolensko atsiskyrimo nuo LDK, kai atsirado pretekstas pareikšti į jį savo politines pretenzijas. Antra vertus, nereikia užmiršti, kad 1401 m. pavasarį prasidėjo žemaičių sukilimas prieš Vokiečių Ordino valdžią.²⁴¹ Taigi, atsirado reikalas išreikšti teises ir į Žemaitiją.

U. Richentalio kronikoje, aprašančioje 1414 m. Konstancos bažnytinį suvažiavimą, yra nupieštas Smolensko kunigaikščio Rodūro (Fedoro?) herbas, kuriame pavaizduoti du keturpėsti liūtai.²⁴² Kronikoje Smolenskas vienu atveju nukeltas į Raudonąją Rusiją, kunigaikščio vardas iškreiptas. Todėl pateikiamas žinias apie herbą negalime laikyti besąlygiškai patikimomis. Juo labiau, kad kronikoje yra dar vienas Rodūro herbas, skirtingas nuo pirmojo.²⁴³ Neturime duomenų, kas valdė Smolenską tuo metu.²⁴⁴ Tokio pobūdžio informacija yra iš kiek vėlesnio laiko. Kunigaikščių, turinčių Fedoro (Teodoro) vardą ir susijusių su Smolensko žeme, yra, tačiau įrodyti vieną ar kitą dalyvavus minėtame suvažiavime ar valdžius Smolenską be specialių tyrinėjimų neįmanoma. Pateikiame vieną įdomesnį faktą, galintį sietis su sprendžiama problema.

1413 m. kovo-rugpjūčio mėnesį pas Jogailą viešėjo kunigaikštis Feduška.²⁴⁵ 1413 m. rugpjūčio 20 d. pas Jogailą buvo nekilmingų svečių iš Gardino, Smolensko ir Kijevo.²⁴⁶ Jei šie svečiai buvo atvykę pas Jogailą kaip savo valdovų palydovai, tai labai tikėtina, kad kunigaikštis Feduška buvo atkeliavęs iš vieno iš šių miestų. Kaip matome, heraldika neduoda vienprasmisų atsakymų į mums iškilusius klausimus. Tenka ieškoti atramos taškų kituose šaltiniuose. XVI amžiuje ir vėliau LDK valdovas nepajėgė savo lėšomis išlaikyti Vilniaus pinigų kalyklos, todėl ji buvo nuomojama privačių asmenų. Išlaikyti savo rankose monetų gamybą XIV-XV a. valdovui buvo dar sunkiau. To meto sąlygomis LDK valdovas kalyklą galėjo įkurti tik pritraukiant privatų kapitalą ir iniciatyvą. Pagal visą logiką kalyklos šiaurinėje LDK dalyje galėjo būti įkurtos Livonijos pirklių iniciatyva. Palankiausias są-

lygos tai padaryti susiklostė tik po Salyno sutarties 1398 m., kuria Livonijos ir Prūsijos pirkliai gavo teisę laisvai prekiauti LDK. Tai reiškė, kad išsivysčiusių šalių pirkliais buvo sudarytos palankios sąlygos nevaržomai plėsti neišsivysčiusios šalies rinką. Ar ne per didelės nuolaidos buvo vokiečiams? Sprendžiant iš teritorinių nuolaidų (Žemaitijos atidavimas) Vokiečių Ordinui – ne. Taigi, kalyklos atsiradimas Polocke ir numanoma Smolenske veikiausiai susijęs su po Salyno sutarties susiklosčiusia situacija.

Prekyba su Polocku ir Smolensku buvo rygiečių rankose. Jie buvo suinteresuoti monetų kalyba minėtuose prekybiniuose centruose, nes savo kalyklos neturėjo. Monetos jiems buvo reikalingos mažmeninei prekybai. Tai rodo padarytų nuolaidų rygiečiams dydį. Be abejo, šios nuolaidos buvo duotos ne veltui.

Reikia atkreipti dėmesį, kad Polockas vienintelis iš rusiškų žemių pasidavė Vytautui prieš Astravos sutartį.²⁴⁷ Tai, žinoma, įvyko ne be Livonijos Ordino pagalbos. Tai kalbėtų, kad Vytauto palankumas Polockui nėra atsitiktinis. Smolenską Vytautas užėmė 1396 m. rudenį.²⁴⁸ Naują valdą reikėjo integruoti į LDK. Tam galėjo būti panaudotos įvairios priemonės, tame tarpe ir lietuviškų monetų kalyba šioje žemėje.

Derybos dėl rygiečių prekybos Polocke pasibaigė 1399.03.06, sudarius Vytautui sutartį su Rygos burmistru T.Nikgiborgu.²⁴⁹ Dėl monetų gamybos su vokiečių pirkliais galėjo būti susitarta kiek anksčiau. Tai liudija monetos su Vytauto ženklu. Rygiečiai ėmė veikti nieko nedelsdami. Jų rankos, matyt, pasiekė ir Vilniaus monetų kalyklą. Tuo metu tenai atsirado monetos, panašios į kaldintas Rusiai. Taigi 1398-1399 m. yra savitas Vytauto ūkinės politikos laikotarpis, sąlygotas didžiosios politikos įvykių. Dabar dar kartą grįžkime prie heraldikos.

Iš sfragistikos matome, kad nuo 1401 m., galbūt kaip Smolensko simbolis buvo naudojamas liūtas. Iš kito šaltinio sužinome, kad 1414 m. šiuo simboliu galėjo būti du liūtai. Toks pat simbolis yra monetose, kurias mes linkę skirti Smolensku. Jei nekreipsime dėmesio į U.Richentalio kronikos duomenis, keliančius abejones, tai šį prieštaravimą galima būtų paaiškinti nebent tuo, kad monetose esantis simbolis atsirado ir buvo naudojamas anksčiau, negu esantis antspaude. Galima su tuo nesutikti, bet tokiu atveju reikia paaiškinti, kodėl Polocko kalykloje nukaldintų monetų reverse esantis liūtas staiga buvo pakeistas dviem liūtais. Tai ne mažiau komplikotas dalykas už pirmąjį. Tarkime, kad Smolenskas iki 1401 m. neturėjo teritorinio simbolio. Jo prirėkė Jurgiui Sviatoslavičiui atplėšus Smolenską nuo LDK. Šiuo simboliu buvo parinktas didelį ideologinį krūvį turintis liūtas. Tuo tarpu Polocke kaldinamose monetose liūtas buvo pakeistas į dviejų leopardų simbolį. Be to, galima spėti – Polocke kaldinamose monetose norėta pažymėti, kad tai Rusioje, o vėliau – Polocke kaldintos monetos.

Versija, kad monetos su dviem leopardais kaldintos Polocke, paremtų faktas, kad visų aptariamų tipų monetos komplektuose randamos kartu, ne-

didelėmis grupėmis. Gana prasmingai tokiu atveju skamba 1399 m. pabaigos draudimas Polocke, o gal ir kitur, naudotis Livonijos monetomis.²⁵⁰ Vietoj jų liepta verstis lietuviškomis. Draudimas atsirado kaip atsakomoji priemonė vokiečių pirkliais, kai jie Polocke atsisakė Vytautui duoti kreditan prekių. Tai netiesiogiai tvirtina, jog monetos tebebuvo kaldinamos. Savo įsakymu Vytautas sudarė joms palankią realizacijos bazę. Gali kilti klausimas, kodėl Vytautas siūlė už prekes susimokėti Vilniuje, jei Polocke veikė jo pinigų kalykla. Mūsų nuomone, kalykla buvo arenduojama vokiečių pirkliai. Taigi, Vytautas negalėjo disponuoti šios kalyklos nukalamomis monetomis.

Akcentuojant pirmosios versijos tikimybę, negalime atmesti ir antrosios – monetos su dviem leopardais nuo 1398 m. buvo kaldinamos Smolenske. Šios versijos naudai kalba tai, kad monetos su liūtu ir leopardais skiriasi savo piešinių stilistika. Spaudai joms raižyti dviejų meistrų. Kadangi visos aptariamiosios monetos buvo kaldinamos vos kelis metus, labai abejotina, kad per tokį trumpą laiką kalyklai pavyko gauti du tokius profesionalius raižytojus, susipažinusius su monetų gamybos specifika. Polocke buvo kaldinamos monetos LDK rusiškoms žemėms. Todėl jose matome liūtą. Tuo tarpu Smolenskas buvo naujai prijungta rusų kunigaikštystė, kurią reikėjo integruoti į LDK rusų žemes. Todėl Smolenske galėjo būti panaudotas didelis leopardas, reiškiantis Rusiją, ir mažas leopardas, reiškiantis šią kunigaikštystę. Reikia atkreipti dėmesį dar ir į šias aplinkybes. Vilniuje aptariamuoju metu kaldintos monetos yra aukšto profesinio lygio. Raitelis pavaizduotas su šalmu, šarvais, o žirgas net su lyties organu. Abi mums žinomos Vilniuje gamintos monetos yra nukaldintos to pačio meistro spaudais. Taigi ir Vilniuje dirbo raižytojas iš Vakarų Europos. Tai leidžia teigti, kad dviejose ar net trijose LDK kalyklose vienu metu dirbo iš svetur atkeliavę raižytojai. Jokiu būdu tai negali būti atsitiktinis dalykas. Tas pat pasakytina apie monetose esančius simbolius ir jų stilistiką. Visose monetose stulpai nubrėžti dviem linijomis, visose kalyklose buvo naudojamas specialus ženklas: Rusioje – lelėja, o Lietuvoje – įstrižas kryžius. Po šių argumentų nekyla abejonių, kad aptariamų monetų atsiradimas yra suplanuotos ir gerai organizuotos akcijos rezultatas. Atsakymą į daugelį mums rūpimų klausimų duoda monetų metrologija.

J.V.Briuso kolekcijos lietuviškos monetos sveria: 0,37; 0,41; 0,42; 0,42 g. Drozdovo lobio: 0,44; 0,45; 0,47 g. Pastarieji duomenys gali būti su paklaida, nes apčiuopiamai skiriasi nuo aukščiau pateiktų duomenų, gautų pasvėrus monetas modernia svėrimo technika. Antra vertus, J.V.Briuso kolekcijos monetos gali būti truputį nudėvėtos. Kernavėje rastos monetos svoris – 0,443 g, ji paveikta korozijos. Kaip jau minėjome, Bečiuose rasta moneta sveria 0,45 g, o Vilniuje – 0,25 g. Jei visos šios monetos, kaip ir Vilniuje 1413-1430 m. kaldinti denarai, buvo gaminamos iš 8 lotų prabos sidabro, tai sidabro jose turėtų būti apie 0,2 g. Žemesnė praba nelabai gali būti, nes to neleidžia ruošinių gamybos technologija. Iš žemesnės prabos sidabro sunku ištempti sidabro viela.

Reikia pastebėti, jog tai beveik vienintelės lietuviškos monetos, rastos kartu su rusiškėmis ir išklydusios už LDK rytinių ribų. Maskvoje tuo metu, bent iki 1410 m., Vosylius I dengos svėrė 0,85-0,95 g ir kaldintos iš gryno sidabro.²⁵¹ Įdomu, kad tuo metu kaldintos ir poludengos, dauguma atveju sveriančios 0,4-0,5 g.²⁵² Bet jos sudarė nežymią rusiškų monetų, buvusių Drozdovo lobyje, dalį. Jos retai aptinkamos ir lobiuose, o jei randamos, tai arčiau Maskvos. Kaip sužinome iš 1400 m. Rygos pirklių laiško miesto tarėjams, Polocke kurį laiką naudotasi Livonijos pinigais. Livonijoje maždaug nuo 1361 m. buvo kaldinami artigai.²⁵³ Pačioje pradžioje artigų kalimo pėda, matyt, buvo 164 vienetai iš Rygos markės.²⁵⁴ Teorinė bendro svorio norma turėjo būti 1,2637 g. Praktikoje artigų svoris svyruoja 1,15-1,26 g ribose.²⁵⁵ Dorpatų vyskupo Johano Fifhuzeno (1346-1373) artiguose A.Molvyginas rado 62,4 % sidabro.²⁵⁶ Išeitų, kad artigai kaldinti maždaug iš 10 lotų prabos sidabro. Gryno svorio norma iš 1,26 g bendro svorio turėtų būti 0,787 g. Lygiai tokia yra Naugardo dengos, įvestos 1420 m., prekinė vertė. Tų pačių metų artige buvo jau tik 31,1 % sidabro.²⁵⁷ Išeitų, kad iš 5 lotų prabos nukaldintame artige buvo apie 0,39 g sidabro. A.Molvygino duomenimis, 1422-1426 m. reforma artigo vertę pakėlė tris kartus, o liubekų – keturis kartus.²⁵⁸ Jo nuomone, naujas artigas buvo lygus 12 priešreforminių liubekų.²⁵⁹ Iš mūsų apskaičiavimų matyti, kad artigo prekinė vertė 1420 m. buvo smukusi tik per pusę. Taigi A.Molvyginas, kalbėdamas apie 1422-1426 m. reformos rezultatus, klysta. Artigo vertė nebuvo pakelta tris kartus. Pats autorius kitoje vietoje tvirtina, kad artiguose po 1422-1426 m. reformos buvo 50,7% sidabro.²⁶⁰ Taigi, nauji artigai buvo kaldinami iš 8 ar 9 lotų prabos sidabro. Prekinė vieno tokio artigo vertė neturėjo būti didesnė kaip 0,708 g. Jei atsižvelgsime į tai, kad realių monetų svoris tolimas minėtai normai, tai artigo vertę galėsime sumažinti iki 0,5-0,6 g.

A.Molvyginas mano, kad iki reformos ir po to artigas buvo lygus trims liubekams. Poreforminis artigas buvo lygus 12 priešreforminių liubekų. Jei poreforminio artigo vertė buvo numatyta 0,78 g, tai priešreforminė liubeko vertė turėjo prilygti 0,0656 g. Po reformos liubeko vertė buvo pakelta keturis kartus. Išeitų, kad poreforminio liubeko prekinė vertė buvo numatyta 0,26 g, tokia pati, kaip įvedant į apyvartą apie 1390 m. Tačiau iš tiesų nėra taip, kaip nori pavaizduoti A.Molvyginas. M.Nemirovičius-Dančenko ir F.Parnas tvirtina, kad po reformos santykis – vienas artigas lygus trimis liubekams transformavosi į santykį – vienas artigas lygu keturiems liubekams.²⁶¹ Vadinasi, naujas liubekas buvo lygus trimis, o ne keturiems seniesiems liubekams. Tokiu atveju nekyla didesnių abejonių, kad poreforminių liubekų vertė neprilygo XIV a. liubekų vertei.

Kaip jau minėjome, apie 1390 m. Livonijoje buvo pradėti kaldinti liubekai, kurių trys sudarė vieną artigą. Be to, tuo metu atsirado ir sestlingai, kurių du sudarė vieną liubeką. Livoniški liubekai buvo sukurti nusižiūrėjus į Liubeko pfenigus, kurių keturi sudarė viteną. Tuo tarpu sestlingai buvo sukurti

pamėgdžijant Pamario finkenaugenus.²⁶² Iš aukščiau pateiktų duomenų matyti, kad Livonijos artigo prekinė vertė nepaprastai artima lietuviško grašio vertei. Tas pat pasakytina ir apie Livonijos liubekų ir šiame skyriuje aptartų monetų vertes.

Pagal 1379 m. nuostatus Liubeko pfenigo prekinė vertė buvo 0,254 g, o bendras svoris apie 0,5 g.²⁶³ Livonijos liubekų svoris svyruoja 0,36-0,42 g ribose.²⁶⁴ Jų prekinė vertė turėtų būti apie 0,25-0,26 g. Pritaikę šiuos apskaičiavimus Polocke, Vilniuje ir numanoma Smolenske kaldintų denarų kalimo pėdai nustatyti, gautume, kad jie veikiausiai kaldinti pagal liubekų pavyzdį. Kalimo pėda būtų 720 denarų iš gryno sidabro lietuviško ilgojo, 0,25 g prekinės vertės, 0,5 g bendro svorio. Bet ši norma šiek tiek skiriasi nuo realių monetų duomenų. Tame nėra nieko nuostabaus. Dažniausiai monetų svoris yra mažesnis už nuostatuose numatytą. Be to, ir Livonijoje tokių sunkių liubekų neaptikta. Didžiausią susirūpinimą kelia Vilniaus žemutinėje pilyje rastos monetos svoris. Krenta į akis ta aplinkybė, kad tai nepaprastai tobulai techniškai pagaminta moneta. Skiriasi nuo kitų monetų ne tik svoriu, bet ir skersmeniu. Sunkiasvorės monetos turi 11,2-15 mm skersmenį, o aptariamoji – tik 10,5-12,5 mm. Visa tai negali būti atsitiktinis dalykas. Kyla įtarimas, kad mažoji moneta pagaminta nusižiūrėjus į Livonijos sestlingus. Pastarųjų svoris svyruoja 0,10-0,256 g ribose, o skersmuo – 9-12 mm ribose.²⁶⁵ Taigi, pagrįstai galime tvirtinti, kad Vilniuje rastoji moneta yra pusdenaris.

Išdėstyti samprotavimai leidžia teigti, kad maždaug apie 1390 m. Livonijoje įvykdyta pinigų reforma davė akstiną pertvarkyti ir LDK pinigų ūkį. Lietuviško grašio vertė buvo priderinta Livonijos artigo vertei, denaro – atitinkamai liubeko vertei, o pusdenario – sestlingo vertei. Lietuvišką grašį sudarė trys denarai ir šeši pusdenariai, kurių kiekvienas turėjo 0,125 g gryną ir 0,25 g bendrą svorį. Nereikia pamiršti, kad paskutiniųjų dviejų monetų rūšių pavadinimai yra sąlyginiai. Tai turėtų būti ne denarai ir pusdenariai, o lietuviški liubekai ir sestlingai. Tai nesunku įrodyti. Livoniškas liubekas buvo lygus keturiems livoniškiems pfenigams, o sestlingas – dviems livoniškiems pfenigams.²⁶⁶ Tokiais pat santykiais galėjo būti organizuota ir lietuviška piniginė sistema.

Visa tai, kas pasakyta, rodo, kad nuo 1396 m. Vytautas įvedė pinigų sistemą, orientuotą į jūrinį, Hanzos šalių pinigines sistemas. Reformos autoriai veikiausiai buvo Livonijos vokiečiai ar jų išeiviai, gyvenantys LDK. Livonijos monetų sistema buvo pavyzdžiu kuriant lietuviškų monetų sistemą. Spaudų raižytojai veikiausiai atvyko iš Pamario arba Silezijos, nes Livonijoje šios specialybės žmonės buvo retenybė. Įdomu, kad 1396 m. Vytautas sudarė sąjungą su Štetino kunigaikščiu Boguslavu ir princu Otonu.²⁶⁷ Ši sąjunga greitai iširo, tačiau kažin ar Vytauto paslaugos buvo užmirštos. Monetų stilistika verčia šiame regione ieškoti spaudų raižytojų tėvynės. Stiprūs finansiniai ryšiai Vytautą siejo su Silezijos kunigaikščiais.²⁶⁸ Silezijoje nuo seno buvo gausu kalyklų.²⁶⁹ Pagalba Vytautui galėjo ateiti iš čia.

Labai mažas rastų lietuviškų denarų ir pusdenarių kiekis liudija, kad jie buvo kaldinami trumpai. Smolensko kalykla bet kokių atveju gyvavo tik iki 1401 m. Dėl Polocko kalyklos ir monetų, kaldinamų Vilniuje, Vytautas turėjo apsispręsti arba po Vorklos katastrofos, arba po 1401 m. Vilniaus – Radošo sutarties. Būtent 1401 m. pašijo Vytauto santykiai su Vokiečių Ordinu, kuris buvo vienas iš stipriausių sidabro tiekėjų šiam regionui.²⁷⁰ Antra vertus, tuo metu turėjo paaiškėti smulkiųjų monetų funkcionalumas. Tai, su dideliu atsargumu Smolensko monetas galime datuoti 1398-1399 m., Polocko ir Vilniaus monetas – 1398-1401 m. Polocke pradžioje, matyt, buvo kaldinami Andriaus Algirdaičio denarai, nes jie padaryti kiek primityviau negu Vytauto denarai.

1408 m., po trejeto metų karo, buvo sudaryta taikos sutartis su Maskva, 1409 m. – su Pskovu, o vėliau – ir Naugardu.²⁷¹ Tuoju metu, 1409 m. Pskove, o 1410 m. – Naugarde buvo legalizuota lietuviškų monetų apyvarta.²⁷² Naugardo metraštyje rašoma, kad naugardiečiai „atidėjo į šalį kunas, pradėjo tarp savęs prekiauti lobcais baltaisiais ir grašiais lietuviškais, artigais vokiškais“. Anksčiau šią vietą citavę kai kurie autoriai manė, kad metraštininkas lietuviškais laikė Prahos grašius.²⁷³ Esą juos atveždavo iš LDK. Šie autoriai nepasidomėjo, kad Prahos grašiai buvo gerai žinomi Livonijoje nuo XIV a. vidurio.²⁷⁴ Ne mažiau apie juos turėjo žinoti ir naugardiečiai. Juo labiau XV a. Tekste monetos vardinamos didėjančios nominalinės vertės tvarka: baltieji lobcai, galbūt, lietuviški denarai, kaldinti LDK rusiškose žemėse ir Vilniuje, lietuviški grašiai – Vilniuje kaldintos monetos ir jiems tolygūs artigai – Livonijos monetos. Regione buvo žinomi ir juodieji lobcai, kuriais galėjo būti vadinami XV a. pirmo dešimtmečio liubekai ir sestlingai. Antra vertus, livoniški galėjo būti ir baltieji lobcai, mat labiau tikėtina, kad jie dideliais kiekiais galėjo patekti į Naugardą, negu lietuviški denarai.

Aptariama žinia – pirmas tikslus piniginės rinkos aprašymas, kuriame paminimos lietuviškos monetos. Tai kartu įrodymas, kad 1410 m. Vytauto grašiai, o eventualiai ir denarai tebebuvo apyvartoje. Pagrįstai kyla klausimas, kokie grašiai tuo metu buvo apyvartoje.

Kaip jau buvome minėję, 1401 m. pradžioje LDK ir Lenkija sudarė naują sutartį, reguliuojančią tarpusavio santykius. Tai buvo labai nepalanki Vytautui sutartis. Jis neteko paveldėjimo teisių į savo tėvoniją, LDK bajorai įsipareigojo po Vytauto mirties sugrąžinti Lietuvą Lenkijos karalystei. Vienintelis Vytauto iškovojimas – didžiojo kunigaikščio titulo pripažinimas, garantija valdyti LDK iki mirties. Kaip matome, lenkai Vytautui pripažino tik tai, kas jo seniai buvo iškovota. Bepigu buvo lenkams garantuoti Vytautui teises į LDK valdymą iki mirties, kai jo gyvybė nesibaigiančiuose žygiuose buvo nuolatiniame pavojuje. Skaudžiausias praradimas Vytautui buvo tėvonijos praradimas. Nereikia pamiršti, kad dalis tėvonijos tuo metu buvo Vokiečių Ordino valdžioje. Tokiomis aplinkybėmis iškilo reikalas išreikšti savo teises į Trakų kunigaikštystę. Todėl Vytauto monetose tuo metu vėl atsirado

jos herbas. Iš to seka, kad XV a. pradžioje LDK buvo kaldinami mažo skersmens ir svorio grašiai su ietigaliu ir įrašu „ПЕЧАТЬ“.

Baigiant samprotavimus norisi pateikti keletą žinių apie monetų kalybą Polocke ir Smolenske iš vėlesnių laikų. Antai 1508 m. viename dokumente minima vietovė „Menica“ Polocko pavieta.²⁷⁵ Gal šioje vietovėje būta kokios nors veiklos, susijusios su Polocko kalykla, veikusia Vytauto laikais. Monetų kalykla Polocke dar kartą buvo įkurta po antrojo Respublikos padalijimo ir veikė iki 1795 m. Joje buvo perkaldinamos septynmečio karo metu nukaldintos monetos ir eksportuojamos į LDK.²⁷⁶ Smolenske kalykla buvo įkurta 1514 m., užėmus ją Vosylius III kariuomenei. Mykolo Glinskio iniciatyva kelis mėnesius joje buvo kaldinamos dengos.²⁷⁷

VYTAUTO PASKUTINIEJI DENARAI

R. Kiersnovskis įtikinamai įrodė, kad monetos su stulpais averse ir ieti-galiu, sukomponuotu su kryžiumi, reverse yra Vytauto (pav. 26). Šias monetas jis datavo 1401-1430 m. Pritariame nuomonei, kad aptariamoms monetoms kal-dintos Vytauto laikais, bet abejojame dėl lenkų numizmato nustatytos chro-nologijos pagrįstumo. Be to, nieko nežinome apie tokio tipo monetų vertę pi-niginėje rinkoje. Tai verčia siekti gilesnio jų pažinimo.

26 pav.

Vytauto denaras iš Verkių lobio 2:1

Lietuvoje 6 lobiuose jų buvo apie 2300 vienetų.²⁷⁸ Ukrainoje, Voluinės ir Kijevo žemėse 7 lobiuose – apie 1240 vienetų.²⁷⁹ Lietuvoje 9 kapinynuose šalia mirusiųjų rasta 72 monetos.²⁸⁰ Baltarusijoje jų pastebėta trijuose kapi-nynuose.²⁸¹ Po vieną ar kelias, kadaise netyčia patekusias į kultūrinį sluoksnį, rasta Vilniuje, Kaune, Trakuose, Vilkijoje²⁸² ir Kušeleve (Baltarusija).²⁸³

Dauguma šių monetų (daugiau kaip 2000) buvo Verkių (Vilniaus miestas) lobyje. Jį peržiūrėjus pastebime, kad dauguma monetų sveria 0,25-0,30 g. Sidabro praba – 8 lotai.²⁸⁴ Taigi, jų prekinė vertė svyruoja 0,125-0,15 g ri-bose ir yra tokia pati ar 12% mažesnė už 1398 m. kaldintų pusdenarių. Nauji denarai pradėti kaldinti po piniginės reformos, jos metu iš apyvartos buvo išimtos visos ankstesnės monetos, – jos kartu su kitomis lietuviškomis mon-etomis nerastos. Tikėtina, kad piniginės reformos metu denarų prekinė vertė buvo prilyginta ankstesnių pusdenarių vertei. Antra vertus, galima spėlio-ti, kad naujųjų denarų vertė buvo apie 10% didesnė negu pusdenarių. Į tai verčia atsižvelgti naujųjų monetų bendro svorio vidurkis – apie 0,28 g. Taigi iš gryno sidabro ilgojo galėjo būti nukalama 1280 denarų 0,142 g prekinės vertės, 0,285 g bendro svorio. Pagal antrą galimybę iš gryno sidabro ilgo-

jo turėjo būti nukalama 1460 denarų 0,125 g prekinės vertės, 0,25 g bendro svorio. Lietuviškas grašis, matyt, naujųjų denarų kaldinimo metu nebuvo kal-dinamas, bet kaip skaičiavimo vienetas prilygo pusei ar trečdaliui Prahos gra-šio. 240 ar 160 grašių prilygo ilgajam. Kuri iš šių galimybių yra labiausiai tikėtina, paaiškės nagrinėjant Kazimiero monetas.

1410 m. Naugardo metraštininkas tebemini grašius, tad reformos datą rei-kia nukelti į vėlesnį metą. Peržvelgiant istorinius įvykius, dėmesį patraukia po Žalgirio mūšio regione susidariusi ekonominė situacija ir 1413 m. LDK realizuotos reformos.

Torno sutarties sąlygomis Vokiečių Ordinas turėjo išpirkti asmenis, pa-tekusius į Lenkijos ir LDK kariuomenių nelaisvę.²⁸⁵ Išpirkimo suma buvo 100 000 kapų čekiškų grašių, maždaug 23 tonos sidabro.²⁸⁶ Vokiečių Ordino diplomatai bandė iš Jogailos išgauti sutikimą išpirką sumokėti Prūsijos mon-etomis.²⁸⁷ Viliantis, kad pavyks susitarti, Prūsijos kalyklose intensyviai buvo kaldinami perpus sumažintos vertės šilingai.²⁸⁸ Susitarti nepavyko ir Vokiečių Ordinas turėjo reparacijas apmokėti Prahos grašiais, auksu ir sidabru, paimtu iš Prūsijos bažnyčių.²⁸⁹ Didelė dalis pinigų buvo pasiskolinta. Po pralaimėto Žalgirio mūšio smuko Vokiečių Ordino tarptautinis autoritetas, smarkiai su-mažėjo finansinė parama iš Vakarų Europos šalių.²⁹⁰ Sumokėjęs reparaci-jas Vokiečių Ordinas pateko į nesibaigiančią finansinę krizę.²⁹¹ Visos pastan-gos sekančiais metais buvo nukreiptos piniginės rinkos stabilizavimui. Buvo atsisakyta netgi pelningo vienpusių pfenigų kaldinimo.²⁹² Tik 1415 m. ma-gistras Mykolas Kuchmeisteris fon Sternbergas ėmėsi piniginių reformų, iš kurių tik 1416 m. buvo sėkminga.²⁹³ Jos metu 30% buvo padidinta šilingų vertė, tuo metu buvusi perpus mažesnė, negu prieš 1409-1410 m. karą, ir pa-keistas jų apipavidalinimas.²⁹⁴ Panaši situacija susiklostė Livonijoje, kurios valdantieji po minėto karo Vokiečių Ordinui teikė kreditų. Magistras ban-dė vykdyti reformą vienu metu su Prūsija, bet, Dorpato vyskupui priešinant, dėl reformos pavyko susitarti tik 1422 m.²⁹⁵

1407 m. Čekijoje buvo eilinį kartą sumažinta Prahos grašio prekinė ver-tė:²⁹⁶ nuo 2,3 g ji nusmuko iki 1,62 g. Bet LDK Čekijoje įvykdytos reformos atgarsių nejaučiama, iki XVI a. pradžios Lietuvoje ir Ukrainoje aptiktų lo-bių aprašymuose minimi Karolio I Prahos grašiai, sudarantys 2-4% priemai-šą.²⁹⁷ Nors tyrinėtojai nemėgino nustatyti, ar nėra lobių, sudarytų vien iš 1407-1419 m. kaldintų Prahos grašių, galime teigti, kad LDK masiško ge-resnės kokybės Prahos grašių rinkimo iš apyvartos nebuvo. Pirmoje eilėje pinigų perrūšiuotojų grobiu būtų tapę Karolio I grašiai, kurių nedidelis skai-čius liko apyvartoje po 1379 m. reformos Čekijoje.

Beliaka teigti, kad prie piniginės reformos LDK vedė sumažėjusi prekinė monetų vertė kaimyniniuose kraštuose. Gero sidabro lietuviškus grašius tapo naudinga išvežti ir perlydyti arba nusistovėjusiu kursu keisti į sumažintos vertės Prūsijos ir Livonijos monetas. Sustabdyti šį procesą buvo galima iš-leidus naujas monetas ir nustačius naują jų santykį su svetimų kraštų mone-

tomis. Taip ir buvo padaryta, neužmirštant jų vertę subalansuoti su Prahos grašiais, kurių dideli kiekiai pasirodė LDK rinkoje XV a. pirmajame dešimtmetyje.²⁹⁸ Įdomu, kad švedai apie 1414 m. Abo (Turku) išleido į apyvartą monetas, ekvivalentiškas Livonijos artigams.²⁹⁹ Tai dar vienas reakcijos į įvykusias permainas Livonijos rinkoje atspindys.

1413 m. sutartis su Lenkija ir LDK administracinė reforma buvo pakankamas akstinas ir piniginiam ūkiui sutvarkyti. Piniginei reformai turėjo pasitarnauti iš Vokiečių Ordino gautos monetos ir sidabro laužas. Šiuos samprotavimus paremia ir naujų monetų apipavidalinimas. Kad naujos monetos nebūtų maišomos su senomis, pirmosios apipavidalintos kiek kitaip negu antrosios. Vietoje vyčio reverse matome ietigalį, sukomponuotą su kryžiumi, – Vytauto ir senosios Trakų kunigaikštystės skiriamąjį ženklą. Tikėtina, kad stulpais ir ietigaliu pabrėžiamas LDK naujas administracinis paskirstymas į Vilniaus ir Trakų vaivadijas, realizuotas 1413 m.

Baigiant reikia išsakyti paskutinį argumentą. 1416 m. piniginė reforma Prūsijoje stabilizavo padėtį piniginėje rinkoje. Dėl to turėjo sumažėti būtinumas reformuoti LDK piniginę sistemą.

VYTAUTO PODOLIŠKI PUSGRAŠIAI

Į rašytinių šaltinių žinias apie podoliškus Vytauto pusgrašius pirmasis dėmesį atkreipė J. Stupnickis.³⁰⁰ Autorius šiam faktui išskirtinės reikšmės ne-teikė ir minimas monetas laikė Raudonosios Rusios pusgrašiais. Su šiuo požiūriu solidarizavosi F. Piekosinskis³⁰¹, M. Gumovskis³⁰² ir N. F. Kotliaras.³⁰³ Pirmasis tuo suabejojo T. M. Traidos.³⁰⁴ Jis surado devynis dokumentus apie Vytauto žemių užrašymus Podolėje, iš kurių šešiuose kalbama apie podoliškus pusgrašius arba vietines monetas.³⁰⁵

1420 m. Mikalojus Biedžychas Smotričiaus pavieta gavo Ploskos kaimą, palikdamas kunigaikščiui išpirkimo teisę už 45 grivnas „monetae terris communiter currentis“. 1420 m. Grigorijus Basovskis Kameneco pavieta gavo Malinčių ir Svinačių kaimus, palikdamas kunigaikščiui išpirkimo teisę už 100 grivnų „in mediis grossis monetae communiter currentis“. 1422 m. bajoras Jonušas Kameneco pavieta gavo Nova Rudos kaimą, kunigaikščiui palikdamas išpirkimo teisę už 60 grivnų lenkiškų grašių. 1427 m. Jaska Niesevičius iš Vytauto gavo apleistą Jaropelko kaimą. Kunigaikštis pasiliko išpirkimo teisę už 50 grivnų podoliškų pusgrašių. 1427 m. Teodoras Bučaskis gavo du kaimus Červonogrado pavieta – Piečarnę ir Blaskovcus, palikdamas kunigaikščiui išpirkimo teisę už 100 grivnų podoliško skaičiavimo pusgrašių (sto grzywiem polugroszkow podolskiei liczby). 1427 m. Ivaška Goikovičius Červonogrado pavieta gavo Tolstojės kaimą, palikdamas kunigaikščiui išpirkimo teisę už 100 grivnų „grossorum numeri et monetae in terra nostra Podoliensi communiter currentis“. 1428 m. Mikalojus Boža iš Babiničių gavo Sapagų kaimą, palikdamas kunigaikščiui išpirkimo teisę už 30 grivnų „monetae et numeri in terra podoliensi communiter currentis“. 1429 m. Mikalojus Biedžychovičius gavo du kaimus Smotričiaus pavieta – Svoločychačius ir Vierch-Bolvancus, palikdamas kunigaikščiui išpirkimo teisę už 60 kapų podoliškų pusgrašių. Dar yra viena Vytauto užrašymo lotyniška kopija, liečianti Huhryno kaimą Červonogrado pavieta, kuriame išpirkimo teisė įvertinta 30 kapų. Valiuta nenurodyta.

T. M. Traidos nepastebėjo V. Semkovičiaus paskelbto dokumento.³⁰⁶

1418 m. bajoras Grigorijus iš Dovidovičių, vadinamas Šypu, Červonogrado pavieta gavo du kaimus – Lisovcus ir Nabokovcus, palikdamas kunigaikščiui išpirkimo teisę už 60 grivnų „grossorum monete communis in terra Podolie currentis“.

Abejotina, kad žemė su visais gyventojais buvo užstatas už kunigaikščio skolą bajorui. Greičiausiai, Vytautui reikėjo sudaryti tokias sąlygas Po-

dolėje, kad galėtų nevaržomai čia įkurdinti savo šalininkus. Nepaklusnumo atveju žemė galima buvo išpirkti ir atiduoti kitam. Žemės kainos, matyt, priklausė nuo rinkos kainų. Pastebimas dėsningumas. Vienas kaimas įkainojamas 30-50 grivnų, atskirais atvejais – 100 grivnų. Jogailos 1430-1434 m. užrašymuose Smotričiaus, Kameneco ir Bakočės pavietuose kaimas vertinamas 40-50 grivnų lenkiškų pusgrašių.³⁰⁷

Kiekvienas valdovas numatomą užmokestį stengėsi užrašyti pinigais, kardinamais jo žinioje esančiose kalyklose. Todėl Jogaila daugumoje atvejų skrupulingai mini lenkiškus pusgrašius. Vytautui patogesnės turėjo būti lietuviškos monetos. Valdovas nebuvo suinteresuotas minėti monetas, kuriomis išmokamą sumą jis duotų ateityje. Bajorų supratimas apie pinigų vertę rėmėsi tos dienos kursu piniginiame rinkoje, jiems aktualu buvo užsitikrinti užmokestį stabilia, gerai pažįstama valiuta. Tad bendra užrašymuose užfiksuotų sandėrių apžvalga turėtų išryškinti abi tendencijas. Pasielktas kompromisinis susitarimas turėtų parodyti realią padėti piniginiame rinkoje. Jogaila, nors retai, mini Čekijos grašius, dar rečiau – rusiškus pusgrašius. Vytauto 1418 m. užrašymuose minimi Podolėje naudojami grašiai, 1420 m. – pusgrašiai, kurie gali būti lenkiški, 1422 m. – tikrai lenkiški grašiai. Vėlesniuose užrašymuose figūruoja Podolėje naudojamos monetos ar konkrečiai podoliški pusgrašiai. Išsireiškimai „Podolės pusgrašis“, „podoliški pusgrašiai pagal Podolės vertę“ ir „pusgrašiai podoliško skaičiavimo“ (kalimo pėdos?) – lenkų kalba nusako vieną ir tą patį objektą. Kiek sudėtingiau nustatyti, kas slepiasi po lotyniško teksto „in terra Podoliensis communiter currentis“. T.M.Traidos, palyginęs Vytauto 1420-1430 m. ir Jogailos iki 1411 m. ir po 1430 m. užrašymus Podolėje, pastebėjo jiems būdingų savybių. Jogailos dokumentuose visada pabrėžiamas užstato dydis ar išpirkos suma lenkiškais pusgrašiais, vadinant juos „moneta Polonicalis“. Todėl Vytauto lotyniškųjų aktų formuluotė turi nusakyti vietines apyvartos priemones, patogias Vytautui. Ryškių kainų skirtumų tarp užrašymų lenkiškai ir lotyniškai nepastebime, vadinasi, tai tie patys podoliški pusgrašiai ir jie pastoviai figūruoja 1427-1429 m. užrašymuose. Belieka pripažinti, kad tai reali vienos prekinės vertės monetų grupė, kurios naudojimu apyvartoje suinteresuotas Vytautas. Kaip reiškėsi Jogailos suinteresuotumas lenkiškų pusgrašių apyvartos pagyvėjimu ir jų realizacijos rinkos plėtimu?

Kaip buvo minėta, 1422 m., Jogailai pageidaujant, buvo padaryta čekiškų grašių metalo sudėties ekspertizė, kuri parodė, kad vertės santykis su lenkišku grašiu yra 1:1,3. Apmokant Čekijos grašiais sutartą sumą lenkiškais pusgrašiais, prie 48 grivnų sudarančių grašių buvo numatyta 16 lenkiškų grašių priemoka. Po 1407 m. Prahos grašio vertė buvo lygi 1,62 g. Taigi prabuotojai rado lenkišką grašį esant 1,246 g (1,62 g : 1,3), o pusgrašį – 0,623 g prekinės vertės. Gautas rezultatas patvirtintas pusgrašių kaldinimu iš 6 lotų grivnos po 120 monetų. Yra kitas paliudijimas, kad Čekijos grašis buvo ketvirtadaliu brangesnis už lenkišką grašį.³⁰⁸ Bet tai beveik nieko nekeičia. Anks-

tesnių lenkiškų monetų Podolėje nerasta.³⁰⁹ Jogailos pusgrašiai aptinkami Voluinėje ir Raudonojoje Rusioje. Galima spręsti, kad patogios sąlygos jiems plisti susidarė tik po 1430 m., Lenkijos kariuomenei užėmus Podolę.

Lemberge kaldintų rusiškų pusgrašių svoris svyruoja 1,54-1,59 g, o sidabro praba – 6-8 lotų.³¹⁰ Sidabro kiekis juose turėtų svyruoti 0,577-0,795 g ribose. Patikslinti šių duomenų neturime galimybės, bet žinoma, kad valdant Jogailai Krokuvoje ir Lemberge kaldintos vienodos prekinės vertės monetos.

Liudviko ir Vladislavo Opolišio pusgrašiai ir pagal jų dydį apipjaustyti Prahos grašiai, turėję didesnę prekinę vertę, kartu su Jogailos Lembergo pusgrašiais beveik nerandami.³¹¹ Rusiškų pusgrašių belikę vienetai, nors iki Lembergo pusgrašių pasirodymo jie sudarė pagrindinę mokėjimo priemonę Raudonojoje Rusioje ir Podolėje. Randami jie ir Voluinėje.

Dirchemai ir asprai, randami Juodosios jūros pakrastyje. Šiaurinė jų paplitimo riba – Kijevo žemė ir Podolė.³¹² Kuri iš šių monetų rūšių gali būti podoliški pusgrašiai? Pamėginkime tai nustatyti paskaičiuojant monetų vertę.

Kaimą Podolėje XVI a. sudarė mažiausiai 12 dūmų arba valstiečių ūkių.³¹³ Kiemas apimdavo dažniausiai 2-3 valstiečių ūkius. Šie dydžiai ne labai keitėsi ir tinka padėčiai XV a. apibūdinti. 1430 m. Bakočės paviete vienas kaimas ir du dūmai buvo vertinami 100 kapų rusiškų pusgrašių.³¹⁴ Pagal T.M.Traidos, tokią vertę turėjo ne mažiau kaip 18 dūmų.³¹⁵ Tuo tarpu du kaimus 1429 m., duotus Biedžychovičiui, t.y., mažiausiai 24 dūmus, Vytautas įvertino 60 kapų podoliškų pusgrašių. Reikia pažymėti, kad aptariamoms valdos buvo kaimyniniuose pavietuose. Pirmuoju atveju dūmas įvertintas 333,33 rusiško pusgrašio (100 kapų x 60 grašių : 18 dūmų), o antruoju – 150 podoliškų pusgrašių (60 kapų x 60 pusgrašių : 24 dūmų). Rusiško pusgrašio vertė – daugiau negu du kartus mažesnė už podoliško. Panašų vertės santykį duoda lenkiško ir podoliško pusgrašio sugretinimas. Vienas kaimas buvo vertas nuo 3840 iki 4800 lenkiškų pusgrašių. Dūmas buvo vertas 320-400 lenkiškų pusgrašių. Nesuprantama, kodėl tokia didelė podoliškų pusgrašių vertė. Gal ji buvo artima lietuviško grašio vertei?

Atkreipia dėmesį vieno dokumento formuluotė „60 kop polgroszków podolskich wedlug miary podolskiej“. Galimas dalykas, kad čia turima galvoje specifinė kapos reikšmė. Kapomis skaičiuoti grašiai. Pinigų sumos, apmokamos kito nominalo monetomis, paprastai buvo perskaičiuojamos į grašius. Kadangi pusgrašis lygus pusei grašio, tai kapa pusgrašiais lygi 120 vienetų, o grivna 96 vienetams. Pavyzdžiui T.M.Traidos neabejoja, kad podoliškų pusgrašių kapa lygi 120 vienetų, tačiau šią reikšmę pritaiko ir rusiškų pusgrašių kapai, o tai gali neatitikti tiesos. Tarus, kad podoliškų pusgrašių kapa lygi 120, o rusiškų pusgrašių – 60 vienetų, situacija pasikeičia. Bet jei mes neteisūs ir abiem atvejais buvo skaičiuojama 120 pusgrašių dydžio kapa, tai labiausiai tikėtina, kad Podolės pusgrašio vertė buvo lygi lietuviškam grašiui. Kodėl tokios didelės vertės monetos vadinamos pusgrašiais, galima paaiškinti taip.

Moldavijos aptariamojo laikotarpio monetos, turinčios pusgrašio vertę rinkoje, šaltiniuose vadinamos grašiais. Tai suprantama, žinant, kad jie buvo didžiausio nominalo vietinės monetos. Tuo tarpu Podolėje didžiausio nominalo monetos buvo Prahos grašiai. Visos kitos vidutinės vertės monetos, tame tarpe ir podoliškos, turinčios lietuviško grašio vertę, galėjo būti vadinamos pusgrašiais.

Kaip aptariamoji problema atrodo politinių įvykių fone?

Vakarų Podolę Vytautas gavo iš Jogailos 1411 m. kaip leną. Žemių patikimiems asmenims dalinimas XV a. trečio dešimtmečio pabaigoje liudija, kad Vytautas, numatydamas nesutarimų su Lenkija perspektyvą, Podolėje formavo politinę atramą, galinčią atsverti prolenkiškas jėgas. Tai paaiškina, kodėl po Vytauto mirties, kai lenkų kariuomenė įsiveržė į Podolę, dalies elito nuotaikos buvo nepalankios teisėtoms Lenkijos teritorinėms pretenzijoms. Podolę nuo LDK lenkams pavyko atplėšti klasta.³¹⁶ Visa tai kalbėtų, kad įtakos Podolėje plėtimui Vytautas galėjo naudoti įvairias priemones, jų tarpe monetų gamybą. Beje, ši priemonė nebuvo svetima aptariamam regionui. Buvo jau užsiminta, kad Lenkijos karaliaus Kazimiero (1333-1370) valia Lemberge buvo pradėti gaminti kvartnikai ir variniai denarai Raudonajai Rusiai. Ši reikalą tęsė Vengrijos ir Lenkijos karalius Liudvikas (1370-1382), pastarojo vardu Vladislovas Opoliškis (1372-1379), o vėliau Jogaila (1386-1434). Paskutiniosios vietinės monetos buvo nukaldintos apie 1414 m. Monetų kaldinimo Raudonajai Rusiai dėka čia sustiprėjo karaliaus valdžia, užsimezgė glaudūs ekonominiai ryšiai su Lenkija. Iš šių pastabų galima daryti išvadą, kad podoliškų pusgrašių atsiradimas galėjo būti glaudžiai susijęs su Podolės valstybiniu statusu, Vytauto politiniais planais.

T.M.Traidos spėja, jei 1420 m. (o mes galime pridėti ir 1418 m. užrašymą) apie podoliškas monetas užsimenama kaip apie projektuojamą mokėjimo priemonę toje LDK provincijoje, formaliai priklausančioje Lenkijai, tai prieš 1427 m. kalykla galėjo būti įrengta ir dirbo trejus metus.

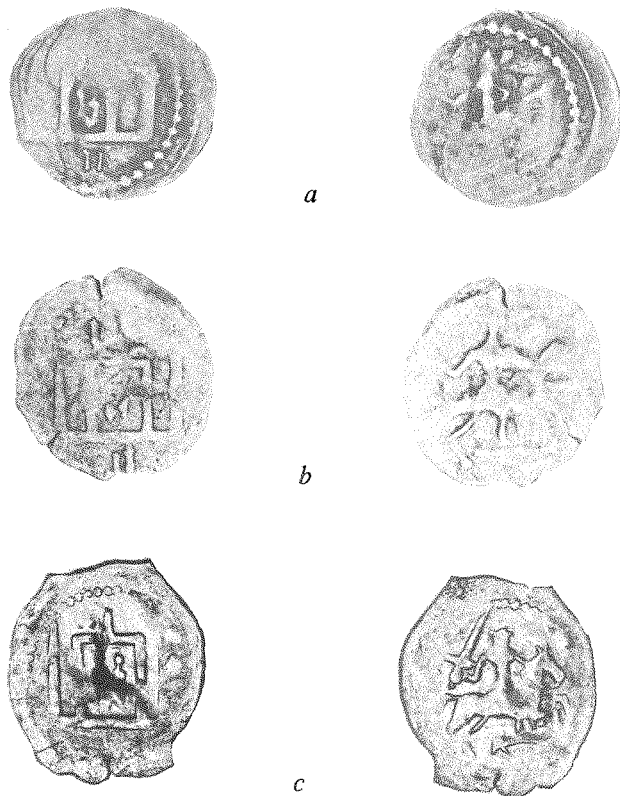
KAZIMIERO DENARAI

Lietuvių istoriografijoje įsitvirtinusios P.Karazijos nuomonės, kad monetos su stulpais, kuriose įkomponuota raidė, averse ir vytiš reverse, kaldintos Vytauto³¹⁷, R.Kiersnovskio tyrinėjimai nepatvirtino. Pirmiausia stulpų centre esanti raidė yra ne kirilicos „B“, o vėlyvosios gotikinės minuskulos „K“. Lobiuose su šio tipo monetomis rasti Prahos grašiai labiau nudėvėti, negu buvę lobiuose su vėliausiais Vytauto denarais. Šio tipo monetos, kartu su XVI a. monetomis, rastos Tiltagalių (Panevėžio raj.) senkapio kape Nr. 3³¹⁸ ir kitur.³¹⁹ Tuo tarpu Vytauto monetų su XVI a. monetomis nerasta.

Kazimiero valdymo laikotarpį liečiančiuose rašytiniuose šaltiniuose nemaža žinių apie lietuviškus denarus, apie lietuvišką grašį kaip matą smulkios monetoms skaičiuoti. Jei Kazimiero monetomis laikytume monetas su dvigubu kryžiumi, kaip kad mano kai kurie tyrinėtojai³²⁰ būtų nesuprantama, kodėl Lietuvos ūkinio gyvenimo suaktyvėjimo metu taip negausiai buvo gaminamos apyvartos priemonės. Dvigubo kryžiaus gretinimas su Kazimieru turi istorinį pagrindą. Tiksliai lietuviškos numizmatikos tyrinėtojai nepastebėjo, kad asmeninis Jogailos ženklas, tapęs dinastiniu herbu, Kazimiero pastoviai naudojamas Lenkijoje, nes visiškai objektyviai nurodė jo dinastinius santykius su šia valstybe. Su LDK Kazimierą siejo žymiai senesnės tradicijos ir labiau komplikuoti dinastiniai santykiai. Tad didžiųjų kunigaikščių dinastiniu herbu Lietuvoje buvo priimtas Vytauto ženklas, nuo pat sukūrimo momento turėjęs dinastinio herbo prasmę.

Kazimiero monetų paplitimo arealas apima didžiąją dalį Lietuvos teritorijos, nors radinių turime tik iš Vilniaus, Trakų vaivadijos bei Žemaitijos seniūnijos teritorijos, jei neskaitysime kelių monetų, rastų kitose jos dalyse.³²¹ Kad šios monetos buvo naudojamos visos valstybės teritorijoje, kalbėtų 1488 m. datuojamas Ivano III laiškas Kazimierui.³²² Jame užsimenama, kad „seniau“ Dorogobuže nuo vežimo buvo imamas grašis, o „dabar“ – grašis ir denaras muito. Viazmoje šis mokestis padidintas iki dviejų grašių ir keturių denarų.

P.Karazija šio tipo monetas pagrįstai skirstė į tris atmainas: A, B ir C. Esminis skirtumas tarp atmainų yra tas, kad A atmainoje, be grafemos centre, daugumoje atvejų grafema yra virš stulpų ir po jais (pav.27a). B atmainoje grafemos yra visais atvejais, tačiau, ne visos tokios pat išvaizdos, kaip A atmainoje (pav.27b). C atmainoje grafema tėra stulpų centre (pav.27c). Atmainas daugiausia skiria meistrų braižas. P.Karazija teisingai pastebėjo, kad B atmainoje stulpų centre ir po jais esančios grafemos yra tokios pačios. Taigi, abiem

27a, b, c pav.

Kazimiero denarai iš privačių rinkinių 2:1

atvejais yra grafema „K“. Virš stulpų esanti grafema gali būti minuskulos „I“ arba „L“. „I“ grafemos viršūnė dažniausiai būna palenkta į kairę, o apačia – į dešinę pusę. Monetoje esančios grafemos palenktos tik apatinis galas. Tad labiausiai tikėtina monetoje esant grafemą „L“. A atmainoje grafema virš stulpų yra analogiška esančiai B atmainoje, o po stulpais esanti grafema panašiausia į minuskulos „N“ ir „U“. Minuskulos „U“ antros kojelės apačia būna palenkta į dešinę pusę labiau, negu viršuje į kairę. Monetoje grafemos abiejų kojelių viršūnėlės palenktos nevienodais kampais į kairę, o apačioje esantys galai – statūs. Tokia konfiguracija labiau artima grafamai „N“.

Peržvelgus kaimyninių šalių, ypač Lenkijos, monetų gamybos tradicijas, išvardintas grafemas galime laikyti pinigų meistrų arba kalyklos valdytojų bei

nuomotojų vardų ar pavardžių inicialais. Antai 1454-1468 m. Lenkijos pusgrašiuose po karaliaus karūna yra Krokuvos miestiečio Stanislovo Morštino, nuomojusio kalyklą, ir nežinomo asmens, matyt, pinigų meistro, pavardžių inicialai MT. 1468-1479 m. pusgrašiuose yra Stanislovo Morštino ir pinigų meistro Mikalojaus Kerncheno pavardžių inicialai. 1479-1492 m. laikotarpio pusgrašiuose matome jau tik išdininko Petro iš Kurozvenkų herbą Poraj. Šis herbas pusgrašiuose sutinkamas iki 1498 m. Vėlesniuose pusgrašiuose aptariamo pobūdžio ženklų nėra. Iš pasakyto seka, kad lietuviškose monetose gali būti asmenų, susijusių su kalykla, vardų ar pavardžių inicialai. Stulpų apačioje esanti raidė „N“ gali reikšti populiarią vardą Nicolaus, o „K“ – Kazimirus ar Konstantinus. Be to, jos gali reikšti mums nežinomas pavardes.

A ir B atmainų monetų spaudai raižyti skirtingai, todėl virš stulpų abiejose atmainose esanti raidė „L“ negali būti to pačio raižytojo inicialas. Raidė „L“ gali reikšti ne tik asmens pavardę ar vardą. Kaip žinome, „L“ fonema prasideda valstybės pavadinimas. Artimiausioje palyginamoje medžiagoje analogijų nėra.

Monetų sidabro praba svyruoja 6,72-8,3 loto ribose. Teoriškai jos turėjo būti kaldinamos iš 8 lotų prabos sidabro. A atmainos vidutinis svoris 0,392 g, B – 0,404 g, C – 0,414 g. Didžiuma monetų sveria 0,4 g. Galima spėti, kad iš gryno sidabro ilgojo buvo kaldinama 960 denarų: 0,19 g prekinės vertės, 0,38 g bendro svorio.

1468 m. Prūsijos pirkliai Kaune už savo kiemus mokėdavo po 4 kapas Prahos grašių, kai tuo tarpu miestiečiai mokėdavo po 12 Prahos grašių.³²³ 1487 m. minėti pirkliai už kiemą mokėdavo 4 kapas Prahos grašių arba 6 kapas lietuviškų grašių.³²⁴ Miestiečiai mokėdavo 18 lietuviškų grašių. 1498 m. prūsai tebemokėjo 4 kapas Prahos grašių, o miestiečiai – 30 lietuviškų grašių.³²⁵ Kaip matyti, 1468-1487 m. Prahos ir lietuviško grašio vertės santykis buvo 1:1,5. Kazimiero ir Aleksandro laikų lietuviško grašio santykis buvo 1:1,66. Na, o 1498 m. Prahos ir lietuviško grašio vertės santykis jau buvo 1:2,499. Tai rodo, kad 1495 m. Aleksandro piniginės reformos metu lietuviško grašio vertė buvo sumažinta 1,66 karto. Žygimanto II Senojo 1535 m. birželio 22 d. privilegijoje Vilniaus vyskupui Jonui, suteikiančioje teisę kaldinti lietuviškus grašius, rašoma, kad iš Krokuvos markės turi būti nukaldinami 78 grašiai 6 lotų grynumo sidabro.³²⁶ Taigi lietuviškas grašis tuo metu turėjo 0,95 g sidabro. Jokių pakeitimų nuo 1495 iki 1535 m. pinigų kalyboje neįvyko. Vadinasi, ir Aleksandro skaičiuotinis grašis turėjo 0,95 g sidabro vertę. Denaras turėjo 0,095 g sidabro. Pagal visus šiuos duomenis atlikti apskaičiavimai rodo, kad Kazimiero laikais ilgasis susidėjo iš 120 lietuviškų grašių. Vienas grašis buvo 1,522 g prekinės vertės. Jį sudarė 8 denarai, tad Prahos grašis prilygo 12 Kazimiero denarų ir tebeturėjo 2,28 g sidabro kursą rinkoje. Yra pagrindo įtarti, kad 1413 m. reforma įvedė 8 denarų lietuvišką grašį. Jei ši prielaida yra teisinga, tai viename 1413-1430 m. denare buvo 0,14 g sidabro, o grašyje – 1,142 g sidabro. Iš to galima dary-

ti išvada, kad 1413 m. reformos metu grašio prekinė vertė buvo padidinta trečdaliu, o denaro prekinė vertė sumažinta dviem penktadaliais. Naujųjų denarų vertė buvo tik truputį didesnė už senųjų pusdenarių.

Sulyginę su Vytauto denarais, akivaizdžiai matome, kad Kazimiero denarų vertė ketvirčiu didesnė. Paaiškėja, kad Kazimieras įvykdė piniginę reformą.

Yra žinių, kad 1451 m. Lietuvoje padidinti muitai.³²⁷ Deja, nežinome nė kiek, nė kodėl juos prireikė didinti. Padidinus denarų vertę ketvirčiu, o grašių trečdaliu, tiek pat turėjo padidėti ne tik muitai, bet ir daiktų bei paslaugų kainos. Turėjo būti redukuojami jų nominalūs dydžiai. Po reformos pinigai imti skaičiuoti 120 vienetų ilguoju. Skaičiuotini ilgąjį sudarė dvi kapos. Deja, duomenų kada taip imta skaičiuoti, neturime. Seniausia žinia apie Kazimiero denarus reikėtų laikyti 1459 m. datuotą Andriaus Daugirdavičiaus užrašymą Lentupių bažnyčia, kur minimos valstiečių piniginės prievolės grašiais ir denarais.³²⁸ Netiesiogiai mūsų samprotavimus paremtų kiti duomenys.

Nuo XV a. vidurio Europoje pagausėjo iškasamo sidabro. Nuo 1450 m. iki XV a. pabaigos jo gavyba padidėjo du kartus. Ypatingai daug sidabro iškasta XV a. aštuntame-devintame dešimtmetyje, atidarius kasyklą Šneberge prie Cvikau. Suintensyvėjo Čekijos ir Vengrijos kasyklų darbas. Neatsitiktinai Lenkijoje monetų gamyba atnaujinta 1454 m., po dvidešimties metų pertraukos. LDK šie įvykiai neturėjo aplenkti. Norint pasinaudoti palankia prekybos sidabru konjunktūra, ponų taryba turėjo imtis iniciatyvos monetų gamybos srityje.

Be to, pasikeitė situacija kaimyniniuose kraštuose. Prūsijoje 1450 m. šilingo vertė buvo sumažinta 36,7 %.³²⁹ Spėtina, kad būta permainių ir Livonijoje, nes 1452 m. Kircholmo sutartyje, pasirašytoje po vidaus karo, akcentuojamas pinigų gamybos klausimas.³³⁰

Dėmesį patraukia įvykiai Naugarde ir jo politiniai santykiai su LDK. XV a. penktojo dešimtmečio viduryje Naugardas su LDK sudarė sutartį, pagal kurią Kazimieras gavo teisę rinkti nereguliaris duokles iš kai kurių Naugardo valsčių ir laikyti savo tįjūnus jo priemiesčiuose.³³¹ 1447 m. pabaigoje ir 1448 m. Livonijoje buvo žinoma, kad Naugardo pasiuntiniai Vilniuje veda derybas su Kazimieru.³³² Šiuo laiku buvo sudaryta Naugardo ir LDK prekybinė sutartis.³³³ Tačiau 1449 m. taikos sutartimi su Maskva LDK savo pretenzijų į Pskovą ir Naugardą atsisakė. Tolesni įvykiai rodo, kad ryšiai tarp LDK ir Naugardo nenutrūko. 1470 m. į Naugardą buvo pasiūstas Algirdo anūkas Mykolas Olelkaitis, o 1471 m. buvo sudaryta Naugardo ir LDK karinė sutartis.³³⁴ Kazimiero neremiamas, Naugardas pralaimėjo karą su Maskva ir netrukus – 1478 m. – buvo įjungtas į šios valstybės sudėtį.

Visa tai kalbėtų, kad Kazimiero valdymo pirmojoje pusėje vyko LDK ir Naugardo politinis suartėjimas, sąlygotas kylančios abiems valstybėms grėsmės iš Maskvos. Politinį suartėjimą neišvengiamai turėjo lydėti tarpusavio

ekonominių santykių plėtojimas. Kyla klausimas, kaip aptariamam laikui sąveikavo Naugardo ir LDK piniginės sistemos.

V.L.Janinas, remdamasis Derevsko vienuolynui priklausiusio Buicės valsčiaus (Naugardo teritorija) piniginėmis prievolėmis, užfiksuotomis rašytiniame šaltinyje apie 1495 m., nustatė, kad šioje valdoje, seniau buvusioje Naugardo ir LDK kondominiumu, piniginės prievolės buvo apmokamos lietuviškais grašiais, kurių prekinė vertė 0,196 g.³³⁵ Prievolės normą autorius datuoja XV a. antru dešimtmečiu. Nors datavimo pagrindas nenurodomas, galima numanyti, kad orientuojamasi į lietuviškų pinigų apyvartos Naugarde legalizavimo laiką. Pagal V.L.Janiną išeina, kad nuo XV a. pradžios LDK pinigų ūkyje nebuvo jokių pokyčių. Tai klaidinga pažiūra, tačiau išvada, kad lietuviško grašio prekinė vertė Kazimiero laikais buvo lygi 0,196 g, verta dėmesio.

Sprendžiant iš prekinės vertės, dokumente turimi galvoje ne grašiai, bet denarai. Jei padarysime išlygą, kad Naugardo provincijoje liko nežinomi LDK piniginės sistemos pagrindai, nesusipratimo su nominalu problema bus išspręsta.

Rusų numizmato išvesta lietuviško denaro prekinė vertė analogiška mūsų rastai. Tai faktai, patvirtinantys vieni kitus. Palyginus Naugardo monetas su lietuviškomis, aiškėja, kad lietuviškas denaras (0,19 g) beveik lygus ketvirčiui Naugardo dengos (0,787 g) arba četvercai (0,1968 g).

Visa, kas pasakyta, leidžia neabejoti, kad Kazimiero valdymo pradžioje LDK buvo įvykdyta piniginė reforma, kuri denaro vertę perorientavo į Naugardo dengos prekinę vertę. Tokį LDK piniginės politikos vadovų sprendimą padiktavo anksčiau išvardintos aplinkybės.

Kazimiero denarai buvo kaldinami iki pat jo valdymo pabaigos. Tai liudija Henriko Šliogerio, Vilniaus pinigų meistro, paminėjimas 1489 m. dokumente.³³⁶ Trišoniai lietuviški lydiniai, matyt, buvo gaminami ir Aleksandro valdymo pradžioje, iki 1495 m. piniginės reformos.

MONETOS, KONTRASIGNUOTOS STULPAIS

Podolėje ir Kijevo žemėje tarp totoriškų ir Kafos monetų pasitaiko tokių, kurios paženklintos stulpais (pav.28a b). Pirmasis stulpais kontrasignuotą totorišką monetą (pav.28c) aprašė J.Tiškevičius.³³⁷ Jis nurodė, kad specialistų nuomone ši moneta Tochtamyšo nukaldinta 1386 m. Chorezme. Vėliau ją, tarpininkaujant K.Bejeriui, išigijo N.Kicka ir pakartotinai publikavo.³³⁸ Nuo to laiko totoriškų monetų ženklavimo problema LDK buvo aptarta ne vieno autoriaus. R.Kiersnovskis prisilaiko nuomonės, kad totoriškų monetų ženklavimas stulpais – periferinis reiškinys.³³⁹ Anot jo, kontrasignuotų

28a, b, c pav.

Stulpų ženklų kontrasignuotos totoriškos monetos iš Lenkijos muziejų, kontrasignuota moneta iš N.Kickos kolekcijos 2:1

monetų apyvarta ribojosi Kijevo žeme ir Podolės teritorija, į šiaurę nuo Nemuno jos rastos tik Turaisko lobyje. Palyginus su Kafos ir totoriškomis monetomis, kontrasignuotų pagal R.Kiersnovskį buvę nedaug. Vadinasį buvo ženklinama tik nedidelė dalis iš pietų atvežamų monetų. Tos, kurias pavykdavo užtikti vežant ir, galbūt, apdėti mokesčiu. Ženklavimas turėjęs prasidėti jau XIV a. pabaigoje ir užtrukti iki XV a. vidurio.

Seniausia kontrasignuota moneta – 1386 m. Tochtamyšo dirchemas. Kitos monetos nenustatytos. Žinoma, kad Kafos monetos su Genujos ženklų atsirado tik apie 1420 m.³⁴⁰ Proskurovo (Raikovcų) lobyje yra keletas kontrasignuotų monetų, kaldintų chanų, valdžiusių XV a. antrame ketvirtyje.³⁴¹ Pagal R.Kiersnovskį totoriškos ir Kafos monetos LDK muitinėse valstybės prestižo bei kitais sumetiniais buvo ženklavamos 60-70 metų. Mūsų duomenys apie totoriškų dirchemų ir kontrasignuotų monetų radinius verčia tuo abejoti.

Pradėsime nuo N.Kickos kolekcijon patekusios monetos. Šalia kontrasignacijos matome lotyniškas grafemas. Iš to galima spręsti, kad tai ne Chorezme, o Kafoje kaldinta moneta. Ši moneta sveria 0,77 g, tad atsirado ji ne XIV a., o XV a.³⁴² Taigi, negali priklausyti Tochtamyšui. Palyginę ženklą su stulpais, esančiais įvairių laikų lietuviškose monetose, kituose šaltiniuose, datuojamuose XV a., matome, kad proporcijos (pagal E.Gudavičiaus sistemą matmenų santykis a:b=2, a:c=0,8, c:d=2,5, b:d=1)³⁴³ visiškai skirtingos. Ypač nebūdingas matmenų santykis c:d, apibūdinantis vidurinės dalies ir kraštinių stulpelių aukščius. Dar trejose M.Gumovskio paskelbtose kontrasignuotose monetose matome labai panašius, bet didesnio gabarito stulpus.³⁴⁴ Analogiškos grafines išvaizdos figūrą randame lietuviškuose Žygimanto II Senojo ir Žygimanto III Augusto piniguose.³⁴⁵ Ši išvada labai sukomplikuoja ne tik kontrasignuotų monetų chronologijos problemą. Darosi abejotina, ar aptariamasis ženklas yra stulpai.

Įvairių autorių teigimu Baltarusijoje, Turaisko lobyje, Kijevo srityje Kliučnikų lobyje, Podolėje Raikovcų ir Stroincų lobiuose bei Moldavijoje Kugureščio lobyje buvo aptikta totoriškų dirchemų ir Kafos asprų, kontrasignuotų stulpų ženklų.³⁴⁶

Apžvelgę visas kontrasignuotas totoriškas ir Genujos kolonijos Kryme monetas lengvai pastebime, jog jų žymėjimą lengvai galima suskirstyti į keletą atskirų periodų pagal laiką ir naudotų simbolių pobūdį. Pirmiausia lobiuose pasirodė monetos su įkaltu įrašu „įstatymiškas“ arabiškais raštmenimis. G.A.Fiodorovo-Davydovo nuomone, šiuo ženklų naudotasi XIV a. septintame dešimtmetyje.³⁴⁷ Tačiau jis sutinkamas ant įvairių chanų monetų, tame tarpe ant Tochtamyšo. Jau buvo minėta, kad pastarasis chanas 1380 m. sumažino dirchemų vertę. Kadangi dirchemų paplitimo arealas buvo daug didesnis negu siekė reali chano valdžia, rusų uluso kunigaikščiai, kurių valdose plačiai naudotasi dirchemais, ėmė kaldinti įvairių prieš Tochtamyšą valdžiusių chanų monetų klastotes. Riazanėje buvo kontrasignuojami tikri ir

klasztoti dirchemai. Ukrainoje, Melitopolio ir Novomaskovsko rajonuose, rastuose lobiuose³⁴⁸ buvo kontrasignuotų dirchemų, veikiausiai pažymėtų įrašu „įstatymiškas“, o Černygovo srityje, Sosnicos lobyje rastas dirchemas, kontrasignuotas Riazanėje.³⁴⁹

Kryme 1396/1397 m. imta kaldinti 1,13 g dirchemus. G.A.Fiodorovo-Davydovo nuomone, Kryme nebuvo spėjama kaldinti naujų, apyvertai reikalingų monetų, todėl tuo metu į apyvertą vėl paleistos atrinktos 1,03-1,10 g svorio XIV a. monetos, prieš tai jas kontrasignavus ir taip legalizavus jų apyvertą.³⁵⁰ Šios veiklos pėdsakai randami Ukrainoje ir Kryme paslėptuose lobiuose, jei neskaičiuosime Vinovkos ir Bueročno lobių iš Žemutinio Pavolgio ir Malyje Atriasy iš Viduriniojo Pavolgio.³⁵¹ Kontrasignuotoms monetoms būdingi arabiški įrašai, o Staryj Krymo lobyje, rastame 1894 m., dar buvo trys monetos, pažymėtos Genujos ženklu.³⁵² Labai charakteringa, kad visuose aprašymuose minimi kontrasignuoti išimtinai Uzbeko (1313-1339) dirchemai ir lobiuose jie pastoviai sutinkami su Kafos ar net pirmųjų Girėjų dirchemais. Kerčės lobyje aptikta net 725 Uzbeko dirchemai, dauguma kurių kontrasignuoti.³⁵³ Sunku paaiškinti tokią „specializaciją“ kalyklose, bet kontrasignavimui Genujos ženklas greičiausiai naudotas nuo 1420 m., kai šis ženklas atsirado ant Kafos monetų, iki 1453 m., kai Kafa iš Genujos respublikos rankų perėjo į šv.Jurgio banko rankas. Kaip kito Krymo chanate kaldinamų monetų vertė XV a., nežinome. Volgos Bulgare XV a. pradžioje susiformavo atskira piniginė rinka, kurioje kursavo 0,78-1,17 g svorio vietoje kaldinamos monetos ar pagal šią normą apipjaustytos senos monetos.³⁵⁴ Valdant Gijas ad-Dinui (1422-1445), dirchemo svorio norma buvo apie 0,55-0,57 g.³⁵⁵ Jomis buvo performuota piniginė rinka, apyvartoje liko beveik tiktai lengvos monetos, o jų tarpe Kazanės ir Verchne Alkejevkos lobiuose aptiktos pavienės Kafos ir Girėjų monetos, patekusios čia iš Krymo.³⁵⁶ Ką nors konkrečiai pasakyti apie Girėjų ar kitų chanų monetų vertę negalime. Tegalime pažymėti, kad tarp Krymo totorių ir jų gentainių, gyvenančių Kazanės chanate, būta kai kurių prekybinių santykių, bet su Ukrainos gyventojais prekyba buvo pastovesnė.

Kugureščio lobis, datuojamas pagal Kafoje kaldintas Pilypo Marijos Viskončio (1421-1435) ir Krymo chano Muchamedo (1427-1436) monetas, buvo paslėptas ne anksčiau kaip XV a. ketvirtajame dešimtmetyje.³⁵⁷ Turaisko lobis, datuojamas pagal lietuvišką Kazimiero denarą, paslėptas ne anksčiau kaip XV a. šeštajame dešimtmetyje.³⁵⁸ Stroincų lobis, datuojamas pagal Zigmanto (1387-1437) vengrišką dukatą, paslėptas ne anksčiau kaip XV a. ketvirtajame dešimtmetyje.³⁵⁹ Raikovcų lobis, datuojamas pagal Mengli Girėjaus monetą, paslėptas ne anksčiau kaip 1488 ar 1489 m.³⁶⁰ Kliučnikų lobia aprašymas labai nekonkretus, bet visgi jį galima datuoti ne anksčiau kaip XV a. viduriu.³⁶¹

Stroincų, Kliučnikų ir Turaisko lobių aprašymuose nurodoma, kad stulpais kontrasignuoti Džučidų dirchemai, o pagal Raikovcų lobia aprašymą išėitų, jog stulpai yra ant kai kurių Muchamedo, Achmedo ir Mustafos dirchemų.³⁶²

Be išvardintų, Kijevo žemėje rastas Staryje Budy lobis, kuris datuojamas pagal Kafos asprus laikotarpiu, ne anksčiau už XV a. ketvirtąjį dešimtmetį.³⁶³ Jame taip pat buvo kontrasignuotų totoriškų monetų. Podolės gubernijoje rastas lobis, kuriame kartu su Kafos, Aukso Ordos ir Krymo chanato monetomis buvo „brakteatai su kryžiumi“.³⁶⁴ Taip, matyt, apibūdinamos kontrasignuotos monetos.

Kokiais ženklais galėjo būti pažymėtos monetos Raikovcų ir Podolės gubernijos lobiuose, pasako 1942 m. E.Laucevičiaus nupirkto lobia monetos.³⁶⁵ 1942 m. Vilniaus antikvaras kolekcininkui E.Laucevičiui pasiūlė totoriškų monetų lobi. Šiam atsisakius pirkti lobi, kol nebus nurodytos radimo aplinkybės, po kurio laiko buvo atvežtas karaimas, kuris pasakė, esą lobi radęs Trakuose, darže, sutręšusiam kapšelyje. Į E.Laucevičiaus rankas pateko apie 50 monetų, kurių 36 yra Šiaulių „Aušros“ istorijos ir etnografijos muziejuje. Jas apžiūrėjo ir jų priklausomybę nustatė prof.S.Šapšalas. Jo nuomone, monetos priklausė Chadži Girėjui ir Megli Girėjui. Jų tarpe viena kontrasignuota Girėjų ženklu, viena – įstrižu kryžiumi su taškais tarp skersinių, dvi „U“ primenančiu ženklu, dar trys – ženklu, primenančiu stulpus. Galima suabejoti, ar visos monetos priklausė minėtiems chanams, bet kad tai lobia dalis, abejoti netenka. Tiktai E.Laucevičių aiškiai apgavo, jog lobis rastas Trakuose. Tokie radiniai būdingi Krymui, Podolei, Pietinės Ukrainos daliai. Įdomu, kad būtent šios teritorijos 1941-1942 m. buvo okupuotos vokiečių kariuomenės. Lobi į Vilnių galėjo atvežti nežinomas asmuo, evakuavęsis iš minėtų vietų.

Aptariamasis lobis duoda galimybę įsitikinti, jog monetos su ženklu, primenančiu stulpus, yra lydimos monetų su daugeliu kitokių ženklų, kurių prasmė ir pasirodymo laikas numizmatų nėra aptarti, o besidominčių lietuviška numizmatika visiškai ignoruojami.

Prisiminus 1847 m. B.Kenės pasiūlytą stulpų genezės versiją, kildinančią šį ženklą iš Genujos vartų ženklo, esančio Kafos monetose,³⁶⁶ tampa aišku, kodėl Kryme monetų su stulpais nerasta, o rasta tik su Kafos ženklu.

Įstrižas kryžius su taškais tarp skersinių, matyt, yra šv.Andriaus, Genujos globėjo, ženklas. Šiuo ženklu turėjo būti kontrasignuojama Kafoje ne vėliau kaip 1475 m., kai ją okupavo turkai. Girėjų ženklas ant Krymo monetų negalėjo atsirasti anksčiau Chadži Girėjaus pasirodymo jame 1427 m.³⁶⁷ „U“ raidę primenančio ženklo paaiškinti nesugebame. Stulpai ant monetų yra tokie, kaip ir ant aukščiau aprašytų kontrasignuotų monetų. Į akis krenta viena aplinkybė. Vienoje monetoje centrinis stulpas nukeltas į kairę pusę ir sutampa su kairiojo vidinio stulpo linija. Taip padaryta, norint stulpuose patalpinti keturis taškus. Kitoje monetoje padaryta tas pat. Tačiau ženklas joje dar labiau sudarkytas. Kraštinius stulpus viršuje, kaip ir apačioje, jungia linija. Šioje, kaip ir kitose, monetose yra keturi taškai. Nors jų padėtis kompozicijoje nevienoda, paskirtis, matyt, ta pati. Įdomu, kad M.Gumovskis yra paskelbęs Girėjų monetą, kontrasignuotą keturiais taškais.³⁶⁸ Interpretuojant ženklą ant

totorišių ir Kafos monetų reikia atsižvelgti į kelias aplinkybes. Kontrasignavimas negalėjo trukti ilgai. Esama medžiaga neleidžia tvirtinti, kad tai vyko Vytauto laikais. Nėra pagrindo manyti, kad kontrasignavimas vyko LDK teritorijoje. Monetų sudėtis radiniuose ir jų chronologija rodo, kad kontrasignavimas greičiausiai vyko Kryme Kazimiero laikais ar bent po Vytauto mirties.

Taigi stulpus primenančiu ženklu kontrasignuotas monetas reikėtų sieti su Girėjų politine ir ūkine veikla. Chadži Girėjus buvo kilęs iš LDK. Jo ženklas, tapęs Girėjų dinastiniu ženklu, primena inkarą. Kad šis ženklas buvo atsineštas iš Krymo, matyti iš Respublikos totorių herbų.³⁶⁹ Charakteringa, kad juose vyrauja dvišakio motyvas.

Į linijinį kvadratą įrėmintas dvišakis vienoje iš XIII pabaigos - XIV a. pirmos pusės totoriškų monetų³⁷⁰ kalbėtų, kad lietuviškieji stulpai ir panašus savo išvaizda totorių ženklas galėjo atsirasti nepriklausomai vienas nuo kito arba abu Genujos simbolio įtakoje.

Turimi duomenys leidžia spėti, kad aptariamam ženklu monetos buvo kontrasignuotos Krymo chanate, LDK valdant Kazimierui.

IŠVADOS

1387 m., įgyvendinant LDK politinę sąjungą su Lenkija, buvo įvykdyta ideologinė ir ūkinė reforma. Ūkinės reformos metu buvo sukurta nauja piniginė sistema, pakeitusi iki tol gyvavusią, atrodo, nuo Mindaugo valdymo laikų ir paremtą vienu nominalu, gaminamu liejimo būdu – pusapvalių lydinių pavidalu, pusės Rygos markės vertės. Naujos sistemos pagrindu tapo piniginis vienetas – ilgasis, kuris buvo prilygintas 80 Prahos grašių, kaldintų Vaclovo IV valdymo pradžioje. Jo svoris – 182,735 g. Šis piniginis vienetas buvo gaminamas trišonių lydinių pavidalu, kurių forma pasisavinta ne iš Naugardo rublių, o iš bendros metalo liejimo atvirose formose technologijos. Be to, epizodiškai buvo gaminami dvigubai didesnės vertės pusapvaliai auksiniai lydiniai. Mažesni nominalai buvo gaminami iš gryno sidabro vielos suplotų gabalėlių. Jų svorinės ir prekinės vertės norma – 1,142 g. 160 tokių lietuviškų grašių sudarė vieną ilgąjį. Apipavidalinimas atitiko to meto politines aktualijas ir atspindėjo Jogailos ideologinę-politinę platformą. Averse vaizduojamas Jogailos portretas ir lotyniškas įrašas „WLADISLAUS REX P(OLONIAE)“, o reverse – totorių pavergtos Rusijos simbolis, sudarytas iš Vladimiro Didžiosios kunigaikštystės keturpėsčio liūto ir totorių tamgos – Aukso Ordos chanų aukščiausios valdžios simbolio. Simboliai ir jų bendra kompozicijos prasmė Jogailą pristatė kaip katalikišką valdovą, siekiantį apginti krikščioniškąjį pasaulį nuo kitatikių, suvienyti apie LDK visas rusų žemes. Grašių gamyba buvo trumpalaikė. Tais pačiais, 1387 metais Vilniuje buvo gaminami pusgrašiai, kurie turėjo perpus mažesnę vertę. Juose nėra įrašo.

Po 1388 m. sausio 27 d., kai Jogaila gavo iš Moldavijos valdovo Petro I Mushato 3000 genujietišku lydinų skolai, už tai atidavęs užstatui Haličą Raudonojoje Rusijoje, jis Vilniuje pradėjo antros monetų serijos gamybą. Vieni iš pirmųjų šioje serijoje buvo nukaldinti pusgrašiai su reverse vaizduojamu šv. Petro simboliu – žvejo žiedu, kuris buvo naudojamas Laterano kaip mažoji emblema. Averse vaizduojamas dvigubas kryžius – Jogailos herbas. Laterano simbolis Jogailos monetose atsirado atsakant į Lietuvos krikšto pripažinimą Romoje ir turėjo būti argumentas prieš Vokiečių Ordino skundus, kad Lietuvos krikštas yra formalus. Kitos šios serijos monetos apipavidalintos remiantis valstybės vidaus aplinkybėmis. Averse vaizduojamas Jogailos herbas ir įrašas slavų kalba „PEČATJ KNJAZJA“, o reverse – vytis – LDK herbas ir analogiškas įrašas. Kai kuriose monetose yra kitoks įrašo variantas: „KNJAZJ JAGAILO“. Atrodo, kad toks įrašas yra ir monetos su žvejo žiedu

reverse. Visų šių pusgrašių gamyba turėjo nutrūkti 1390 m. pradžioje, prasidėjus Jogailos karui su Vokiečių Ordinu ir jo remiamu Vytautu, reiškiančiu teises į didžiojo kunigaikščio sostą.

1392 m., sudarius taiką Astravoje, Vytautas atgavo tėvoniją – Trakų kunigaikštystę, tapo Jogailos vietininku visoje LDK. Nedelsdamas Vytautas pradėjo Vilniuje kaldinti savo monetas, prieš tai išėmęs iš apyvartos visas monetas, kaldintas Jogailos. Kai kurios pastarosios monetos nebuvo sulydytos, o kalykloje perkaltos į Vytauto monetas. Savo monetų apipavidalinimui Vytautas išrinko numanomą Kęstučio ženklą – ietigalį, sukomponuotą su kryžiumi. Šis ženklas buvo naudojamas kaip Trakų kunigaikštystės herbas. Lietuviškų Vytauto grašių, kaldintų pagal normą, nustatytą 1387 m., reverse buvo slaviškas įrašas „PEČATJ“.

Pradedant 1387 m. Vladimiras Algirdaitis, vienas iš Jogailos brolių, kaldino Kijeve savo monetas. 1387 m. buvo kaldinami grašiai su kunigaikščio ženklu, apjuostu dviejų eilučių įrašu „PEČATJ KNJAZJA VOLODIMERA“ ir numanomą „PEČATJ KNJAZJA“ averse ir arabiško įrašo imitacija reverse. Be to, yra pagrindo spėti, kad Kijeve buvo klastojamos Aukso Ordos monetos. Vėliau Kijeve buvo kaldinami trijų tipų denarai, sudarę ketvirtį lietuviško grašio. Jie turėjo 0,28 g prekinę vertę. Šiuose denaruose be kunigaikščio ženklo matome iškraipytą slavišką jo vardo įrašą, tris kukliai įkomponuotus simbolius, pakeitusius vienas kitą – totorių tamgą, išreiškusią formalia Kijevo žemės priklausomybę Aukso Ordai, kirilicos „K“, reiškiančią Kijevo vardo inicialą ir įstrižą kryžių – šv. Andriaus simbolį, reiškiantį kunigaikščio priklausomybę krikščionių pasauliui.

Kitas Jogailos brolis Kaributas 1387 m. Naugarde-Severske kaldino grašius su savo ženklu, juosiamu įrašo „PEČATJ“ averse ir arabiško įrašo imitacija reverse. Be to, Naugarde-Severske tuo metu buvo klastojamos Aukso Ordos monetos.

1395-1396 m. Kijeve denarus kaldino dar kitas Jogailos brolis – Skirgaila. Jo denare matome asmeninį ženklą – įstrižą kryžių ir keturpėsčią liūtą – Rusios simbolį.

Podolėje valdantis lietuviškos kilmės kunigaikštis Teodoras Karijotaitis taip pat bandė 1393 m. nusikaldinti monetų. Vienintelio žinomo denaro, kaldinto pagal 1387 m. LDK monetų kalybos normas, reverse vaizduojamas asmeninis kunigaikščio ženklas, o averse siuzereno – Vengrijos karaliaus Zigmanto portretas.

Sutvirtinęs savo pozicijas LDK, Vytautas 1396 m. organizavo piniginę reformą. Lietuviško grašio svoris ir vertė buvo sumažinta trečdaliu. Savo vertę jis tapo artimas Livonijos artigui. Tuo metu Vytautas ėmė tituluotis didžiuoju kunigaikščiu. Susidarius naujai padėčiai buvo sukurtas naujas asmeninis ženklas stulpai ir tuo įtvirtinta pretenzija, paremtų giminyste su Gedinu, dinastijos pradininku, teisėtumas. Panaudojant naują simboliką ir metrologiją, Vilniuje buvo pradėta naujų monetų – lietuviškų grašių su stulpais,

apjuostais įrašo „PEČATJ“, averse ir liūtu, sukomponuotu su totorių tamga, reverse – gamyba. Prekinė šių monetų vertė buvo 0,76 g. Ilgasis prilygo 240 lietuviškų grašių.

Vytautas neapsiribojo 1396 m. nuveiktais darbais. Politinės ir prekybos sutartys su Vokiečių bei Livonijos Ordinais paskatino 1398 m. Vilniuje ir naujai atidarytose Polocko bei numanomoje Smolensko kalyklose pradėti denarų gamybą. Vilniuje buvo gaminami dar ir pusdenariai. Denarų vertė buvo tokia pat, kaip Livonijos liubekų, o pusdenarių – tokia pat, kaip Livonijos sestlingų. Šeši pusdenariai sudarė vieną lietuvišką grašį. Denaruose buvo 0,25 g, o pusdenariuose – 0,125 g sidabro. Vilniuje kaldintuose denaruose ir pusdenariuose matome stulpus ir vytį. Polocke kaldintų denarų averse vaizduojami stulpai, o reverse – liūtas, sukomponuotas su numanomu Hanzos pirklių ženklu – lelija. Veikiausiai Smolenske kaldintų denarų reverse vaizduojami du leopardai, sukomponuoti su lelija. 1398 m. Polockas buvo atiduotas valdyti Andriui Algirdaičiui. Čia iki 1399 m. buvo kaldinami denarai su jo ženklu averse ir jau minėtais simboliais reverse. Vytauto denarai Polocke veikiausiai buvo kaldinami nuo 1399 m. iki 1401 m. Vilniaus kalykloje denarai, matyt, kaldinti taip pat iki 1401 m. Spėjame, kad numanoma Smolensko kalykla dirbo iki 1399 m.

Po LDK kariuomenės pralaimėjimo totoriams Vorkslos mūšyje 1399 m., sudarius 1401 m. nepalankią sutartį su Lenkija ir tuo metu prasidėjus karui su Vokiečių Ordinu, Vytautas laikinai sumažino savo politinius siekius. Vilniuje 1401-1413 m. buvo kaldinami grašiai su 1392-1396 m. simbolika, išreiškiančia Vytauto pretenzijas į tėvoniją, paveldėjimo teises į kurią prarado 1401 m. sutartimi.

Po LDK ir Lenkijos kariuomenių pergalės 1410 m. Žalgirio mūšyje, Prūsijoje ir Livonijoje smuko išleidžiamų apyvartą monetų vertė. Tai žalingai veikė LDK rinką, nes pagal Torno sutartį prekybiniai ryšiai tapo nevaržomi. Siekdamas nustatyti ekvivalentišką kursą, Vytautas pradėjo naują reformą. Denaro vertė buvo sumažinta dviem penktadaliais, iki 0,14 g. Grašiai išimti iš apyvartos. Jie tapo skaičiuotiniu vienetu, lygiu 8 denarams, arba puisei Prahos grašio. Ilgasis prilygo 160 skaičiuotinių lietuviškų grašių. Denarai buvo apipavidalinti stulpų ir ietigalio, sukomponuoto su kryžiumi, ženklais. Tuo norėta atspindėti 1413 m. administracinę reformą – Vilniaus ir Trakų vaivadijų įkūrimą.

Remiantis rašytinių šaltinių duomenimis galima spėlioti, kad 1427-1430 m. Podolėje buvo kaldinami pusgrašiai, skirti vietinei rinkai. Jie kol kas nerasti.

Veikiausiai 1451 m. Kazimieras įvykdė dar vieną piniginę reformą. Pradėjo kaldinti denarus su stulpais ir vytimi, kurių prekinė vertė ir svoris buvo padidinti. 1,5 skaičiuotinio lietuviško grašio, susidedančio iš 8 denarų, prilyginta Prahos grašiui, dar vis kursuojančiam LDK, arba trims Naugardo dengoms. Kazimiero denarai buvo kaldinami iki jo valdymo pabaigos. Trišoniai lydiniai veikiausiai buvo gaminami iki 1495 m. piniginės reformos.

Teigimas, kad valdant Vytautui ir vėliau stulpų ženklų buvo kontrastuojamos totoriškos ir Kafos monetos, nepasitvirtina. Galima spėti, kad Kazimierui valdant LDK, grafiškai panašiu į stulpus ženklų buvo kontrastuojamos monetos Krymo chanate.

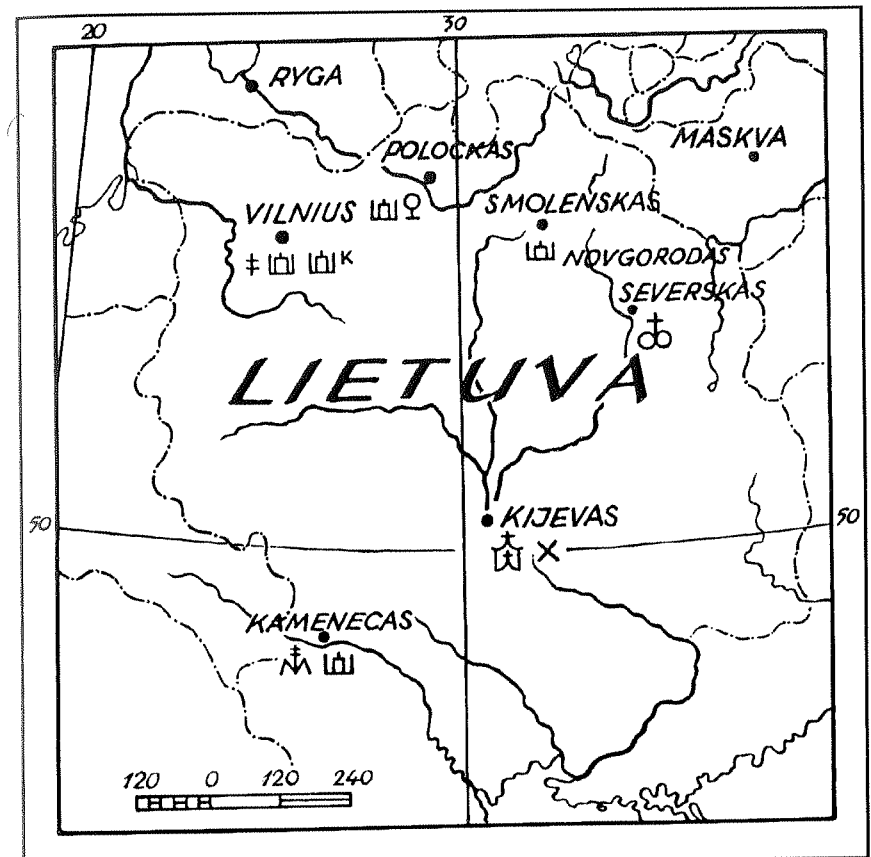
Aptarus daugelį lietuviškų monetų datavimo ir vertės klausimų, aiškėja, kad net pavieniai lietuviškų monetų radiniai pasakoja apie pinigines rinkos vystymosi dėsningumus. Negalima teigti, kad monetos LDK buvo kaldinamos valdžios prestižui palaikyti ar priminti pasauliui apie savo egzistavimą. Pinigų gamyba buvo neatskiriama ūkinio ir valstybinio gyvenimo dalis.

Monetų apipavidalinimas neatsiejamas nuo vietos meninių tradicijų, jų atributikai naudojama simbolika liudija apie valdovo ir jo politikos rėmėjų etninę ir valstybinę savimonę, metrologija – apie situaciją vidaus ir tarptautinėje rinkoje. Tuo požiūriu lietuviškos monetos yra originalios visais aspektais ir, nežiūrint LDK etninio nevienalytiškumo, 1387 m. pinigines reformos metu įvesta nauja pinigine sistema įsigaliojo visoje valstybėje. Pinigų gamyba tapo viena iš LDK pinigines rinkos tolesnio vystymosi sąlygų. Neturint savo sidabro rūdinių, monetų gamyboje teko orientuotis į išteklius, sukauptus pas gyventojus ir įvežamus prekinių mainų keliu. Tad kas kartą, keičiantis situacijai pasaulinėje rinkoje ar kaimyniniuose kraštuose, ir savame krašte tekdavo imtis pinigų reformų. Neatsitiktinai monetų kaldinimas kartais nerėgėtai išaugdavo. Buvo stengiamasi įgyvendinti praktiškai sunkiai įveikiamą uždavinį – perdirbi visą krašte tuo metu turimą sidabrą. Didžia dalimi tai pavykdavo. Monetų radiniai iš skirtingų laikotarpių tarp reformų yra „švarūs,, lietuviškų monetų sudėtis yra vienalytė. Radinių neinformatyvumas ir mėginimai lietuviškos numizmatikos problemas spręsti atskirai nuo bendro Europos istorijos konteksto, buvo svarbiausios ankstesnių tyrinėtojų nesėkmių priežastys. Taško seniausios lietuviškos numizmatikos tyrinėjimuose nedėdame ir mes. Tai tik naujų darbų pradžia.

LENTELĖS

1 lentelė.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS MONETŲ KALYKLOS 1387-1492 M.

7, 8. Ženklaai ant Bulgaro emirato monetų (Muhamadiev, S.112); 9, 10. Ženklaai ant Tochta monetų, rastų Azove (Fomičev, Nr.1, 212) ir 3 monetų iš Bulgarų lobio (Fedorov-Davydov, S.132, Nr.6); 11. Ženklaai ant Bulgaro monetų (Muhamadiev, S.112); 12. Ženklaai ant monetos iš Rybuška lobio; 13. Ženklaai ant Kuljna monetos, kaldintos Giulistane 761 hidžros metais bei Muhamedo Bulako monetos, kaldintos Ordoje 777 hidžros metais iš Bueročny lobio, monetos iš Tetjuši lobio (Fedorov-Davydov, S.169, Nr.198); 14. Ženklaai ant Uzbeko monetos iš Malye Atrjasy lobio (Fedorov-Davydov, S.159, Nr.150); 15, 16. Ženklaai ant Krymo chanato monetų iš tariamo Trakų lobio; 17. Ženklaai ant Krymo chanato monetos iš tariamo Trakų lobio; 18, 19. Ženklaai ant Krymo chanato monetų iš tariamo Trakų lobio; 20. Ženklaai ant Šadibeko Bulgare kaldintos monetos iš Svetino lobio (Fedorov-Davydov, S.170, Nr.201), monetos iš Rybuška lobio, monetų iš Isady lobio (Fedorov-Davydov, S.161, Nr.158) bei Karsaevka (Fedorov-Davydov, S.160, Nr.153); 21. Ženklaai ant XIV a. 8 dešimtmetyje Azake kaldintos monetos (Fomičev, S.238); 22. Ženklaai ant Džanibeko monetos ir Birdibeko monetos, kaldintos Giulistane 760 hidžros metais iš Malye Atrjasy lobio; 23. Ženklaai ant lydinio iš Petrovos Budos lobio (Fedorov-Davydov, S.148, Nr.100); 24. Ženklaai, sutinkamas ant daugelio totoriškų, rusiškų ir kai kurių lietuviškų monetų; 25. Ženklaai ant Krymo chanato monetos, paskelbtos M.Gumovskio (Nr.51).

4 lentelė.

LIETUVIŠKŲ MONETŲ, KALDINTŲ 1387-1535 M.,
TEORINIAI METROLOGINIAI DUOMENYS.

Data	Nominalas	Svoris netto	Svoris brutto	Praba
1387	Grašis	1,142	1,142	1000/1000
	Pusgrašis	0,571	0,571	1000/1000
	Denaras	0,285	0,285	1000/1000
1396	Grašis	0,76	0,76	1000/1000
1398	Denaras	0,25	0,50	500/1000
	Pusdenaris	0,126	0,253	500/1000
1413	Denaras	0,14	0,28	500/1000
1451	Denaras	0,19	0,38	500/1000
1495	Pusgrašis	0,475	1,266	375/1000
	Denaras	0,095	0,304	312,5/1000
1503	Platusis			
	Grašis	1,425	3,04	468,75/1000
1535	Grašis	0,95	2,53	375/1000

5 lentelė.

LIETUVIŠKŲ MONETŲ KALIMO PĖDA,
APSKAIČIUOTA REMIANTIS LIETUVIŠKO ILGOJO
AR+KROKUVOS MARKĖS SVORIŲ NETTO.

Data	Nominalas	Monetų skaičius, kaldinamas iš ilgojo ar markės
1387	Grašis	160
	Pusgrašis	320
	Denaras	640
1396	Grašis	240
1398	Denaras	720
	Pusdenaris	1440
1413	Denaras	1280
1451	Denaras	960
1495	Pusgrašis	+156
	Denaras	+2080
1503	Platusis	
	Grašis	+52
1535	Grašis	+78

6 lentelė.

LDK PINIGINĖ SISTEMA 1387-1495 M.

Data	Skaičiuotinis ilgasis	Skaičiuotinis grašis
1387	160 grašių	4 denarai
1396	240 grašių	3 denarai
1413	160 grašių	8 denarai
1451	120 grašių	8 denarai
1495	100 grašių	10 denarų

THE BARS AND COINS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA SINCE 1387 TILL THE YEAR OF 1495

*Eugenijus Ivanauskas
Mikelis Balčius*

In 1387 the ideological and economic system of the Grand Duchy of Lithuania was reformed in the result of a political union with Poland. During the economic reform a new currency system was created which replaced the old one used since the reign of Mindaugas (ca 1236-1263) and based on one denomination moulded in the shape of semicircular bars (fig.1) of the value of half the mark of Riga. At the same time and later gold bars (fig.3) were manufactured. One gold bar was equalled to two silver marks.

The new system was based on a new monetary unit – the mark which was equalled to 80 Prague groats of the reign of Venceslav IV (1378-1419). It weighed 182,735 g. This unit was manufactured in the shape of three sided bars (fig.2).

Denominations of lesser value were manufactured from flattened pieces of pure silver wire. Their standar weight was 1,142 g. One mark was made up of 160 Lithuanian groats (fig.4). Their design reflects the actual realities of the time and the ideological-political programme of Jogaila (1377-1392). The obverse depicts the portrait of Jogaila and a Latin inscription: WLADISLAUS REX P(OLONIAE), the reverse – the symbol of Ruthenia enslaved by Tatars, i.e. the sign of the Grand Duchy of Vladimir-a lion on all fours and the sign of the power of the Khans of the Golden Horde-a Tatar tamg.

These symbols and implications of the composition present Jogaila as a catholic sovereign pursuing to protect the catholic world from Tatars and to unite the Ruthenian lands around the Grand Duchy of Lithuania. The manufacture of groats did not last long. At the same time, in 1387 half – groats were struck in Vilnius (fig.5 a,b). These had no inscription.

Since 1387 in Kiev Jogaila's brother Vladimiras Algirdaitis (ca 1371-1395) and in Novgorod – Seversk brother Kaributas (1380-1393) minted groats. On the obverse they have Cyrillic inscription “Pečatj knjazja” (the sign of the duke) and “Pečatj knjazja Volodimera” (the sign of the duke Volo-

dimer) or only “Pečatj” and heraldic sign of dukes, on the reverse an imitation of the Arabic inscription (fig. 11, 12).

On April 20, 1388 Jogaila borrowed 3000 Genoa ingots from Peter I Mus-hat, sovereign of Moldavia. It was at that time that the manufacture of a second series of coins started. It began with the production of half-groats with the symbol of St.Peter – “The fisherman's ring” (Annulus piscatoris) on the reverse which was used as the small emblem by the Pope of Rome (fig.10). The obverse depicts a double cross – the heraldic sign of Jogaila. The symbol of the Pope on the coin of Jogaila must have appeared in response to the acknowledgement of christening of Lithuania in Rome and it served as an argument against the complaints of Crusaders on the formal character of the christening of Lithuania.

Other coins of this series are decorated with regard to the internal affairs of the state. On the obverse they have the coat of arms of Jogaila – a double cross and the Cyrillic inscription – “knjazj Jagailo” (duke Jogaila), on the reverse they have the rider with a raised sword – the coat of arms of the Grand Duchy of Lithuania and legend analogous to that on the obverse (fig.8). A different variant of the inscription is known: a Cyrillic – “Pečatj knjazja” (the sign of the duke) (fig.6,7).

Mintage of such half – groats must have stopped in 1390 when Jogaila started a war against the Teutonic Order and his cousin Vytautas who claimed the throne of the Grand Duke.

In 1392 peace was signed in Astravas and Vytautas got back his hereditary holding – the Duchy of Trakai and became Jogaila's viceroy in the Grand Duchy of Lithuania. Vytautas immediately withdrew Jogaila's coins from circulation and started minting his own coinage. For the decoration of his issues Vytautas (1392-1430) chose a spear-head – the presumable sign of Kęstutis (1345-1382). In composition with a cross it was to imply a new heir (fig.15). This sign also served as the coat of arms of the Duchy of Trakai.

The Lithuanian groats of Vytautas were minted in accordance with the norm of 1387. On the reverse they had a Cyrillic inscription “Pečatj” (sign).

Since 1388 till the year of 1395 in Kiev Vladimiras Algirdaitis minted denarii of three types which equalled one fourth of the Lithuanian groat and had a weight of 0,28 g (fig.13 a,b,c). These denarii bear the sign of the Duke and a Cyrillic inscription of his name, as well as one of the following three modestly designed symbols: the Tatar tamg, signifying the formal subordination of the land of Kiev to the Golden Horde, a Cyrillic “K” denoting the initial of Kiev and a oblique cross – the symbol of St.Andrew, signifying the dependence of the duke to the Christendom.

In 1395-1396 in Kiev denarii were struck by Skirgaila (1395-1397), another brother of Jogaila (fig.18). His denarii bear his personal sign-an oblique cross and a lion on all fours-the symbol of Ruthenia.

The ruler of Podolia (the Ukraine) duke Teodoras Karijotaitis (1390-1393) who was of Lithuanian descent had also attempted to strike coins in 1393. The only one known denarius attributed to his coinage was minted according to the coins of the Grand Duchy of Lithuania (fig.17). It bears the personal sign of the duke on the reverse and the portrait of suzerain Sigismund, the king of Hungary on the obverse.

Having consolidated his positions in the Grand Duchy of Lithuania Vytautas organized a monetary reform in 1396. The weight of the Lithuanian groat was reduced by one third. By that time Vytautas assumed the title of the Grand Duke. In such a situation a new personal sign the "Columns" was created and Vytautas' claim to the kinship with Gediminas (1316-1341), the founder of dynasty was thus established.

The issue of new coins started in Vilnius. The Lithuanian groats bear the Cyrillic inscription "Pečatj" composed with the "Columns" and a lion with the Tatar tamg (fig.19, 20, 21, 22). New symbols were used for coinage in 1398: the denarii and demi-denarii bear the "Columns" sign and the rider with a raised sword (fig.23, 24). These pieces had a silver weight of 0,25 and 0,125 g. The mark equalled to 240 Lithuanian groats.

Vytautas did not confine his activities to Vilnius. He opened mints in Polock and Smolensk where denarii were struck. Denarii struck in Polock bear the "Columns" sign and a lion with a lily, the sign of the merchants of Hanza (fig.25a). Denarii minted in Smolensk differ in the reverse-two leopards and a lily are depicted on them (fig.25b).

In 1398 the rule of Polock was received by Andrius Algirdaitis. Deniers with his personal sign on the obverse were struck until the year 1399 (fig.25c). The mint of Polock functioned in 1398-1401 and the mint of Smolensk functioned in 1398-1399.

In 1399 the army of the Great Duchy of Lithuania was defeated by the Tatars in the battle of Vorksla and a new treaty with Poland followed. Thereafter Vytautas had to depreciate his political ambitions. Mintage of groats bearing the symbols of 1392-1396 was resumed in Vilnius in 1401 (fig.16).

After the triumph of the united army of the Grand Duchy of Lithuania and Poland against Teutonic Order in the battle of Grunwald in 1410 the value of coins put into circulation in Prussia and Livonia diminished. This had an effect on the market of Lithuania since the treaty of Thorn had established free commercial relations. In pursuit for an equivalence Vytautas started a new reform in 1413. The value of the denarius was reduced by 40%. Groats were withdrawn from circulation and were used as a unit of account only. They were equalled to 8 denarii or half of the Prague groat. The mark equalled to 160 accountive Lithuanian groats. Denarii had the "Columns" and spear-head fixed up with a cross (fig.26).

Written sources indicate mintage of Lithuanian half-groats for the local

market in 1427-1430 in Podolia. No pieces of this coinage have been found as yet.

In 1451 duke Kazimieras (1440-1492) conducted a monetary reform. Mintage of denarii with the "Columns" and the rider with a raised sword started (fig.27a,b,c). The weight and value of these denarii were increased. 1,5 accountive Lithuanian groat made up by 8 denarii was equalled to one Prague groat which was still in circulation in Lithuania or to 3 dena of Novgorod. The denarii of Kazimieras were struck until the end of his reign. The bars and the denarii of Kazimieras were withdrawn from circulation in 1495.

NUORODOS

1. R.Kiersnowski, Najdawniejsze monety litewskie, *Wiadomości numizmatyczne*, R. XXVII, Z.3-4, 1982, S.129-169; R.Kiersnowski, Die ältesten litauisches Münzen, *Zwischen Osten und Westen*, Bd.11, Hikuin 1985, S.281-288.
2. Russkaja instoričeskaja biblioteka (toliau – RIB), T.27, Sankt-Peterburg 1910.
3. Hansische Urkundenbuch (toliau HUB) Bd.VIII, S.123, Bd. IX, S.307; Bd. XI, s.121, 663.
4. Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji Wileńskiej, T.I. Z.1, Kraków 1932, S.254.
5. Codex epistolaris Vitoldi Magni ducis Lithuaniae (1376-1430), *Monumenta mediaevi historica resgestas Poloniae illustrantia* (toliau – CEV), Bd.6, Cracoviae 1882, S.70, Nr.CCXXVII; Liv.- Esth und Curländisches Urkundenbuch, nebst Regesten (toliau – LECU), Bd.6, Riga-Moskau 1873, S.316-317. Nr.MMCMXLVIII.
6. Polnoe sobranie russkikh letopisej (toliau – PSRL), T.3, Sankt-Peterburg 1841, S.104, 109.
7. Rėmėnėš šiais darbais: A.Prochaska, Dzieje Witolda Wielkiego księcia Litwy, Wilno 1914; A.Prochaska, Król Władisław Jagiełło, T.1-2, Kraków 1908; H.Paszkievicz, Jagiellonowe a Moskwa, T.1, Warszawa 1933; H.Lowmianski, Wcieleńie Litwy do Polski w 1386, *Ateneum wileńskie*, 12, Wilno 1937, S.36-145; K.Stadnicki, Bracia Władysława Jagiełły Olgiardowicza, króla Polski, *Wielkiego Xsięcia Litwy, We Lwowie* 1867; E.Gudavičius, *Krėvos sutarties (1385 m.) tikslai ir jų įgyvendinimo galimybės*, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, Serija A, T.1, Vilnius 1977, P.67-74.
8. T.Czacki, O litewskich i polskich prawach, T.1, Warszawa 1800. S.111-178.
9. L.Jucevičius, Mokyti žemaičiai, *Lituanistinė biblioteka*, 14, Vilnius 1975, P.171.
10. T.Narbutt, Dzieje starożytne narodu Litevskiego, T.1, Wilno 1835, S.201-213.
11. S.Daukantas, Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių, Plymouth 1892, P.196-203.
12. E.Tyszkiewicz, O kilku nowo odkrytych monetach litewskich, *Athenaeum*, 4, Wilno 1845, S.5-22, Tab.I-II.
13. K.Stronczyński, Pieniążki Kiejstuta W.Ks. Litewskiego, *Biblioteka Warszawska*, 4, 1845, S.666; K.Stronczyński, Dawne monety polskiej dynastii Piastów i Jagiellonów, Cz. 3, Piotrków 1885, S.50-53.
14. B.Köhne, Zur Geschichte der litauischen Wappenbilder, *Memoires de la societe d'archeol. de St.Petersbourg*, 1, St.Petersbourg 1847, S.357.
15. A.K.Kirkor, Monetnoe delo v Litve, *Drevnosti*, Moskva 1869, S.12-16, Tab.7-9.
16. B.Köhne, J.Iversen „Eine Münze des Woiwoden der Walachei Radu III“, *Berliner Blätter für Münz-Siegel-und Wappenkunde*, Bd.4, Berlin 1868, S.244. Dar viena Kaributo moneta aprašyta: M.I.Dogelj, Neizdanaja russkaja moneta XIV veka, *Zapiski numizmatičeskogo otdelenija Imperatorskogo russkogo archeologičeskogo obščestva*, T.2, Vyp.3-4, Sankt-Peterburg 1913, S.85-89.
17. V.B.Antonovič, O novonajdennyh serebrjanyh monetah s imenem Vladimira, *Trudy 3 archeologičeskogo sjezda*, T.2, Kiev 1878, S.151-157.
18. I.I.Tolstoj, Drevneišie russkie monety Velikogo knjažestva Kievskogo, Sankt-Peterburg 1882, S.217-221.
19. N.I.Petrov, O novootkrytoj Kievskoj monete XIV v, Harjkov 1908.
20. K.Bolzunovskij, Monety kievskih knjazej XIV st., Kiev 1909.
21. N.Kicka, Moneta tatarska chana Złotej Ordy Mahometa Tochtamysza kontramarką Witolda, *Wielkiego księcia Litewskiego*, *Przegląd bibliograficzno-archeologiczny*, T.3, 1882, S.46-49. Tariamai Vytauto ženklų pažymėtomis totoriškomis monetomis domėtasi ir anksčiau: K.Świdzinski, O monetach hanów Kipcza-ku czyli Złotej Hordy, ze znamionami i nazwiskiem Wielkiego księcia litewskiego (Witolda i Kazimierza), J.Bartoszewicz, *Pogląd na stosunki Polski z Tyrcya i Tatarami*, Warszawa 1860, S.20-23.
22. A.Teichman, Wiadomość o wykopalisku monet litewskich z XIV i początku XV wieku, pochodzącem z pod Berdyczowa i uwagi krytyczne o tych monetach, *Zapiski numizmatyczne*, R.1, Nr.1, 1884, S.6-11; A.Teichman, Odpowiedź na uwagi p.Wiktora Wintyg-Wittyga o artykule dotyczącym wykopaliska monet litewskich z pod Berdyczowa ze schyłku XIV i z XV wieku, *Zapiski numizmatyczne*, R.2, Nr.5, 1885, S.92-94.
23. W.Wintyg-Wittyg, Kilka słów o „Wiadomości o wykopalisku monet litewskich pod Berdyczowem przez Alojzego Teichmana w Nr.1 „Zapisków numizmatycznych“ skreslone, *Zapiski numizmatyczne*, R.2, Nr.4, 1885, S.60-63; W.Wintyg-Wittyg, Jeszcze słów kilka z powodu wykopalisku monet litewskich z pod Berdyczowa ze schyłku XIV i XV wieku, *Zapiski numizmatyczne*, R.3, Nr.8, 1886, S.133-135.
24. W.Wintyg-Wittyg, Wykopalisko monet litewskich we wsi Turajsku, *Rocznik towarzystwa przyjaciół nauk Poznanskiego*, T.25, 1900, S.515-520.
25. F.Piekosinski, O monecie i stopie mienicznej w Polsce XIV-XV wieku, *Rozprawy i sprawozdania posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii umiejętności*, T.9; Kraków 1878, S.159 nn.
26. W.Wintyg-Wittyg, Wykopalisko z pod Czerwonego Dworu, *Zapiski numizmatyczne*, R.3, Nr.8, 1886, S.138-142; W.Wintyg-Wittyg, Wykopalisko z pod Czerwonego Dworu, *Ateneum*, Nr.3, 1888, S.115 nn.
27. J.Tyszkiewicz, *Skorowidz monet litewskich*, Warszawa 1875.
28. M.V.Dovnar-Zapollskij, *Gosudarstvennoe hozjajstvo vel. knjaž. Litovskogo pri Jagellonah*, T.1, Kiev 1901.
29. M.Gumowski, *Pordręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków 1914.
30. M.Gumowski, *Numizmatyka litewska wieków średnich*, Kraków 1920.
31. M.Gumowski, *Handbuch der polnischen Numizmatik*, Graz 1960, S.28, 102.
32. M.Gumowski, Ze studiów nad numizmatykę litewską wieków średnich, *Zapiski numizmatyczne*, T.2, Lwow 1926, S.58-64.
33. I.S.Čižov, *Drozdovskij klad russkikh deneg vremeni velikogo knjazja Vasilija Dmitrieviča Moskovskogo*, *Trudy numizmatičeskoi komissii*, T.3, Peterburg 1922.
34. P.Karazija, 1930 m. Vilniaus lobis, Vilnius 1932.
35. P.Karazija, Alunos-Šklėrių ir Krūminių monetų lobiai, Kaunas 1941.
36. P.Karazija, Šančių lobis, Kaunas 1952. *Mašinraštis, saugomas V.Aleksiejūno*.
37. A.A.Iljin, *Klassifikacija russkikh udeljnyh monet*, Leningrad 1940, S.14-20.
38. G.B.Fedorov, *Topografija kladov s litovskimi slitkami i monetami*, *Kratkie soobščeniya o dokladah i polevyh issledovaniyah Instituta istorii materialnoj kulj-*

- tury, T.29, Moskva 1949, S.64-75; G.B.Fedorovas, Lobių su Lietuvos lydiniais ir monetomis topografija, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvos istorijos instituto darbai, T.1, Vilnius 1951, P.181-229.
39. A.Tautavičius, Papildomi duomenys apie naujus sidabro lydinų ir XIV a. antros pusės - XV a. pradžios Lietuvos monetų radinius Lietuvos TSR teritorijoje, Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, Serija A, T.1, Vilnius 1965, P.67-83.
 40. J.Karys-Kareckas, Senovės lietuvių pinigai, Istorija ir numizmatika, Bridgeport 1959.
 41. J.Ochmanski, J.K.Karys, Senovės lietuvių pinigai, Istorija ir numizmatika, Bridgeport-Connecticut 1959, Kwartalnik historyczny, R.70, Nr.1, 1963. S.166-169.
 42. V.P.Darkevič, N.A.Soboleva, O datirovke litovskih monet s nadpisju "pečatj", Sovetskaja arheologija, No.1, Moskva 1973, S.83-94.
 43. M.Kotlar, Znaleziska monet z XIV-XVII w. na obszarze Ukrainskiej SSR, Wroclaw, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1973.
 44. N.F.Kotljars, Klad monet Vladimira Olgirdoviča, Numizmatika i epigrafika, T.8, Moskva 1970, S.88-100; N.F.Kotljars, Monety Vladimira Olgirdoviča, Numizmatika i sfragistika, T.4, Kiev 1971, S.42-67. N.F.Kotljars, O monetah Dmitrija-Koributa Olgirdoviča, Soobščeniija Gosudarstvennogo Ermitaža, T.XI, Leningrad 1975, S.72-75.
 45. N.A.Soboleva, K voprosu o monetah Vladimira Olgirdoviča (po numizmatičeskim materialam GIM), Numizmatika i epigrafika, T.8, Moskva 1970. S.81-87; E.Ivanauskas, Keletas pastabų apie Vladimiro Algirdaičio monetas, Jaunųjų muziejinių konferencijos „Muziejai ir jų kolekcijos“ pranešimų tezės, Vilnius 1987, P.38-42.
 46. V.N.Rjabcevič, K voprosu o deneznom obraščeniij zapadnorusskich zemelj v XIV-XV vv., Numizmatika i sfragistika, T.2, Kiev 1965, S.121-134.
 47. Z.Duksa, Pinigai ir jų apyvarta, Lietuvių materialinė kultūra IX-XIII amžiuje, T.2, Vilnius 1981, P.83-124.
 48. V.Aleksiejūnas, Pirmosios lietuviškos kaltinės monetos, Archeologinės ir numizmatinės medžiagos komplektavimas ir konservavimas, Vilnius 1983, P.56-58; V.Aleksiejūnas, Pierwsze monety litewskie, Biuletyn numizmatyczny, Z.7-8, Warszawa 1985, S.121-126.
 49. R.Volkajte-Kulikauskene, A.Luhtan, Redkie monety iz Vostočnoj Litvy, Sovetskaja archeologija, No.4, Moskva 1981, S.265-270.
 50. T.M.Trajdos, Zagadka półgroszków podolskich, Wiadomości numizmatyczne, R. XXVII, 1983, S.73-79.
 51. N.A.Soboleva, O deneznyh sistemah Velikogo knjažestva Litovskogo v XIV-XV v.v., In: Nummus et historia, Warszawa 1985, S.205-213.
 52. E.Gudavičius, Miestų atsiradimas Lietuvoje, Vilnius 1991.
 53. G.A.Kozubovskij, Nahodka monet XIV-XV st. na territorii Kieva, Kiev 1991.
 54. G.A.Kozubovskij, Siversjki moneti XIV st. Kijiv 1992.
 55. Dalis šioje studijoje skelbiamų tyrinėjimų visuomenei jau žinoma: E.Ivanauskas, Pirmosios Lietuvos monetos, Lenino keliu, 1988.03.26, Nr.38, P.3; E.Ivanauskas, Pirmosios Jogailos monetos. Istorija, T.29, Vilnius, 1988, P.3-10; E.Ivanauskas, Jogailos monetų mįslės, Gimtasis kraštas, 1988, Nr.9, P.8; M.Balčius, E.Ivanauskas, Lietuvos valstybinių ženklų kilmė ir prasmė, Voruta, 1990, Nr.14, P.2-13; E.Ivanauskas, Dėl trišonių lietuviškų lydinų datavimo, Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų, Vilnius 1991, P.20-23, M.Balčius, E.Ivanauskas, Polocko ir Smolensko monetų kalyklos, Voruta, 1992, Nr.5, P.4,7; E.Ivanauskas, M.Balčius, Pirmosios Vytauto monetos, Voruta, 1993, Nr.4, P.4-5; E.Ivanauskas, Skirgailos moneta, Voruta, 1993, Nr.19, P.2; E.Ivanauskas, Podolės kunigaikščio Teodoro Karijotaičio moneta, Voruta, 1993, Nr.25-26, P.11; E.Ivanauskas, M.Balčius, Kazimiero lietuviškos monetos, Voruta, 1993, Nr.27-28, P.10,16; E.Ivanauskas, M.Balčius, Vytauto monetos 1413-1430 metais, Voruta, 1993, Nr.36, P.6. Be to, su tyrinėjimais 1993.03.14. Kopenhagoje buvo supažindinta Danijos visuomenė: E.Ivanauskas, The main problems of Lithuanian numismatics. *Už nuoširdžių ir visapusišką pagalbą, rašant šią studiją, autoriai dėkoja Lietuvos Mokslų akademijos istorijos instituto moksliniams bendradarbiams: E.Gudavičiui, V.Aleksiejūnui, M.K.Čiurlionio dailės muziejaus darbuotojai V.Rutkauskienei, Valstybinio Ermitažo darbuotojai M.Sotnikovai, Ukrainos istorinių brangenybių muziejaus darbuotojai R.Omeljančik.*
 56. Duksa, Pinigai ir jų apyvarta, P.120.
 57. Karazija, 1930 m. Vilniaus lobis, P.23.
 58. J.Zemzaris, Mērs un svars Latvija (13-19 gs.), Rīga 1981, L.158-160.
 59. LECU, Bd.1, Nr.75.
 60. I.G.Spaskij, Russkaja monetnaja sistema, Leningrad 1970, S.67.
 61. Duksa, Pinigai ir jų apyvarta. P.119-120.
 62. H.Fengler, G.Girou, V.Unger, Slovarj numizmata, Moskva 1982, S.143-144.
 63. Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija, T.2, Vilnius 1968, P.526.
 64. V.A.Burov, K interpretacii novgorodskih berestjanyh gramot (po materialam ne- revskogo raskopa 1951-1962 g.g.), Arheologija i istorija Pskova i Pskovskoj žemli, Pskov 1980, S.52.
 65. V.L.Janin, Ja poslal tebe berestu, Moskva 1975, S.153, 329.
 66. V.L.Janin, Russkie deneznye sistemy IX-XV v.v., Arheologija SSSR, Moskva 1985, S.364-375.
 67. Ten pat, S.364-375.
 68. A.Luchtanas, Kernavės pilies kalno tyrinėjimai, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984-1985 metais, Vilnius 1986, P.34; A.Luhtan, Klad iz Kjarnave, Sovetskaja archeologija, No.2, Moskva 1988, S.251-256.
 69. K.Castelin, Česka drobna mince doby predhusitské a husitské 1300-1471, Praha 1953, S.28-29, Tab.2.
 70. S.Kubiak, Monety pierwszych Jagiellonów (1387-1444), Wroclaw, Warszawa, Kraków 1970, S.178-179.
 71. P.Dubiński, Zbiór praw y przywilejów miastu stolecznemu W.X.L. Wilnowi nadanych, Wilno 1788, S.1.
 72. I.I.Kaufman, Russkij ves, ego razvitie i proishozhdenie v svjazii s istoriej ruskich deneznyh sistem s drevneišago vremeni, Zapiski numizmatičeskogo archeologičeskogo obščestva, T.1, Sankt-Peterburg 1906, S.140-141.
 73. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, T.1, Vilnius 1955, P.59-60.
 74. A.Przedziecki, Życie domowe Jadwigi i Jagiełły z registrów skarbowych z lat 1388-1417 przedstawione, Warszawa 1854, S.22. Pateikta informacija yra išdėdinto Hinčkos sąrašo, apimančiame 1393-1395 m.
 75. Ten pat, P.22.
 76. C.Sattler, Die Handelsrechnungen des Deutschen Ordens, Im Auftrage des Vereins für die Geschichte von Ost-u. Westpreussen, Leipzig 1887, S.109, 124.
 77. M.P.Lesnikov, Torgovije snošenija Velikogo Novgoroda s Tevtonskim ordenom v konce XIV v. i načale XV v., Istoričeskie zapiski, T.39, Moskva 1952, S.284.

78. PSRL, T.3, S.101; PSRL, T.4, S.104.
79. Akty odnosjaščiesja kj istorii Zapadnoj Rossii (toliau – AZR), T.1, Sankt-Peterburg 1846, S.22-23, Nr.8.
80. CEV, S.397, Nr.DXXLI; T.Czacki, Dzieła zebrane i wydane przez Edwarda Raczyńskiego; t.1, Poznań 1843, S.195-196.
81. Kraštas ir žmonės, Vilnius 1983, P.51.
82. Piekosinski, O monecie, S.160.
83. Ten pat, P.160.
84. AZR, T.1, S.95, Nr.74.
85. J.Kurczewski, Kóściół zamkowy czyli katedra wileńska, Wilno 1916, T.3, S.14.
86. Castelin, Česna drobna mince, S.28-29, Tab.2.
87. Ten pat, S.28-29.
88. Ten pat, S.53-54. Prahos grašių išvaizda per 200 metų nebuvo keičiama. Valsitybė nedarė skirtumo tarp „naujų“ ir „senų“ grašių, rinkdama mokesčius. Tai atitiko „amžinam“ grašiui keliamus reikalavimus.
89. Volkajte-Kulikauskene, Luhtan, Redkie monety, S.265-266.
90. Ten pat, P.269; CEV, S.799; A.Prochaska, Trefniš Henne u Witolda, Przewodnik naukowy i literacki, In: Dodatek do „Gazety Lwowskiej“, R.8, T.8, Z.7, Lwów 1880, S.660. Informacija apie monetų kaldinimą Vytauto garbei yra Henės sukurta eilėraštyje.
91. V.L.Janin, S.A.Janina, Načaljanij period rjazanskoj monetnoj čekanki, Numizmatičeskij sbornik, Č.1, Moskva 1955, S.122.
92. Ten pat, P.121.
93. Ten pat, P.121.
94. Ten pat, P.121.
95. Ten pat, P.121.
96. G.A.Fedorov-Davydov, Klady džučidskih monet, Numizmatika i epigrafika, T.1, Moskva 1960, S.118, 125.
97. Spasskij, Russkaja monetnaja sistema, S.77-78.
98. Fedorov-Davydov, Klady džučidskih monet, S.119.
99. P.A.Šorin, Monety pronskogo udeljnogo knjažestva, Vestnik Moskovskogo Universiteta, Ser.9, Nr.6, Moskva 1970, S.73-78.
100. Spasskij, Russkaja monetnaja sistema, S.77-78.
101. A.Łuckiewicz, Museum białoruskie im. Jana Łuckiewicza w Wilnie, Balticoslavia, T.1, Wilno 1933, S.47-55. Baltarusių muziejaus archeologiniai radiniai buvo iš 13 Vakarų Baltarusijos ir Rytų Lietuvos paviėtų.
102. Ivanauskas, Pirmosios Jogailos monetos, P.3.
103. A.Suhle, Deutsche Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis zum 15 Jahrhundert, 2 Auflage, Berlin 1974.
104. Z.Piech, Mitra książęca w świetle przekazów ikonograficznych od czasów rozbicia dzielnicowego do końca epoki Jagiellońskiej, Kwartalnik historii kultury materialnej, R.XXXV, Nr.1, Warszawa 1987, S.33, Ryc. 21, S.35.
105. Fengler, Girou, Unger, Slovarj numizmata, S.63, 143-144, 207, 308.
106. G.A.Fedorov-Davydov, Monety Moskovskoj Rusi, Moskva 1981, S.131; Spasskij, Russkaja monetnaja sistema; S.80, 87; V.A.Janin, Aktovyje pečati Drevnei Rusi X-XV v.v., T.2, Moskva 1970, S.22, 37.
107. V.M.Potin, Drevnjaja Rusj i evropejskie gosudarstva v X-XIII v.v., Istoriko numizmatičeskij očerk, Leningrad 1968, S.122, 167, 210. Vladimiro Monomacho žmona buvo Gita, Anglijos karaliaus Haraldo duktė. Sviatoslavas Jaroslavičius buvo vedęs Triro vyskupo Burhardo seserį. Vokiečių imperatorius Henrikas IV – Eupraksiją Vsevolodovną.
108. Wittyg, Wykopalisko, S.114-121.
109. Kotljar, Klad monet, S.99.
110. Wittyg, Wykopalisko, S.114-121.
111. Spis 48 numizmatów ze zbioru A.Ryszarda skradzionych, Kraków 1880, S.14, Tab.2-XXXVI.
112. J.Sowiński, Średniowieczne monety i grzywny litewskie z mojego zbioru; Biuletyn numizmatyczny, Nr.9-12, 1986, S.210-214.
113. S.Janušonio palikimą saugo jo žmona.
114. V.Aleksiejūno žinios.
115. Dukša, Pinigai ir jų apyvarta, P.121. Tautavičius, Papildomi, P.71.
116. 1964 m. aktas, saugomas Lietuvos Nacionaliniame muziejuje.
117. Ten pat.
118. I.Sinčiuko (Baltarusija) žinios.
119. O.Kuncienė, Sarių senkapis, Lietuvos archeologija, T.1, Vilnius 1979, P.95.
120. V.Urbanavičius, Ažugirių kaimo (Utenos raj.) senkapis, 1976 m. kasinėjimų ataskaita, Vilnius 1976, P.6. Lietuvos Mokslų Akademijos istorijos instituto archeologijos skyriaus archyvas, B.525. Moneta dingo. Išliko jos foto negatyvas.
121. A.Luchtanas, Narkūnų (Utenos raj.) senkapio tyrinėjimai 1976 ir 1977 metais, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976 ir 1977 metais, Vilnius 1978, P.205.
122. V.Aleksiejūnas, Monetos, Lietuvos archeologija, T.6, Vilnius 1988, P.63-64.
123. A.Luchtanas, Žvalgomieji tyrinėjimai Kernavėje ir jos apylinkėse, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais, Vilnius 1990, P.195. Lietuvos Nacionalinis muziejus.
124. Wittyg, Wykopalisko, S.116.
125. D.W.Sorenson, Mint control in France under Charles VI, XIth international numismatic congress, Brussels 1991, S.103.
126. Wittyg, Wykopalisko, S.116.
127. Gumowski, Numizmatyka, S.54-55.
128. Gudavičius, Krėvos sutarties, P.68.
129. M.Gumowski, Pieczęcie księząt litewskich, Ateneum Wileńskie, R.VII, Z.3-4, Wilno 1930, Tab.I-IX.
130. E.Gudavičius, Žymenys ir ženklai Lietuvoje XII-XX a., Apybraiža, Vilnius 1980, P.102-103.
131. Ten pat, P.102-103.
132. S.Orgenbrand, Encyklopedja powszechna, T.1, Warszawa 1898, S.327.
133. A.Blumenstok, Opieka papieska w wiekach średnich, Rozprawy akademii umiejętności, Wydział hystoryczno-filozoficzny, Serija I, T.14, W Krakowie 1889, S.144-145.
134. M.Kosman, Drogi zaniku poganstwa u Baltów, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1976, S.34-37.
135. CEV, S.15, Nr.XLI; L.Rogalski, Dzieje kryżakow oraz ich stosunki z Polską, Litwą, Prussami, Warszawa 1846, S.552.
136. AZR, T.1, S.22-23, Nr.8.
137. Ten pat, P.23.

138. M.Bielińska, A.Gąsiorowski, J.Łojko, Urzędnicy wielkopolscy XII-XV wieku, Warszawa, Wrocław, Kraków, Gdańsk, Łódź 1985, S.201. Prezdziecki, Życie domowe, S.117-121. Sprawy Wołoskie za Jagiellonów, Źródła dziejowe, T.X, Warszawa 1878, S.3, Nr.3. „...Warszewski nuntio regis...“
139. Kubiak, Monety pierwszych Jagiellonów, S.122, 186.
140. Lowmianski, Wcielenie Litwy, S.87.
141. Janin, Janina, Načalnjny period, S.121-122.
142. Z.Ivinskis, Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties, Roma 1978, P.313. PSRL, T.3, S.97.
143. Köhne, J.Iversen, S.244.
144. Dogelj, Neizdanaja, S.85-89.
145. Spasskij, Russkaja monetnaja sistema, S.133.
146. Kotljar, O monetah, S.73-74.
147. Kozubovskij, Siversjki moneti XIV st., S.1-6.
148. Kotlar, Znaleziska monet, S.39. Nr.90.
149. Kozubovskij, Siversjki moneti XIV st., S.1-6.
150. F.Rawita-Gawroński, Książęta Nieświeccy, Zbarascy i Wiszniowieccy do końca XVI wieku, Ateneum Wileńskie, R.VII, Z.3-4, Wilno 1930, S.113-118.
151. N.F.Kotljar, Kladoiskateljstvo i numizmatika, Kiev 1974, S.97.
152. Kotljar, Monety Vladimira Oljgirdoviča, S.56-61.
153. Ten pat, P.52-56.
154. L.V.Čerepnin, Russkaja paleografija, Moskva 1956, S.251-253, Tab.6.
155. F.M.Šabuljdo, Zemli Jugo-zapadnoi Rusi v sostave Velikogo knjažestva Litovskogo, Kiev 1987, S.137.
156. T.M.Trajdos, Kościół katolicki na ziemiach ruskich Korony i Litwy za panowania Władysława II Jagielly (1386-1434), T.1, Wrocław 1983, S.49.
157. Ivanauskas, Keletas pastabų, P.38-42.
158. O.F.Retovski, Genuezkie-tatarskija monety, Sankt-Peterburg 1906; O.F.Retovski, Novye genuezskie-tatarskija monety, Izvestija Arheologičeskoj komissii, v.51, Sankt-Peterburg 1914; O.Retowski, Die Münzen der Girei, Trudy Arheologo-numizmatičeskogo obščestva, T.2, V.3, Moskva 1906.
159. Spasskij, Russkaja monetnaja sistema, S.87, No.5,9.
160. Kiersnovski, Najdawniejsze monety litewskie, S.146-151.
161. Darkevič, Soboleva, O datirovke, S.94.
162. Ten pat, P.94.
163. Vilenskij Vestnik, 1888 29-go sentjabrja, No.206, S.1-2. Arhiv Leningradskogo otdelenija instituta arheologii, Delo No.113 a, S.31. E.Volterio funde yra raštelis, kuriame rašoma, kad lobyje buvo 16 lietuviškų monetų ir 1 Prahos grašis.
164. Iljin, Topografija kladov, S.10.
165. E.Hutten-Czapski, Catalogue de la collection des medailles et monnaies polonaises, T.1, St.Petersbourg 1871, Nr.146.
166. Kotlar, Znalezinska monet, S.39, Nr.90.
167. T.Bita, Monede medievale moldovenesti din secolul al XIV-lea descoperite la Scobinti (jud.Jasi), Buletinul societatii numizmatice Romane, Nr.LXX-LXXIV, 1981, S.312.
168. Vilenskij Vestnik, S.1-2. „16 drevnelitovskih monet... 14 veka so znakomj „kopje i krestj“ na odnoj storone, slavjanskimi bukvami slovo pečatj ili že s zveremj ili konemj, popirajuščimj drakona-na drugoj storone.“
169. Karazija, Šančių lobis, P.69.
170. Ermitaže esančių monetų inventoriniai numeriai yra tokie: 895-905, 476. Maskvos valstybiniam istorijos muziejui esančių monetų inventoriniai numeriai yra šie: AV-325, ŠK-93, N-34, 8805 GOHRAN.
171. Valstybės archeologijos komisijos medžiaga, B.86, P.37-38. Saugoma Lietuvos kultūros paveldo mokslinio centro dokumentacijos centre.
172. Lietuvos aidas, 1936.01.18. Nr.26.
173. E.Volteris, Kauno minckabinetas, Iliustruotoji Lietuva, 1927, Nr.3, P.17-19.
174. K.Rickevičiūtė, Karmėlavos (Kauno raj.) senkapio tyrinėjimai 1976 ir 1977 metais, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976 ir 1977 metais, Vilnius 1978, P.209.
175. Aleksejūnas, Monetos, P.63-64.
176. A.Potašovo (Kaunas) kolekcija.
177. Moneta saugoma Lietuvos Nacionaliniame muziejuje. Yra įtarimas, kad ši moneta gali būti kito tipo, kur averse yra stulpai, apjuosti įrašo, o reverse - liūtas ir tanga.
178. Gumowski, Pieczęcie książąt, Tab. I-IX.
179. Gudavičius, Žymenys ir ženklai, P.75. Vokietijoje, miestiečių tarpe, pasitaiko, kad vienas asmuo naudoja ne vieną, o kelis ženklus.
180. Gumowski, Pieczęcie książąt, S. 719, Tab.VI:45.
181. A.Tyla, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pašauktinės kariuomenės organizavimas XVI a. pabaigoje - XVII a., Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, Serija A, T.1, Vilnius 1980, P.71; E.Gudavičius, Nikronių (Trakų raj.) ir Žvėryno (Vilniaus m.) akmenų paskirtis ir jų panaudojimo laikas, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, Serija A, T.4, Vilnius 1982, P.86.
182. A.Šapoka, Valstybiniai Lietuvos Lenkijos santykiai Jogailos laikais, In: Jogaila, Kaunas 1935, P.227.
183. E.Gudavičius, Po povodu tak nazyvaemoj „Diarhii“ v Velikom knjažestve Litovskom, In: Feodālisms Baltijas regionā, Rīga 1985, S.40.
184. Ten pat, P.37.
185. Ten pat, P.37-40.
186. Šabuljdo, Zemli Jugo-zapadnoi Rusi, S.147.
187. Gumowski, Pieczęcie książąt, S.697, Tab.II:12, S.693, Tab.III:19, S.703, Tab.V:38 ab, S.695, Tab.IX:67.
188. Iljin, Klassifikacija, S.19-22.
189. Gumowski, Numizmatyka, S.32, 41-45.
190. Žr. 170 nuorodą.
191. I.Daniłłowicz, Skarbiec diplomatów, T.2, Wilno 1862, S.305-306, Nr.661.
192. Šabuljdo, Zemli Jugo-zapadnoi Rusi, S.144-148.
193. J.v.Posilge, Scriptores Rerum Prussicarum, Die geschichtsquellen Preussischen vorzeit bis zum untergange der ordensherrschaft, Bd.3, Leipzig 1886, S.219.
194. Lowmianski, Wcielenie Litwy, S.79.
195. Gudavičius, Krėvos, P.71.
196. Lowmianski, Wcielenie Litwy, S.70-80.
197. Ten pat, P.81-82.

198. J.Puzyna, Korjat i Korjatowicze, Ateneum Wileńskie, R.VII, Z.3-4, Wilno 1930, S.454.
199. R.Kiersnowski, Moneta w kulturze wieków średnich, Warszawa 1988, S.228-237; Piech, Mitra książęca, S.7; P.E.Schramm, Die geistliche und die weltliche Mitra, Herrschaftszeichen, Bd.1, Stuttgart 1954, S.118-127.
200. E.Gudavičiaus žodinės žinios.
201. Puzyna, Korjat i Korjatowicze, S.443-444.
202. Ten pat, S.444-445.
203. Šabuljdo, Zemli Jugo-zapadnoi Rusi, S.140.
204. Ten pat, P.140.
205. Ten pat, P.144.
206. Tarybų Lietuvos enciklopedija, T.4, Vilnius 1988, S.25.
207. Šabuljdo, Zemli Jugo-zapadnoi Rusi, P.144.
208. I.Korčinskij, Vitovtj Velikij, Kaunasj 1930, S.39.
209. Stadnicki, Bracia Władysława-Jagiełły, S.278-281.
210. E.Mugurēvičs, Olinkalna un Lokstenes pilsnovadi, Rīga 1977, L.94, Tab.XII.
211. Volkajte-Kulikauskene, Luhtan, Redkie monety, S.266.
212. V.Račkauskas, G.Stankevičius, Vilniaus žemutinės pilies rūmų teritorijos archeologiniai tyrimai 1987, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais, Vilnius 1988, P.145.
213. Vidmanto Veličkos žinios.
214. Moneta saugoma Lietuvos Nacionaliniame muziejuje.
215. G.Zabiela, Bečių Pakapės tyrinėjimai, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 metais, Vilnius 1986, P.108.
216. Moneta saugoma Lietuvos Nacionaliniame muziejuje.
217. Čižov, Drozdovski klad, S.65, Tab.VII: 162, 163.
218. Ten pat, S.65, Tab.VII: 162, 163.
219. I.G.Spaskij, Neskoljko popolnenij russkikh kolekcii otdela numizmatiki, Soobščeniija Gosudarstvennogo Ermitaža, T.45, Leningrad 1982, S.88. M.P.Sotnikovos 1988.06.29. ir 1988.10.19 laiškai E.Ivanauskui. Tiesa, XVIII a. rankraštiniam J.V.Briuso kataloge yra vienos pirmo, vienos antro ir dviejų trečio tipo monetų piešiniai (Nr.6:VI, Nr.175:CLXXV, Nr.177:CLXXVII, Nr.275:CCLXXV). Mūsų nuomone, šiame kataloge padarytos dvi klaidos. Antro tipo monetoje vaizduojami ne du leopardai, o vienas. Vietoje dviejų antro tipo monetų piešinių pateikti du skirtingi trečio tipo monetos piešiniai.
220. A.Jankauskas, A.Luchtanas, Senųjų Kernavės bažnyčių tyrinėjimai, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1986 ir 1987 metais, Vilnius 1988, P.139.
221. Karys-Kareckas, Senovės lietuvių pinigai, P.165.
222. G.Galster, Die Münzen Dänemarks (bis etwa 1625), Halle (Saale) 1939, S.23, Fig.76, 78; J.S.Jensen, Danish money in the fourteenth century, Mediaeval Scandinavia, 6, 1973, S.170-171.
223. M.Nemirowitsch-Dantschenko, F.Pärn, Seestlige und Scherfe, Ein Beitrag zur Münzgeschichte Livland, Norddeutsches Jahrbuch für Münzkunde und verwandte Gebiete, Band II, 1980, S.78; A.Heymowski, Herby polskie w Sztokholmskim Codex Bergshammur, Studia źródłoznawcze, T.12, 1967, S.78, 81.
224. Gumowski, Pieczęcie książąt litewskich, S.697, Tab. II:11.
225. W.Maciejewska, Dzieje ziemi Połockiej w czasach Witolda (1385-1430), Ateneum Wileńskie, R.VIII, Wilno 1933, S.16.
226. Ten pat, P.16-17. PSRL, T.3, S.96-97.
227. Ten pat, P.16-17. PSRL, T.3, S.101.
228. PSRL, T.3, S.96-98.
229. Ten pat, S.100.
230. A.L.Horoškevič, Połockie gramoty XII-načala XVI v.v., Moskva 1982, S.72, No.21; Maciejewska, Dzieje ziemi Połockiej, S.48-49. Autorė manė, kad Montigirdas valdė Połocką iki 1409 m., bet tai įrodančių žinių nepateikė. Be to, neišku, ar valdė ištiesai ar su pertraukomis.
231. Ten pat.
232. Horoškevič, Połockie gramoty, S.72-73, No.21.
233. Trajdos, Kościół katolicki, S.28-29.
234. G.Westholm, Gotlandia in centrum Baltiku, Warszawa 1988, S.14; J.Schildhauer, Die Hanse, Geschichte und kultur, 2. Auflage, Leipzig 1986, S.21, Fig.8, S.29. Y.Hyötyniemi, Om gutnska sigill och de första gotarna, Nordisk numismatisk medlemsblad, Nr.2, Marts 1992, S.22-25.
235. A.A.Svanidze, Srednevekovyj gorod i rynek v Švecii XIII-XV v.v., Moskva 1980, S.175.
236. Ten pat, P.175.
237. Žr. 222 nuorodą.
238. Žr. 222 nuorodą.
239. E.Rimša, Pavienių antspaudų ir spaudų rinkiniai Vilniaus mokslo bičiulių draugijos fonde, Lietuvos istorijos metraštis 1986, Vilnius 1987, P.136-137.
240. A.Heymowski, Herby polskie w brukselskim Armorial Gymnich, Studia źródłoznawcze, T.29, 1985, S.1, 115. Panašus nesusipratimas įvyko Livonijoje. 1645 ir 1647 m. čia buvo nukaldinti šilingai su liūtu. Livonijos herbas buvo grifas.
241. Ivinskis, Lietuvos istorija, P.329.
242. F.Piekosinski, Goście polscy na soborze konstancyskim, Rozprawy akademii umiejętności, Wydział historyczno-filozoficzny, Seria II, T.XII, W Krakowie 1899, S.137, Fig.111 v.
243. Ten pat, S.142, Fig.176.
244. J.Wolff, Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386-1795, Kraków 1885, S. 49; A.Boniecki, Poczet rodów w Wielkiem Księstwie Litewskim w XV-XVI wieku, Warszawa 1885, Tab.XLV.
245. Przewdziecki, Życie domowe, S.98-99.
246. Ten pat, S.98-99.
247. I.Jonynas, Vytauto šeimyna, I.Jonynas istorijos baruose, Vilnius 1984, P.56.
248. Ivinskis, Lietuvos istorija, P.313.
249. Horoškevič, Połockie gramoty, S.82, No.26, S.67-69, No.14.
250. CEV, S.70, Nr.CCXXVIII; LECU, Bd.6, S.316-317, Nr.MMCMXLVIII.
251. Fedorov-Davydov, Monety Moskovskoi Rusi, S.60-61.
252. Ten pat, P.62-63.
253. M.Nemirowitsch-Dantschenko, Zur Datierung estländischer Schatzfunde aus dem dritten Viertel des 14 Jahrhunderts, Nordisk Numismatisk Årsskrift, 1981, København 1982, S.198.
254. D.Fedorov, Monety Pribaltiki XIII-XVIII stoletij, Tallin 1966, S.371.
255. A.Molvigin, Nominaly melkih monet Livonii s serediny XIV do vtoroi poloviny XVI v.v. i nekotorye voprosy deneznogo dela Novgoroda i Pskova, Izvestija Akademii nauk ESSR, Serija obščestvennyh nauk, T.12, No.4, 1963, S.382.

256. Ten pat, P.382.
 257. Ten pat, P.385.
 258. Ten pat, P.385.
 259. Ten pat, P.386.
 260. A.Molvigin, Datirovka osnovnyh tipov monet tallinskogo i tartuskogo čekana vtoroi poloviny XIV - pervoj četverti XV vekov, Izvestija Akademii nauk Estonskoj SSR, Serija obščestvennyh nauk, T.10, No.3, 1961, S.273.
 261. Nemirowitsch-Dantschenko, Seestlinge und Scherfe, S.79.
 262. Ten pat, P.78.
 263. Fengler, Girou, Unger, Slovarj numizmata, S.40.
 264. Molvygin, Nominaly melkih monet, S.381.
 265. Nemirowitsch-Dantschenko, Seestlinge und Scherfe, S.76-77.
 266. Ten pat, P.77-79.
 267. R.Varakauskas, Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII-XVI a., Vilnius 1982, P.82-83.
 268. A.Prochaska, Dzieje Witolda, S.355.
 269. F.Friedensburg, Die schlesischen Münzen des Mittelalters, Breslau 1931.
 270. A.L.Horoškevič, Torgovlja velikogo Novgoroda v XIV-XV vekah, Moskva 1963, S.281-283.
 271. Ivinskis, Lietuvos istorija, P.322.
 272. PSRL, T.5, S.21, 24.
 273. Spasskij, Russkaja monetnaja sistema, S.73.
 274. LECU, Bd.2, Reval 1855, S.175, Nr.2856, 1355 m. spalio 9 d. „... CC Marcas puri argenti in Bohemicis denariis.“
 275. S.Janušonio žinia, esanti jo studijos apie monetų kalybą Aleksandro laikais kartotekoje. Nežinome iš kur ji paimta.
 276. M.Veracila, Belaruskija monetnyja dvary, Belaruskij kolekcioner, No.4, 1991.
 277. V.N.Kleščinov, A.A.Molčanov, Smolenskaja denjga 1514 g., Arheologija i istorija Pskova i Pskovskoj zemli, Pskov 1988, S.111-112.
 278. Kiersnowski, Najdawniejsze monety litewskie, S.166-168.
 279. Ten pat, P.168-169.
 280. Ten pat, P.166-168.
 281. Ten pat, P.168.
 282. A.Žalnierius, Kauno senamiesčio 24 kvartalo ir Vilniaus gatvės Nr.22/24 sklypo archeologiniai tyrinėjimai, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais, Vilnius 1990, P.168; Czapski, Catalogue, T.1, S.14, Nr.145; Tautavičius, Papildomi, P.77, Nr.34, K.Giedrio gatvėje (Vilnius) rasta moneta dar neskelta. E.Ivanausko žinios apie Vilkiroje rastą monetą.
 283. Kiersnowski, Najdawniejsze monety litewskie, S.168.
 284. P.Kunsk, Próba i waga denarów z wykopaliska Berdyczowskiego, Zapiski numizmatyczne, Nr.8, 1886, S.142.
 285. M.Dygo, Z badan nad polityką monetarną Zakonu Niemieckiego w 1 polowie XV wieku, Wiadomości numizmatyczne, R.XXVII, Z.3-4, 1984, S.177-178. CEV, S.223, Nr.CCCCLXVII; S.251, Nr.DXVII, S.253, Nr.DXXII.
 286. Ten pat.
 287. CEV, S.248, Nr.DIX, S.251, Nr.DXVII.
 288. Dygo, Z badan, S.177.
 289. CEV, S.223, Nr.CCCCLXVII.
 290. Dygo, Z badan, S.191.
 291. Ten pat, P.191.
 292. Ten pat, P.179-180.
 293. Ten pat, P.182-184.
 294. Ten pat, P.182-184.
 295. Molvygin, Nominaly melkih monet, S.381.
 296. Castelin, Česka drobna mince, S.28-29, Tab.2.
 297. R.Senapėdis. Šiaulių kaimo (Širvintų raj.) Prahos grašių lobis, Archeologinės ir numizmatinės medžiagos komplektavimas ir konservavimas, Vilnius 1983, P.55; J.Pininski, Chronologie nálezu pražských grošů Vaclava IV na polském území, Numizmaticke listy, R.XLII, Nr.1, 1987, S.7, Ob.9, S.8, Ob.12, 13.
 298. Ten pat.
 299. P.Sarvas, Ein neuer zweiseitiger Münztyp des königs Erich von Pommern in Turku (Åbo), Nordisk Numismatisk Årsskrift 1981, København 1982, S.171-179.
 300. J.Stupnicki, O monetach halicko-ruskich, Biblioteka Ossolińskich, Poczec nowy, T.VII, 1865, S.156.
 301. Piekosinski, O monecie, S.161.
 302. Gumowski, Podręcznik, S.29.
 303. N.F.Kotljars, Galicjka Rusj u drugij polovini XIV - peršij četverti XV st. Kiiv 1968, S.47.
 304. Trajdos, Zagadka, S.73.
 305. Ten pat, S.73.
 306. W.Semkowicz, Nieznane nadania Witolda dla osób prywatnych, Ateneum Wileńskie, R.VII, Z.3-4, Wilno 1930, S.852-854, Nr.2.
 307. Trajdos, Zagadka, S.73-75.
 308. J.Matusas, Švitrigaila Lietuvos didysis kunigaikštis, Vilnius 1991, P.128.
 309. Kotlar, Znaleziska monet, S.23-54.
 310. Kubiak, Monety pierwszych Jagiellonów, S.141, 142, 179.
 311. Ten pat, Aneks 21.
 312. Kotlar, Zbaleziska monet, S.23-54.
 313. A.Jablonski, Ziemie ruskie, Wołyń i Podole, Źródła dziejowe, T.XIX, Warszawa 1889, S.28, 34.
 314. Trajdos, Zagadka, S.76-77.
 315. Ten pat, P.76-77.
 316. Matusas, Švitrigaila, P.47-49.
 317. Karazija, Aluonos-Šklėrių, P.69.
 318. P.Tebelškis, Tiltagalių pilkapyno (Panevėžio rajonas, Karsakiškio apylinkė) 1988 m. kasinėjimų ataskaita, Vilnius 1989, P.5. Saugoma Lietuvos kultūros paveldo mokslinio centro dokumentacijos centre,
 319. V.Urbanavičius, XIV-XVII amžių monetos Lietuvos kapinyuose, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai, Serija A, T.2, 1967, P.63-67; Kiersnowski, Najdawniejsze monety litewskie, S.169-170.
 320. Dukša, Pinigai ir jų apyvarta, P.122.
 321. Kiersnowski, Najdawniejsze monety litewskie, S.169-171.
 322. Sbornik Imperatorskogo Russkogo istoričeskogo obščestva, T.35, Sankt-Peterburg 1892, S.6-10, No.2.

323. HUB, Bd. IX, S.307, Nr.452; Z.Ivinskis, Lietuvos prekyba su Prūsais, T.1, Kaunas 1934, P.89.
324. HUB, Bd. XI, S.121; Ivinskis, Lietuvos prekyba, P.94-95.
325. HUB, Bd. XI, S.663, Nr.1066; Ivinskis, Lietuvos prekyba, P.109.
326. S.Janušonis, 1535-1536 metų lietuviški grašiai, Lietuvos istorijos metraštis, 1987 metai, Vilnius 1988, P.107.
327. HUB, Bd. VIII, S.123; Ivinskis, Lietuvos prekyba, P.135.
328. Kodeks dyplomacyzny, T.I, Z.1, S.254.
329. Dygo, Z badan, S.178, Tab.1.
330. R.Ceplite, XV-XVI gs. Livonijos monetu depozits Ružinas ciema, Numzmatika, Riga 1968, L.103.
331. TSRS istorija, T.1. Vilnius 1959, P.180.
332. Varakauskas, Lietuvos ir Livonijos santykiai, P.116.
333. K.V. Bazilevič, Vnešnaja politika Russkogo centralizovannogo gosudarstva, Vtoraja polovina XV veka, Moskva 1952, S.43-44.
334. Ten pat.
335. L.Janin, K istorii formirovanija novgorodskoj deneznoj sistemy XV v, Vspomogatelnye istoričeskie discipliny, T.XI, Leningrad 1979, S.296.
336. Žinia, rasta S.Janušonio archyve.
337. Tyszkewicz, Skorowidz, S.5, 28, Nr.6.
338. Kicka, Moneta tatarska, S.46.
339. Kiersnowski, Najdawniejsze monety litewskie, S.162-163.
340. G.Pesce, Il castello genovese sulle monete medioevali del Levante Latino, Numismatica e Antichità Classiche, T.VI, Roma 1977, S.370.
341. Fedorov-Davydov, Klady džučidskih monet, S.177, No.242.
342. Ten pat, P.127.
343. Gudavičius, Nikronių, P.86-87, Lent.1.
344. Gumowski, Numizmatyka, S.57, Tab.III:47,49.
345. Tyszkewicz, Skorowidz, Nr.14-18, 29-30.
346. Fedorov Davydov, Klady džučidskih monet, S.177-178, No.243, No.243a, S.186, No.319; Wintyg- Wittyg, Wykopalisko monet litewskich we wsi Turajsku, S.515-520; Kotlar, Znaleziska monet, S.36, Nr.71; V.I. Markevič, L.L.Polevoj, S.P.Fin, Kugureštskij monetno-veščevoj klad XV v., Ministerstvo kuljтуры MSSR, Gosudarstvennyj istoriko-kraevedčeskij musej, Trudy 1960, Kišinev 1961, S.77.
347. Fedorov-Davydov, Klady džučidskih monet, S.110.
348. Kotlar, Znaleziska monet, S.27. Nr.21, S.33. Nr.61.
349. Fedorov-Davydov, Klady džučidskih monet, S.164, No.172; Kotlar, Znaleziska monet, S.33, Nr.61.
350. Fedorov-Davydov, Klady džučidskih monet, S.127.
351. Ten pat, S.157-158, No.145, S.156, No.138, S.158-159, Nr.150.
352. Ten pat, S.177, No.237.
353. Ten pat, S.176, No.234.
354. A.G.Muhamadiev, Bulgaro-tatarskaja monetnaja sistema XII-XV v.v. Moskva 1983, S.140-141.
355. Ten pat, S.140-141.
356. Fedorov-Davydov, Klady džučidskij monet, S.168, No.195, S.167, No.190.

357. Žr. 346 nuorodą.
358. Žr. 346 nuorodą.
359. Žr. 346 nuorodą.
360. Žr.346 nuorodą.
361. Žr. 346 nuorodą.
362. Žr. 346 nuorodą.
363. Žr. 352 nuorodą.
364. Fedorov-Davydov, Klady džučidskih monet, S.177, No.242a.
365. 1962.05.03. E.Laucevičiaus raštas, saugomas Šiaulių „Aušros“ istorijos ir etnografijos muziejuje. Monetų inventoriniai numeriai - 73-108, 872.
366. Köhne, Zur Geschichte, S.357.
367. B.Dundulis, Lietuvos užsienio politika XVI a., Vilnius 1971, P.82-83.
368. Gumowski, Numizmatyka litewska, S.57, Tab.III:51.
369. S.Dziadulewicz, Herbarz rodzin tatarskich w Polsce, Wilno 1929, S.5, 35, 87, 88, 94, 97, 115, 150, 219, 225.
370. N.M.Fomičev, Džučidskie monety iz Azova, Sovetskaja arheologija, No.1, 1981, S.219-241.